

МАТЕРИЯЛИ
за
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

ИЗДАВА МАКЕДОНСКИЯТЪ „НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ“
книга III.

БОРБАТА
въ
КОСТУРСКО И ОХРИДСКО
(до 1904 год.)

ПО СПОМЕНИ
на
ИВАНЪ ПОПОВЪ, СМИЛЕ ВОЙДАНОВЪ, ДЕЯНЪ ДИМИТРОВЪ
и НИКОЛА МИТРЕВЪ

съобщава Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1926.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Иванъ Поповъ (образъ)	VII
Христо Узуновъ (образъ)	IX
Четата на войводата Деянъ Димитровъ (образъ)	XI

Борбата въ Костурско.

Предговоръ	1
I. Иванъ Поповъ (Попъ Константиновъ). — Поповъ решава да посвети живота си на македонското освободително дѣло и търси случай да замине съ чета въ Македония. — Следъ дълги лутания най-сетне, съ съдействието на Г. Дѣлчевъ, Поповъ постига целта си и е готовъ да замине.	5
II. Поповъ съ седъмъ души другари заминава за Гърция. — На 1 май 1902 г. пристигатъ въ Пирея. — Нещестна случка на 30 юни при преминаването рѣката Саламбри. — Четата заловена отъ гърците; звѣрско отнасяне на гръцките власти съ четниците. — Три месеца и половина въ гръцки затворъ. — Нови премеждия при преминаването македонската граница. — Поповъ най-сетне пристига въ Костурско, където като войвода поема да води чета	8
III. Първите организаторски действия на Попова. Общи селски революционни събрания. — Образуване женски дружества. — Първа среща съ турска войска. — Жените масово отиватъ въ Костуръ да искатъ освобождението на арестувани. — Успешна агизация по селата.	14
IV. Поповъ заедно съ Борисъ Сарафовъ заобиколени отъ турци въ село Смърдешъ. — Следъ упорито сражение българските чети си пробиватъ путь. — Изтезания и аести на селяните. — Реорганизация на четите;	

нови центрови войводи. — По-усилена агитация по селата. — Следъ конгреса въ Смилево — два районни конгреса въ Костурско. — Сражение при с. Псодери. — Поповъ по селата въ Костенарията. — Въ надвечерието на въстанието	18
V. Получава се отъ щаба съобщение, кога да се обяви въстанието. — Първите разпоредби на Поповъ. — Платнът да се превземе гр. Костуръ се осуетява. — Сражение съ войската при с. Вишени; въстаниците побъденно влизатъ въ Вишени. — Нападане и превземане града Клисура; въстаниците радушно посрещнати отъ влашкото население на града	30
VI. Сражение при с. Връбникъ. — Нови сражения при с. Дъмбени и на Биглата. — Голъми турски жертви. — Турците изгарятъ с. Арменско и избиватъ част отъ населението. — Въстаниците нападатъ турската войска при Невеска; следъ упорито сражение я прогонватъ и завзематъ града	37
VII. Следъ 14 августъ се засилва горенето на българските села. — Въстаниците, въ постоянна борба съ турската войска, постепенно отстъпватъ. — Сражение на върха Върбица. — Населението бъга въ планините. — На 21 августъ турците предприематъ общо нападение, претърсвайки и палейки горите. — Четите успяватъ да се измъкнатъ. — Упорито и успешно сражение въ Нидже-планина.	45
VIII. Начало на разочарование и отчаяние въ четите. — 400 четника се връщатъ въ домовете си. — Поповъ съ останалите четници въ Прилепско. — Среща съ Пере Тошевъ и Гъорче Петровъ. — Люто сражение при с. Крушевецъ (Леринско). — Среща въ Нидже-планина съ Борисъ Сарафовъ. — Поповъ съ четата се връща назадъ въ Костурско.	51
IX. Четите въ планината Вичъ попадатъ въ турска засада. — Заобиколени отъ турска войска, следъ тежки изпитания и пълно отчаяние Поповъ се избавя живъ. — Достигналъ до с. Блаца, на всъккъде се натъква на турски засади. — Следъ напразни скитания Поповъ тръгва за България презъ Гърция. — Нови страдания въ гръцки затвори. — Съ гръцки параходъ презъ Цариград	

градъ за Бургасъ. — Поповъ, тържествено посрещнатъ отъ гражданството въ Сливенъ	56
---	----

Борбата въ Охридско.

Предговоръ	65
I. Смиле Войдановъ и Деянъ Димитровъ преди да станатъ нелегални и да влѣзатъ въ чета. — Деянъ въ четата на Тале Горановъ. — Първите агитационни обиколки по селата. — Четата се увеличава	69
II. Дѣлото се разраства. — Първа тѣористична задача, дадена на четата. — Войводата Горановъ неусърдно действува. — Изборъ на новъ войвода, Тале Христовъ. — Събиратъ се членски вноски, небавя се оржие; разглеждатъ се по селата и сѫдебни спорове. — Усилена агитация по селата. — Турски таенъ комитетъ въ Охридъ; турски чети. — Отъ где се доставяли пушки. — Първа среща съ турци и арнаути.	76
III. Сѫдебни наказания по селата. — Наказване шпиони. — Аферата въ село Бѣлица; въоръжено сблъскване съ турска войска. — Предадени пушки. — Петъ чети обграждатъ Бѣлица и наказватъ съ смърть петима предатели. — Пристигането на Тома Давидовъ съ ревизионната му чета въ Охридско; и Давидовъ агитира по селата. — Деянъ, заграденъ отъ турци, се сражава. — Четите заедно съ Давидова се притичатъ на помощъ. — По пѫтя Давидовъ случайно пада убитъ. — Деянъ, подкрепенъ отъ дошлиятъ на помощъ отъ вси страни селски чети, отблъсва турцитъ	83
IV. Сарафовъ въ Охридско. — Среща на районните войводи съ Горското началство въ надвечерието на въстанието. — Турцитъ изравяятъ трупа на Давидова, носятъ го къмъ Охридъ и пакъ го върщатъ и заравяятъ. — Последни разпореждания за въстанието. — Реформи по селата противъ разсипничеството	92
V. Първите действия на 20 юлий следъ провъзгласяване въстанието. — Сражение съ турцитъ отъ Сирулския ридъ. — Въстаниците нападатъ мюдюрницата при с. Слатина. — Българското население отъ Малесията се прибира въ Дебърца. — Нови сблъсквания съ турцитъ, които почватъ да горятъ селата. — Сарафовъ отъ Де-	

мирхисарско достига на помощъ. — Сражение при село Велмеи	98
VI. Никола Митревъ; животописни данни. — Митревъ става четнишки войвода въ района на Езерските села. — Събитията въ този районъ следъ 20 юлий. — Сражение при с. Велгощи. — Изгарянето на с. Брѣжани и на други села. — Сражение при с. Горица (Сливовско). — Въстаническа болница въ гората	103
VII. Сарафовъ пакъ пристига отъ Демирхисарско. — Времен- но затишие. — Турцитѣ съ голѣми сили, развѣрнати въ вериги, даватъ решителния ударъ. — Отчаяната съпро- тива на въстаниците въ сражението при Гърмешница. — Турцитѣ стрелятъ и въ семействата, събрани въ една долина. — Пъленъ погромъ; народътъ принуденъ да напусне горитѣ. — Четитѣ отстѫпватъ на разни страни. — Деянъ и Узуновъ съ последни усилия се мѫчатъ да задържатъ положението	110
VIII. Следъ сражението при Гърмешница Деянъ и Узуновъ се раздѣлятъ. — Яскерътъ продължава да преследва въстаниците. — Сражение въ Лешанска гора. — Ни- кола Митревъ действува по Езерските села. — Турски войска при с. Турия стрелятъ жени и деца и завлича- тъ въ Кичевско 40 жени	124
IX. Окридските и кичевските войводи действуватъ заедно.— Гладъ и болести косятъ народа, събранъ по горитѣ. — Охридските въстанически началници се оттеглятъ презъ Малесията въ Черна Гора. — Войводите Деянъ, Смиле, Митревъ и Тасе заедно съ Узунова постоянн- ствуваатъ. — Срещата имъ съ Дамянъ Груевъ и Суга- ревъ. — Решава се, войводите съ нѣколко четници да се оттеглятъ въ България. — Дълго и мѫчително пѫ- туване докато преминатъ българската граница	132
Къмъ предговора	143

ИВАНЪ ПОПОВЪ
Костурски войвода.

Българите в
Западните
Балкани 1919

ХРИСТО УЗУНОВЪ

Главенъ началникъ на въстанието въ Охридско.

Българите в
Западните
Балкани 1919

Четата на Дежиц Димитровъ (Х).

Тв. барите 8
Западните
Далкани 1919

БОРБАТА ВЪ КОСТУРСКО

СПОМЕНИ

на

ИВАНЪ ПОПОВЪ

Костурски войвода.

ПРЕДГОВОРЪ.

„Който отдалечъ гледайки оценява непосилната революционна борба за освобождението на Македония по досега постигнатите външни резултати, може би ще я счете за обикновена проява на една наивна, безогледна самонадеяност, завършила съ пъленъ неуспѣхъ. Инакъ обаче ще се произнесе за това народно движение единъ денъ историята, особено следъ като станатъ въ подробности известни смѣлитѣ подвизи на самия народъ и на водителитѣ му — малки и голѣми — въ тая гигантска борба. Тя наистина изкара на яве много народни добродетели, проявили се съ такава сила и чистота, каквито въ подобни исторически моменти рѣдко сѫ показали други, по-голѣми и по-културни народи. А особено трѣбва да се изтѣкне, че между ржководителитѣ на революцията се отличиха множество хора съ желѣзни характери и безпримѣренъ патриотизъмъ, герои, сравнително по-рѣдки у насъ и затова заслужаващи особена почитъ. Македонската революция отъ къмъ тая си вѫтрешна страна просто поразява съ изобилието отъ чудни примѣри на пълно себеотрицание и на небивалъ героизъмъ“.

Съ горнитѣ думи почвамъ азъ нѣколкото си животописни бележки за покойния Иванъ Поповъ, костурски войвода, когато преди четири години узнахъ за необикновената трагична смѣрть на този рѣдъкъ човѣкъ и

герой.¹ Имайки предъ очи примѣра на Ив. Поповъ, който е единъ между многото знайни и незнайни като него, прекланямъ се предъ тая кървава македонска епopeя, макаръ че тя покоси много свѣтъ и донесе на народа много и страшни злощастия, на които, за жалостъ, още не се вижда краятъ.

Иванъ Поповъ (Попъ-Костадиновъ) е роденъ на 1871 год. въ село Лески, Неврокопско. Той бѣше хубавъ, високъ и снаженъ мжжъ, съ руси коси и твърде благъ погледъ. Следъ Илинденското въстание, въ което той бѣ взелъ най-деятелно участие като боевъ войвода отъ първа ржка, най-сетне и той се бѣ приbralъ съ около 16-тина свои четници въ България. Било му сждено, както читателътъ подробно ще узнае отъ споменитѣ му, следъ като на отиване въ Костурско презъ Гърция претегли въ тази небратска земя най-грозни физически и морални мжки, сѫщото да преживѣе и на връщане, принуденъ по една зла орисия пакъ да мине презъ сѫщата Гърция и още единъ путь да изпита дивата жестокость на тая наша вѣковна душманка. А какъ доблестно е носилъ Поповъ и въ Гърция и въ Македония своя тежъкъ кръстъ на идеалистъ-поборникъ за македонската свобода! Въ бойоветѣ съ турцитѣ той остава отъ никого ненадминатъ юнакъ, невъзмутимъ, спокоенъ, готовъ съ радость, съ пѣсни въ уста да сложи живота си жертва на народния олтаръ за свободата. Безъ колебание мога да кажа, че между множеството първи македонски юнаци въ най-благородния смисълъ на думата Иванъ Поповъ е между най-първите. Неговите

---

¹ Вж. въ списанието „Македония“, София, 1922 год. кн. I, януари, стр. 43 натат. Въ кн. I, III, V и VI, год. I, 1922 на сѫщото списание публикувахъ съ значителни съкращения споменитѣ на Ив. Поповъ, които сега тукъ печатамъ изцѣло, както сѫ записани.

спомени, които тукъ обнародвамъ, съ особено ценни по-ради изобилието на факти и поради естественото, твърде вешно и увлъкательно изложение.

Поповъ бѣше необикновено чиста душа съ твърдъ характеръ. При това той бѣше до крайностъ скроменъ. Той нѣмаше училищно образование, но се отличаваше съ немалка, вродена интелигентностъ. Може би тъкмо ради това неговите добродетели ми правѣха по-силно впечатление. Той представляваше добрия, непокваренъ юначенъ българинъ, угнетения съ вѣкове, но не сломенъ народенъ духъ. За душевното величие на тия юнакъ читателътъ самъ ще си състави понятие, когато до край проследи неговата дейностъ въ Македония, както е описана въ спомените му. И азъ напълно можахъ да го оценя, когато докрай се свѣрши разпитътъ ми за преживѣното отъ него въ Македония, което азъ по негово казване записвахъ. Първата среща съ Попова, съ когото и за пръвъ пътъ се запознахъ, имахъ на 26 февруари 1904 година, а последната на 5 мартъ с. г., както се види и отъ датитъ, които съмъ отбелѣзвалъ въ ржкописа си, печатанъ по-долу. Следъ това отъ време на време случайно го срещахъ въ София и го виждахъ все такъвъ, какъвто го знаехъ. Дойдоха войните — балканската, междусъюзнишката, всеобщата, въ които Поповъ е вземалъ участие. Помня, че следъ първата народна катастрофа го видѣхъ много съкрушенъ, каквите, впрочемъ, тогава бѣха всички добри българи. Още по-убитъ и вече необикновено мраченъ ми се видѣ следъ втората народна гибелъ, въ 1918 год. При една случайна среща нищо не можахме да си кажемъ, само жално се изгледахме. Мина се време, и азъ прочетохъ въ вестниците поразителната новина, че овчарчета намѣрили прогнилия трупъ на Ивана Поповъ въ канарите надъ Драгалевския манастиръ, близу до поетичния „Паша-

бунаръ“, гдето Поповъ самъ е турилъ край на живота си. Що е накарало тая велика душа така да свърши, не се узна точно. Той е билъ въ материална тъснотия, търпѣлъ е лишения, а безъ съмнение и душевни терзания. Той много и незаслужено ще да е страдалъ, и въ своята скромность, види се, той не е дръзналъ да се оплаква, а е предпочелъ тихо и безмълвно да си отиде.

София, XII 1925.

Л. Милетичъ.

I.

Иванъ Поповъ (Попъ Костантиновъ). — Поповъ решава да посвети живота си на македонското освободително дъло и търси случай да замине съ чета въ Македония. — Следъ дълги лутания най-сетне съ съдействието на Г. Дълчевъ Поповъ постига целта си и е готовъ да замине.

26 февруари 1904 г.

Роденъ съмъ на 1871 год. въ с. Лески (Неврокопско). Баща ми Костандинъ бъше свещеникъ. Въ селото си и въ околността до 18-та си година слугувахъ. Научихъ се да чета и пиша, вече възрастенъ, въ родното си село. На 1889 год. минахъ въ България и постъпихъ на военна служба въ пъхотата, въ 11 Сливенски полкъ, въ който останахъ на свърхсрочна служба като фелдфебель до 1895 год. Презъ същата година се уволнихъ, за да взема участие въ тогавашното македонско въстание. Подбуди ме общото движение, особено печатът. Имахъ братъ въ Сливенъ, който преди бъше на военна служба, а тогава се занимаваше съ частна работа. Той бъше единъ отъ главните инициатори въ Сливенъ да се сформира една чета за да вземе участие въ въстанието. Тогава и азъ се уволнихъ и тръгнахъ подиръ четата, която по-рано замина и бъде дошла въ София и отъ тукъ бъше заминала на б-дневно обучение къмъ Рилския манастиръ. Азъ закъсняхъ, че уолнението ми тръбаше да стане чрезъ дивизията, следъ като посочихъ причини. Записахъ още 23-ма души доброволци и пристигнахъ първомъ самичъкъ, за да видя, какъ ще замина. Тогава Котелъ бъде изгорялъ, мнозина македонци отъ тамъ се обадиха, че ще дойдатъ, и молеха да ги

почекамъ още 2—3 седмици, докато си свършатъ работата по контрактувани постройки. Азъ не искахъ да чакамъ и бързахъ. Китанчевъ въ София ми казваше, че имало протестъ отъ Силитѣ щото България да спре това движение. Споредъ Китанчева минаването не било възможно, защото правителството взело сериозни мѣрки и недопускало да минава. Въ това време поручикъ Луковъ, родомъ сливненецъ, който бѣше взелъ участие заедно съ Мутафовъ и Начевъ, тъкмо се бѣ върналъ отъ Македония, и той въпрѣки мнението на Китанчева вѣрваше, че все ще можемъ да минемъ, но само къмъ Одринско. И азъ телеграфирахъ на македонците, които бѣха слѣзли отъ Котелъ въ Сливенъ та бѣха станали, заедно съ записанигъ отъ мене, 70 души. Брата ми, по причина, че бѣ взелъ участие преди туй, при погребението на Стамболова, въ една противустамболовистическа-македонска демонстрация, грабнаха и го интернираха въ Сливенъ. Отъ тамъ братъ ми ми писа, че има 70 души та да поискамъ съдействие отъ Комитета, за да преминемъ. Комитетъ отказа и телеграфира на брата ми да разпустне момчетата, а пѣкъ Луковъ менакара да телеграфирамъ напротивъ да ги задържи, и той ги задържа. Склонихъ да ида и въ Одринско, само да не се върщамъ въ Сливенъ, че ме бѣ срамъ, като бѣхъ тръгналъ съ толкова голѣма охота. Между туй се запознахъ съ Кочо Лютата, който имаше намѣрение да мине пакъ въ Македония, и ми предложи да тръгна съ него. Предпочетохъ да ида съ него отколкото съ Лукова за Одринско, за кѫдето трѣбаше да пѫтуваме 12—13 дена пеши. И тъй потеглихъ съ Кочо Лютата. Луковъ замина за Сливенъ, но четата тамъ се разпustна.

Азъ съ Кочо заминахъ за Дупница, гдето записахме нѣколко момчета, за да си образуваме чета. Съобщихъ

това на брата си, който тъй също дойде при настъ. Бѣхме въ дома на Кочо Лютата, който отиде въ Ю-стендиль да вземе пушки отъ склада (възвѣрналитѣ се отъ Македония дейци бѣха оставили пушките си въ единъ складъ) и да ги докара въ Рилския манастиръ та отъ тамъ заедно да заминемъ. Докато докара пушките, правителството ни подуши и ни интернира, мене и брата ми, въ София. Интернира ни околийскиятъ началникъ, който не ни позволи да отидемъ въ Рила, а ни проводи въ София съ голѣма грубостъ подъ конвой. Като пристигнахме въ София, Китанчевъ бѣше се поминалъ. Ляповъ бѣше въ Комитета и ни каза, че минаването въ Македония е невъзможно, а бѣше настѫпила есень. Върнахъ се пакъ въ Сливенъ, постѫпихъ пакъ на службата си и останахъ въ нея до 18 априлъ 1902 год.

Когато Сарафовъ бѣше на чело на Комитета, бѣхме му изпроводили наедно съ брата си малко събрани помощи и му писахме, да ни има предъ видъ въ случай на едно въстание въ Македония, — че сме готови всѣки часъ да вземемъ участие. По поводъ на това писмо се запознахме съ Сарафова. Брать ми дохажда въ София и лично се видѣ съ Сарафова. Азъ после се видѣхъ съ секретаря му Ковачевъ, който ми даде упътване да ида въ Сливенъ, да дамъ оставка, че се съмня ще ми опредѣлятъ районъ въ Македония. Сарафовъ—Ковачевъ тогава още бѣха добре съ Вѫтрешната организация, — тѣ представляваха и Вѫтрешна и Външна организация. Отидохъ въ Сливенъ и веднага подадохъ заявление за уволнение. Между туй Ковачевъ ми писа, че се измѣнили условията, мжчно било преминаването. Мисъ Стонъ бѣше хваната, та каналътъ билъ разваленъ. Той още ми писа да чакамъ до пролѣтъ та заедно сме щѣли да заминемъ. И така останахъ за презъ зимата, чакайки

да ме повикатъ. На пролѣтъта дохажда въ Сливенъ Димитъръ Стефановъ, представителъ на Вѫтрешната организация, съ цель да намѣри нѣкои вещи лица за войводи. Той бѣ разпиталъ въ Сливенъ и бѣха му казали за мене. Азъ пъкъ бѣхъ се вече обещалъ и чакахъ само да ме поканятъ. Среќнахъ се съ него; той ми предложи, каза ми, че има нужда отъ хора. Съгласихъ се. Каза ми, че интересътъ на дѣлото изисква да бждемъ привързани къмъ Организацията, а не да се влияемъ отъ личности. Казахъ му, че азъ само на дѣлото искамъ да служа. И така, вече уволненъ, заминахъ за Пловдивъ, гдето се среќнахъ съ покойния Дѣлчевъ; тогава пръвъ пътъ се запознахъ съ него. По-рано много бѣхъ чувалъ за него. Дѣлчевъ ми обясни, какво е Вѫтрешната организация. Каза ми, че азъ ще мога направо да отида и да действувамъ като самостоятеленъ войвода въ Костурско. Даде ми и устава и правилници на организацията. Знаехъ вече, че има чети, че има ржководители.

II.

Поповъ съ седемъ души другари заминава за Гърция.—На 1 май 1902 г. пристигатъ въ Пирея. — Нещастна случка на 30 юни при преминаването рѣката Саламбri. — Четата заловена отъ гърците; звѣрско отнасяне на гърците власти съ четниците. — Три месеца и половина въ гръцки затворъ. — Нови премеждия при преминаването на македонската граница. — Поповъ най-сетне пристига въ Костурско, гдето като войвода поема да води чета.

Отъ Пловдивъ дойдохъ въ София и го почакахъ 10 дена. Съ 7 души другари, снабдени съ пашпорти, тръгнахме за Гърция презъ Варна—Цариградъ—Пирея на 2 май 1902 год. съ другарите: Коста Каланджиевъ, род. отъ Малко Търновско (и той бѣше предназначенъ за войвода); Дамянъ Илиевъ отъ с. За-

горичани (бивши учитель въ Македония); Коста Василевъ отъ Ълаца (Костурско), работникъ; Кочо Василевъ отъ с. Ксндороби (Костурско), работникъ, по-рано е билъ въ чета пакъ въ Костурско; Цвѣтко Христовъ, работникъ отъ с. Кономлади и Димитъръ Наумовъ отъ с. Бабчуръ (Костурско), работникъ тукъ.

Стигнахме въ Пирея на 11 май. Тамъ ни посрещна тамкашниятъ председателъ на македонското дружество въ Атина, Лазаръ Киселинчевъ отъ с. Косенецъ (Костурско), който знаеше, че идемъ. Четирма отъ другаритъ ни заминаха за Лариса, преобрѣчени като жетвари, а азъ, Калканджиевъ и Дамянъ Илиевъ минахме за единъ день презъ Атина и следъ осемъ дена заминахме за Лариса. Тамъ бѣхме у единъ македонецъ шивачъ, по име Никола, скрити въ кѫщата му. Тамъ се въоржихме, купихме си Гра-пушки и заминахме за с. Макрихоръ; слѣзохме въ кѫщата на единъ българинъ, Христо, който ни служеше за куриеръ. Присъединиха се къмъ насъ и други македонци съ цель да минатъ съ насъ като другари, — за по-лесно, именно като ни видѣха въоружени; присъединиха се четирма и куриерътъ та всичко петима. На 30 юни презъ нощта тръгнахме като чета, за да минемъ рѣката Саламбри. Тръгваме нощно време, за да я минемъ съ лодка, която се кара съ вஜже. За да минемъ тайно и за да не ни забележи воденичарътъ отсреща, гдето бѣше лодката, Калканджиевъ се съблѣче, преплава рѣката и тихо докара лодката на отсамния брѣгъ къмъ насъ. Лодката бѣше се ударила и бѣше влѣзла въ нея вода. Когато насочиха 5 души въ лодката и забележиха, че има вода въ нея, изхвѣрлиха малко съ тенеке отъ водата и казаха, че нѣма нищо, че може да се върви. Две момчета бърже слѣзоха, като видѣха много вода вжtre, а другите взеха да черпятъ и казаха, че нѣма нищо, та едно

отъ дветѣ момчета пакъ влѣзе. Когато дойдоха на срѣдѣ рѣката, вжжето се скѫсва, лодкатата се преобрѣща и всички се удавятъ освенъ Калканджиевъ, който успѣ плававайки да се върне къмъ настъ. Въ ношната тѣмнина слабо се виждаше, когато стана туй. Калканджиевъ остана голъ; дадохме му едно отъ нашите палта, гащи и риза. Между удавенитѣ бѣше и куриерътъ та никакъ не знаехме мѣстото. Тръгнахме на посока по рѣката, за да се отдалечимъ отъ това мѣсто. Бѣхме пратили две момчета на една воденица да взематъ нѣколко пушки, които бѣха оставени по-напредъ тамъ. Бѣхме си опредѣлили съборно мѣсто презъ рѣката. На сутринята се изнамѣрихме, заминахме съ друга лодка и единъ влахъ ни заведе до границата. На границата влахътъ отиде да разгледа, да нѣма на близу постъ, и избѣга. Пратихме въ Лариса да доведатъ другъ куриеръ, а между туй две момчета отидоха да търсятъ хлѣбъ въ едно село, но единъ грѣцки войникъ се усъмнява, улавятъ ги и съ бой ги накарватъ да казали, где сме. На сутринята ни заобикаля грѣцка потера. Ние мислихме, мислихме, да откриемъ ли огънъ, защото можехме да ги избиемъ, но отъ друга страна като нѣмахме водачъ, щѣхме сете да бждемъ изловени и да виснемъ на бесилката. Предадохме се. Съ вързани назадъ ржце — на мене силно вързани ржцетѣ, и то така сильно, че прѣститѣ ми отекоха, та ако ни бѣха държали още нѣкое време така, щѣхме да изпадаме. Мене ми окачиха и втора пушка на шията. Единъ по-влиятеленъ човѣкъ се смили, като ни видѣ така лошо вързани — почти бѣше спрѣло движението на кръвята въ ржцетѣ — та ни поотпунаха малко вжжето и ни поведоха къмъ околийския градъ Търново. Вървѣхме около 3—4 часа. Преди да стигнемъ въ Търново минахме презъ едно село, гдето ни дадоха да ядемъ.

Въ Търново полицейският приставъ, застаналъ на вратата съ единъ дебелъ бастунъ, се развила: „вжtre куче!“ — и всѣкого силно ще удари съ бастуна та така ще влѣзе въ затвора; удряше звѣрски. Като дойде до мене, бастунътъ се строши, или че по-силно удари или че бастунътъ вече бѣше отъ другитѣ удари спуканъ. Въ затвора презъ нощта прекарахме безъ хлѣбъ, безъ храна, а бѣхме останали и безъ пари. Сѫщата вечеръ повикаха на следствие мене и още едного отъ другаритѣ. На сутринята вързани ни пратиха въ Лариса. Тукъ цѣлиятъ градъ се струпа. Войницитѣ, които ни конвоираха, взеха да пѣятъ, — заловили български комити, народътъ се натрупа, нѣкои се заканватъ, други скръцагъ съ зжби. Тамъ въ участъка пакъ истиндакъ. Ние все казваме, че по частна работа отиваме, — да си видимъ домашнитѣ. Ужъ куриерътъ, влахътъ, що се удави, — ни надумалъ да вземемъ по една пушка та хемъ да се вардимъ по пжтя, хемъ като я продадемъ сетне тамъ, да си изкараме нѣкоя пара печалба. Бѣха ни оставили гладни; стояхме четири дена, и вмѣсто да ни освободятъ ни затвориха въ окръжния затворъ, гдето ужасно прекарахме три месеца и половина на влажно място, на голи дѣски, съ по 300 драма хлѣбъ и по 10 пари на денъ. Следъ месецъ и половина получихме малко пари, едни отъ родители, а други отъ Комитета. Азъ чрезъ брата си съобщихъ всичко — та получихме стотина лева. Презъ тѣзи $3\frac{1}{2}$ месеца се обърнахме до българския агентъ Цоковъ въ Атина, писахме му, телеграфирахме му, но никакъвъ отговоръ не получихме, макаръ че му писахме, че между насъ има и български поданици. Види се, не се е застѣпилъ. Писахме и на грѣцкото министерство на правосѫдието, но и отъ тамъ нѣма отговоръ. Най-сетне азъ направихъ една дописка чрезъ брата си до софийския вестникъ „Вечерна Поща“, въ която под-

каняхъ българското общество да се заинтересува. По поводъ на това се дигна въ печата малко врява. По койниятъ Дълчевъ бѣше ходилъ при гръцкия консулъ въ София и въ следствие на това, види се, най-сетне ни освободиха. Изобщо гърците тогава страшно преследваха българитѣ. Печатът имъ ужасно наಸъскаше обществото противъ българитѣ. Затварятъ, когото българинъ сварятъ.

Следъ като ни освободиха, Калканджиевъ се разкая, върна се въ България; а Дамянъ Илиевъ отиде въ Египетъ, въ Каиро, при баща си, работникъ въ тютюнева фабрика. Азъ се бѣхъ заклелъ, живъ мъртъвъ да ида, кѫдето съмъ тръгналъ. Съ останалите тръгнахме заедно съ единъ влахъ, нарочно изпроводенъ отъ костурския ръководители, да ми бѫде куриеръ. Него гърците бѣха подушили въ Лариса та го затвориха заедно съ насъ. Бѣха намърили въ дрехите на удавениетѣ и една връзка съ 300 екземпляра отъ комитските устави и правила на вътрешната организация и други революционни книжки. Та като отричахме ние, тѣ ни посочиха уставите, а ние рекохме, че може куриерътъ, влахътъ, да е билъ нѣкой комитетски човѣкъ.

Съ новия куриеръ отидохме въ града Трикала. Тукъ взехме три пушки, барутъ, капсули и пружини, колкото да имаме малко оръжие. Този влахъ, който бѣше изпратенъ за куриеръ, не знаеше мястото до границата. Съ една лира единъ гъркъ ни доведе до границата и ни предаде отново на гръцки селяни. Пушките си бѣхме скрили въ гората. Гъркътъ бѣше ни издалъ. Откриха ни пушките и ни ги взеха. Обърнаха ги противъ насъ. Така минахме границата съ голи ръце. На турска територия въ едно гръцко село трѣбваше да преденуваме, докато се мръкне. Човѣкътъ гръкъ, който другъ пътъ е приемалъ подобни гости, за пари услуж-

валъ, отказа да ни приеме, а ни препоръча единъ другъ човѣкъ, ханджия. Въ това време насрещу да стои единъ бѣгъ, чува разговора и го питалъ, какви сме хора, а той му казалъ, че аджаба ще да сме комити. Случайно пѣкъ да мине и войска, която идѣла да смѣни пограничната войска. Бегътъ имъ казва, и тѣ тръгватъ да ни търсятъ. А пѣкъ ние срещу конака на самия бегъ бѣхме влѣзли въ единъ запустѣлъ ханъ. Чакахме съдѣржателя на хана да ни донесе храна, но той не дойде. Куриерътъ самъ излѣзе да донесе храна. Влахътъ вижда войската до хана, и като не е могълъ вече да се дръпне вжтре, смѣсва се съ войската, а бегътъ го пита, не е ли видѣлъ насъ. Той казалъ, че не, че той си е овчарь. И така прекарахме него денъ. На третия денъ вече бѣхме въ Костурския край въ с. Джупанища. Тукъ вече заварихме селото организирано. Най-стариятъ организаторъ е билъ Лазаръ попъ Трайковъ. Въ село си имаше комисия, та комисията ще ни посрещне. Казаха ни, че четата е въ с. Джибени. Тогава имаше две чети. Едната водѣше Никола Андреевъ (род. отъ с. Мокрени, Костурско), а другата Георги Папанчевъ (род. отъ Сливенъ, запасенъ подпоручикъ); тѣ бѣха дошли, изпратени следъ като насъ ни бѣха заловили. Като пристигнахъ, поехъ четата на Папанчева, а Папанчевъ отиде въ Леринско. Него сетне убиха въ едно сражение въ Леринско преди въстанието. Въ Дѣмбени се срещнахъ и сържководителите на костурския районъ, които се указаха че се движатъ заедно съ четата. Въ самия Костуръ, гдето имаше съвсемъ малко българи и гдето организация нѣмаше, ржководители бѣха Василь Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ, Лазаръ попъ Трайковъ, Манолъ Розовъ¹

¹ Трайковъ и Розовъ сетне бидоха убити — първиятъ отъ Коте, а вториятъ въ едно сражение на Нидже планина.

и Михаилъ Николовъ. Тръгнахъ заедно съ тѣхъ. Следъ нѣколко дена, като донесоха ржководителитѣ на битолското началство, че съмъ пристигналъ, последното заповѣда Папанчевъ да иде въ Леринско, а азъ да остана въ Костурско. И азъ останахъ тукъ за войвода на четата.

III.

Първите организаторски действия на Попова. Общи селски революционни събрания. — Образуване женски дружества. — Първа среща съ турска войска. — Женитѣ масово отиватъ въ Костуръ да искатъ освобождението на арестуванитѣ. — Успешна агитация по селата.

Продължихме да се движимъ по селата. Тамъ бѣше вече пристигналъ полковникъ Янковъ и въ следствие на това бѣше захванало силно движение на войските, ставаха обиски и пр., които затрудняваха движението на четитѣ, особено единъ месецъ следъ като пристигнахъ; азъ пристигнахъ на 1 октомврий. До септемврий все още можеше да се агитира. Въ всичкитѣ села вече организацията бѣше хванала корень. До мое време четата е събиравала само по-избрани хора, по списъкъ, — довѣрени. Азъ открыто започнахъ да събирамъ селянитѣ, мжже, жени безъ разлика. Проповѣдвахъ имъ въ събранията. Събранията ставаха тържествено, съ пѣсни при свършването. Четниците пѣха революционни пѣсни, напр. „Боятъ настана“, „Живъ е той живъ на Балкана“, „Напредъ, напредъ за слава на бойното поле и македонска свобода“, „Обичамъ, мамо, обичамъ, въ гора зелена да ходя, отборъ юнаци да водя, до триста мина дружина“. Въ моята чета бѣха 15 души. Момчетата бѣха все костурчани, въоржени съ Грѣ-пушки. Имаше 2—3 манлихерови, останали отъ четата на полковникъ Янковъ. Чакаларовъ понапредъ самъ е водилъ четата, но като е видѣлъ, че има нужда отъ ржководителъ, бѣше оста-

вилъ четата да я води войводата. Образувахме и женски дружества по селата съ цель да помогатъ на дѣлото съ облѣкло, пране на дрехите и изпълняване пощенска служба, когато не могатъ я върши мѫже. На десетъ кѫщи се събира по една „чаушка“, а общо сѫ ржководени отъ учителката, гдето има такава, или направо отъ селската комисия. Селскитѣ комисии състояха отъ по петъ души. Имаше и селски чети, — за посрещане, изпращане, за усилване на районнитѣ чети и пр. Така ходихме по селата презъ зимата.

Въ с. Смърдешъ, родно мѣсто на Кляшевъ и Чакаларовъ, понеже бѣха извѣршили и едно убийство на единъ тѣхенъ съселянинъ, подозрѣнъ въ шпионство, Чакаларовъ нѣмаше особени симпатии. По-преди това село е било най-горещо, но доста бѣше охладѣло прѣмо Чакаларовъ. Той имъ пращаше остри писма и съ това още повече се противѣха. Турцитѣ турнаха войска и въ Смърдешъ, та това направи сношенията съ Смърдешъ още по-мъжчни. Азъ влѣзохъ въ Смърдешъ преоблѣченъ въ попски дрехи. Щомъ влѣзохъ, съблѣкохъ се. Отидохъ съ цель да правя махленски събрания, да уредя селска комисия, селска чета, женско дружество и изобщо да се уреди всичко, както и да изгладя недоразумѣнията между тамошнитѣ ржководители — Чакаларова, Кляшева и съселянитѣ имъ. Престояхъ около 12 дена. Тогава тамъ влѣзе и грѣцкиятъ владика, та азъ трѣбаше да обрѣсна брадата.

На 31 декемврий бѣхъ самичѣкъ въ с. Дѣмбени. Поради потеритѣ четата я прѣснахме по единъ-двама по разни села, за да прекара кризиса. Като останахъ самичѣкъ, въ единъ ханъ обучавахъ селянитѣ въ военно обучение. Обадиха ми, че Чакаларовъ дошелъ въ една кѫща. Отидохъ при него. Имахме да свършимъ селска кореспонденция; свършихме я (все съ шифъръ). Азъ си

отидохъ на своята квартира, а Чакаларовъ си остана въ своята. На заранъта, види се по предателство или по съмнение, наближила до 250 души войска. Селската стража о време обади, и ние неусетно излъзохме също преди да заобиколятъ селото. Но после войската ни намъри диритѣ; бѣхме се установили надъ селото да гледаме, какво ще става. Откри ни единъ турски низаминъ по диритѣ на нашите стжпки: нашиятѣ опинци иматъ гвоздеи, послани сѫ изцѣло съ гвоздеи, и всичкитѣ комити отъ четата такива опинци носятъ. Доближи ни, и ние тогава видѣхме, че ни откриха. Отвориха огънъ срещу насъ, но ние успѣхме да се измъкнемъ. Азъ залегнахъ и отворихъ огънъ. Селянитѣ, като чуха гърмежи, бѣха почнали да се готовятъ да нападнатъ на войската. Кляшевъ бѣше съ по-голѣма групичка отъ четата въ едно съседно село. Като му обадили, и той вече тръгналъ на помощъ, а и селскитѣ чети мислили вече да се упътятъ. Ние това си го имаме за правило: веднъжъ една чета заобиколена, другитѣ ще и идатъ на помощъ. Та щѣше да стане цѣло въстание, ако не бѣхъ прекратилъ да стрелямъ и ако не бѣхме се одръпнали на страна. Тогава турцитѣ заобиколиха селото и взеха мнозина отъ селянитѣ да ги каратъ въ града Костуръ. Но организиранитѣ жени, отрано подгответи, излъзоха предъ войската съ колове и камъни и заявиха, че или ще имъ пуснатъ мѫжетѣ или ще тръбва първомъ тѣхъ до една да избиятъ. Тогава турцитѣ пуснаха селянитѣ и забраха само селскитѣ ази и коджабашията (кмета). Тогава биха нѣкои селяни, между които селянинътъ Кольо Поповски, който падна въ несвѣсть. Бѣха му ударили до 80 тояги. Той даде 2—3 бѣли меджидии, за да му позволятъ да се увие въ кожи. Селянитѣ въпрѣки изтезанията нищо не предадоха.

27 февруарий.

Следът това съ Чакаларова и още единъ невъоръженъ селянинъ отъ селото, Лазаръ Поповски, отстъпихме по планината, и като знаехме, че ако прехвърлимъ по-нататъкъ планината, ще се срещнемъ съ аскера, който бъше въ Кономлади и Поздивища, решихме за по-добре да вземемъ тамъ позиция и да се сражаваме, до колкото можемъ. Следъ това минахме въ селото Габрешъ. На другия денъ получихме писмо отъ Дъмбени, че войската си отишла, и ние можахме пакъ да се завърнемъ. Тукъ узнахме, че кметът и азитѣ сѫ били закарани въ Костуръ. Ние искахме да изпратимъ до десетина жени, да се оплачать на каймакамина, за да се освободятъ заловенитѣ, но явиха се за тая цель 100-тина жени и всичкитѣ отидоха. Стражата ги спирала да не влѣзатъ въ конака, но тѣ на сила влѣзли викайки, че този конакъ е нашъ, ние плащаме данъци и имаме право да влѣземъ вжтре, да искаеме отъ каймакамина да пусне селянитѣ. Следъ единъ два дена наистина ги освободиха. Ние изпратихме пакъ повече жени въ Битоля да дадатъ поплака до консулитѣ и валията, че войските, които дохождатъ да гонятъ комити, опустошили и ограничили селото. Съ това се завърши малката афера въ Дъмбени. Това бъше на 31 декемврий. На 1 януарий 1903 год. се бѣхме завърнали въ Дъмбени. Презъ месецъ октомврий на 30-и, 1902, когато отивахме по агитация въ селото Търново, влизайки въ селото бъше ни забелѣзълъ воденичарътъ, нѣкой си Лазаръ, и ни предалъ на войската въ близкитѣ села, като посочилъ и кѫщитѣ, гдето сме слѣзли. Тогава войската имаше такъвъ страхъ отъ комититѣ, че не се реши сама да нападне, ами съобщи въ Костуръ и отъ тамъ въ Леринъ, та съ 800 души войска заобиколиха селото. Но благодарение на туй тѣ позакъснѣха, и когато бѣхме ние

вънъ отъ селото, видѣхме, че войската го заобиколи. Правиха обиски, биха хора, ние видѣхме, когато биеха единъ овчаръ, като го влачеха по земята. Но нищо не откриха, ние се измъкнахме. Предательтъ Лазаръ, като се научи, че ние сме го узнали, побѣгна и намѣри прибѣжище при Коте. Знаеше, че инакъ ще бжде убитъ.

Презъ януари 1903 г. времето бѣше малко потопло, та се сбраха дветѣ чети въ купъ и усилихме агитацията по селата. Така продължихме и презъ февруари. Ето селата, които посетихме: Джупаница, Дъмбени, Косенецъ, Лобаница, Смърдешъ, Въчбелъ, Върбникъ, Брѣзница, Гѣбрешъ, Апоскепъ, Шестѣово, Горно и Долно Дреновени, Поздивища, Кономлади, Бѣбчуръ, Стѣтица, Вѣшени, Блѣца, Черѣшица, Куманичево, Елѣово (арнаути християни), Олища, Тихолища, Кондороби, Бѣбища, Загоричани, Мокренъ, Прекопана, Чурилово, Манекъ, Изглеби, Сторичани, Жѫжѣлци, Сничени, Могила, Езерецъ, Оловгради, Лебишево, Слимница, Хрѫпища (мюдюрлукъ), Клисура (власи). Въ Кондороби има и турци; въ Езерецъ малко турци — единъ бегъ, а инакъ всичките села сѫ чисто бѣлгарски. Селата сѫ много хубави, — кѫщитѣ издигнати и хубави.

IV.

Поповъ заедно съ Борисъ Сарафовъ заобиколени отъ турцитѣ въ село Смърдешъ. — Следъ упорито сражение бѣлгарските чети си пробиватъ путь. — Изтезания и арести на селяните. — Реорганизация на четите; нови центрови войводи. — По-усилена агитация по селата. — Следъ конгреса въ Смилево — два районни конгреса въ Костурско. — Сражение при с. Псодери. — Поповъ по селата въ Костенария. — Въ надвечерието на въстанието.

Въ февруарий м. минахъ съ ржководителя Кляшевъ и още войводата Митре Влахчето въ тѣй наречената Костенария (въ селата Сторичани, Жѫжѣлци, Сничени,

Могила, Езерецъ, Доляне, Оловради). Тамъ само единъ пътъ бъше ходила чета, но въ време, когато може нѣмало, та едвамъ нѣщо знаели въ нѣкои села за Организацията. Въ с. Доляне, Лебишево, Езерецъ и Оловради нѣмаше никаква организация. До 26 мартъ прекарахме тамъ съ агитация. Следъ това ни се извести, че Сарафовъ е пристигналъ въ Костурско и ние се прибрахме и се срещнахме съ него. За първъ пътъ лично го видѣхъ на 26 мартъ въ с. Косенецъ. Той бъше дошелъ съ четата си като ревизоръ. Четата му бъше отъ България, въоружена съ манлихерки, — около 10-тина души. Ние имахме високо мнение за него. Той минаваше подъ псевдонимъ Крумски. Направихме събрание въ Косенецъ и тамъ го изказахме съ сѫщинското му име. Ние още презъ зимата получихме отъ Битолското управително тѣло заповѣдь, да повикаме всички селяни, които сѫ способни за оржжие и се намиратъ въ чужбина, за да се върнатъ, защото „на пролѣтъ“ ще имаме въстание, а сѫщо така и да не позволяваме да излизатъ отъ района. Така че за въстание се мълвѣше вече.

На 27 мартъ трѣбваше азъ да ида въ с. Кърчища съ четата си, понеже тамъ само единъ пътъ бѣ ходилъ Андреевъ съ четата си, а пъкъ Андреевъ щѣше да иде въ с. Лобаница, кѫдето азъ бѣхъ ходилъ, а той не. Ала въ това време ни дойде известие, че сестрата на гъркоманския попъ въ Лобаница, по име Грозда Гульова, отишла въ Биглища (мюдюрлукъ) и предала на правителството, че четитѣ наедно съ Сарафова сѫ въ Косенецъ и че иматъ събрание въ черквата. Като ни се извести това, ние си измѣнихме пътя и се отправихме за Смѣрдешката планина. Понеже валѣше снѣгъ, решихме по пътя да не отиваме въ планината, ами да влѣземъ въ селото Смѣрдешъ. Сарафовъ бѣше съ нась. Въ призори влѣзнахме въ селото и още докато изпращахме

караулъ отъ селяни вънъ отъ селото, вече аскеръ го заобиколи. Види се, че сме били съгледани или пъкъ, що е по-въроятно, едновременно отъ две три околни села бѣха дошли да обискиратъ с. Смърдешъ и едновременно и Косенецъ. Ние бѣхме разпоредени по квартири и забележихме, че сме заобиколени. Турцитѣ бѣха взели позиции и чакаха помощъ. Цѣлиятъ денъ се измина така. Презъ дена Сарафовъ отъ своята квартира проводи ни заповѣдъ (по жени), да се не боятъ момчетата, да не откриватъ огънь, докато не чуятъ първата пушка отъ него, а тия, които ще могатъ си проби пжть, да откриятъ огънь въ тила на войската, за да се отвори пжть на останалите. Презъ деня се прати по едно 12-годишно момче, Димитъръ Митрушевъ, писменно известие на околните села, а тѣ да предадатъ по-нататъкъ поселата, че четитѣ сѫ заобиколени въ Смърдешъ и че селските чети трѣбва да се притекатъ на помощъ. На самитѣ селяни въ Смърдешъ се заповѣда, да се пригответъ да стрелятъ, всѣки отъ кѫщата си или отъ поудобни позиции, когато се подаде общиятъ знакъ — гърмежътъ. Единъ часъ преди мръкване се даде сигналътъ. На срещу кѫщата, въ която бѣхъ азъ, бѣха разположени турци въ три реда. Бѣха и тѣ се отпуснали, бѣха си наклали огънь и се сбрали на групи. Докато ние да грабнемъ пушките и да стреляме, и тѣ взели позиции. Въ това време, още презъ дена, задъ гърба имъ бѣха пристигнали селските чети отъ с. Въмбелъ и отъ Върбникъ, съединени на едно. Тѣ тѣй също чакаха сигнала, та като ударихме турцитѣ отъ предъ и отъ задъ, първиятъ и задниятъ кордонъ отстъпиха, гърмежи отъ вси страни се сипѣха. Бѣше едно тържество. Ние, въстаниците, пѣхме пѣсни. Народътъ бѣше доста окураженъ. Като мръкна, Сарафовъ предложи, да взема неговата чета и своята та да си пробия пжть

и да отворя пътъ и за другите. Азъ му предложихъ, понеже неговата чета, въ случаи че бждемъ пръснати, не познава добре мястността, да дойде вместо нея четата на Андреевъ. И така стана. Андреевъ тръгна напредъ и азъ подире му. Но като дойдохме на край село, четата на Андреевъ не посмѣ, поколеба се, — искаше да изпрати патрулъ, нѣщо неумѣстно, щомъ неприятельтъ е откритъ. Азъ му обърнахъ вниманието, че тукъ не трѣбва патрулъ, а общо силомъ да ударимъ. Дори и за патрулъ неговите момчета не се решиха. Тогава азъ излѣзохъ напредъ, видѣхме, че нѣма турци, залегнахме. Пакъ азъ излѣзохъ напредъ и вторъ пътъ разгледахъ и краятъ на плѣвнитъ и дадохъ знакъ, да се приближатъ момчетата и пакъ да залегнатъ. Следъ това въ верига почнахме да се движимъ напредъ — имаше силна месечина. Като изминахме плѣвнитъ, дойдохъ до едно шосе, което има отъ дветѣ страни дувари, а то низко. Когато прекрачихъ шосето, турцитъ откриха огънь отъ лѣво — и тогава и ние отворихме огънь. Наблизу единъ чаушинъ (унтерофицеръ) съ една група аскеръ бѣ хваналъ позиция, но четникътъ Нуто Янакевъ Желински, който бѣше срещу него, успѣ смѣртно да го удари, чаушинътъ силно изрева, другаритъ му се разбѣгаха и така ние си пробихме пътъ. Подиръ насъ дойде и Сарафовъ съ четата. Турцитъ въ тая атака раниха въ дебелинитъ четника Йото Рашайковъ отъ с. Вишени. Успѣхме да го дигнемъ на рѣце, и отъ село Вѣмбелъ, къмъ което отстѫпихме, взехме конь, пренесохме го въ сѫщото село, превързахме го и го оставихме въ Вѣмбелъ, а следъ нѣкой денъ го оставихме въ родното му село Вишени, гдето окончателно се излѣкува. На убития чаушинъ взехме пушката. Въ престрелката между насъ и турцитъ, докато стреляхме въ самото село изъ кѣщитъ, паднаха повече отъ 10 души тур-

ци, които на другия ден ги дигнаха. Презъ дена убиха само изпратеното момче за караулъ Филипъ Чолаковъ, още когато излизаше надъ селото (то бѣ безъ оржжие), и нараниха другаря му Ламбро Репацовъ, 16 год. момче.

На другия ден, 29 мартъ, всичкитѣ чети бѣхме на една височина на четвърть часъ до Смърдешъ, така че нашите куршуми стигаха до селото, — на Въмбелската планина. Въ това време аскеръ пристигна въ Смърдешъ въ голъмо количество, а също и бashiбозукъ отъ околнитѣ села се бѣ задигналъ, дори и деца, — да плячкосватъ. Въоржениятѣ селяни бѣха дошли съ насъ, а другитѣ останаха въ селето. Имаше бой, изтезания, трима селяни убиха. Намъ бѣше невъзможно, за да не станемъ причина да изгорятъ селото, изново да завързваме сражение, и затова отстъпихме по-надалеко. Довечеръта войскитѣ и бashiбозукътѣ изпразниха селото, а на следующия денъ ние отидохме надъ селото въ планината, гдето престояхме 2—3 дена. Бѣше и Чакаларовъ съ насъ. Влѣзохме пакъ въ селото и изпратихме жени, мѫже, деца въ Битоля, за да се оплачатъ пакъ на консули и на валията. Отидоха доста много — повече отъ 200 души (селото бѣ 300 кѫщи). Наистина бѣха ограбили особено жива стока, и дрехи. Затвориха отъ селянитѣ: 12 д. отъ Смърдешъ и отъ другитѣ села, които се притекли на помощъ, до 40 души. Следъ 5 месеца всички ги освободиха освенъ 8 д. смърдешани, които бѣха изпратени въ Диарбекиръ на заточение и дори сега петима отъ тѣхъ освободиха, а по пѫтя за Диарбекиръ се поминали отъ изтезания братътъ на Кляшева, Георги, и още други.

Сарафовъ като дойде, дадоха ни се инструкции какъ да се води самото въстание, за назначаване новъ войвода, увеличаване числото на четитѣ и опредѣляне центрове на самитѣ чети. Центроветѣ и по-рано бѣха

опредѣлени, — всѣки центъръ състоеше отъ по 4 до 8 села. Тогава се назначиха нови войводи. Отъ старитѣ четници се назначиха нѣкои за войводи, а тѣ трѣбаше да си попълнятъ четитѣ вече отъ своитѣ центрове.

За центрове бѣха избрани: 1. Дѣмбени, 2. Смѣрдешъ, 3. Вишени, 4. Блаца, 5. Загоричани, 6. Мокрени, 7. Нестрамъ, 8. Сничени, 9. Кономлади.

Бѣха войводи въ центъръ 1. Дично Андоновъ, въ центъръ 2. Атанасъ Кършаковъ, въ ц. 3. и 4. азъ, въ ц. 5. Никола Трифоновъ, въ ц. 6. Никола Андреевъ, въ ц. 7. Никола Христовъ, въ ц. 8. Стерьо Ташковъ и въ ц. 9. Димитъръ (Митре) Влахчето. Всичкитѣ сѫ костурчани освенъ мене.

Това се уреди веднага подиръ Смѣрдешката афера на 30 мартъ. Докато да се сформираватъ така новите чети, ние вървѣхме още нѣкое време заедно, а пѣкъ Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ и Сарафовъ отидоха на конгреса въ Смилево. Преди да заминатъ тѣ, понеже турските войски, които квартируваха до тогава въ селата Поздивища и Кономлади, се бѣха оттеглили въ Костуръ, отидохъ заедно съ Андреева въ Поздивища, а Сарафовъ, Чакаларовъ, Кляшевъ и Лазаръ попъ Трайковъ отидоха въ Кономлади. Искахме да посъживимъ населението въ тия села, да направимъ събрание, понеже мислѣхме, че може нас скоро пакъ да дойде тукъ войска. Азъ и Андреевъ отидохме въ Кономлади и участвувахме на събранието заедно съ другитѣ. Отъ тукъ Сарафовъ и другитѣ тръгнаха за Смилево, а азъ съ Андреева и Лазаръ попъ Трайковъ заминахме още сѫщата нощъ за Вишени, отъ гдето тѣкмо него денъ се бѣ дигналъ турскиятъ аскеръ. На следующия вечеръ направихме въ Вишени, въ черквата, общо събрание отъ мжже, жени, а на другия денъ надвечеръ съ селянитѣ произведохме обучение — съ пушки (залигане, вериги,

а най-сетне маршировка съ пѣсни и всички се направихме на гробищата съ народа заедно и съ попа. Тукъ се държаха надгробни речи за падналия ржководител Лазаръ Московъ (по-напредъ той е билъ ржководител заедно съ Чакаларова), за Колю Ришайковъ, добъръ работникъ, и Типо, — паднали въ Вишенската афера. Именно въ сѫщото село, преди да дойда азъ, бѣ се открила афера та бѣха изгорѣли и 7 кѫщи. Стана една патриотическа панахида. Следъ това съ четитѣ наедно посетихме домовете на двамата паднали, — Ришайковъ и Типо, които бѣха отъ сѫщото село. Отъ тамъ заминахме на следния денъ презъ Блаца за Черешница, гдето сѫщо така направихме събрание на цѣлото село предъ всички.

Отъ тамъ заминахме за Олища, гдето направихме сѫщото. Въ всички тия събрания на свършване пѣхме пѣсни, съ което много се подигаше духътъ на населението. Тукъ се присъедини ржководителъ Манолъ Розовъ, който до тогава бѣше въ затворъ. Розовъ бѣ ходилъ за пушки въ Гърция, Лазаръ п. Трайковъ бѣ ходилъ въ България, така че на тѣхно място други — та сетне станаха 5 души. Въ Олища разбрахме, че и въ Загоричани е дигната войската, и се направихме за тамъ. На първия денъ на Великденъ тѣкмо при молитвата на второто въскресение ненадѣйно влѣзохме съ четата въ черквата и изненадахме народа. Другъ путь не е ставало такова общо и явно събрание съ жени и деца въ Загоричани. Запазихме вратите за да не излизятъ. Следъ черковния отпускъ ние направихме събрание въ черквата, до тогава невидено. Останаха всички доволни, бѣха зарядвани и че войската се бѣ дигнала, пъкъ и защото бѣше Великденъ.

Отъ тамъ заминахме за Бобища, гдето прекарахме втория денъ. Въ това време турцитъ поради

Смърдешката афера бъха изловили повече отъ 20 души първенци отъ околните села, между които и 45 попа, и ги караха, конвоирани отъ 150 души, презъ селото Бобища за Битоля. Ние помислихме, че е потеря за нась, и излъзохме въ планината, но после разбрахме, че не е потеря.

Отъ тамъ за с. Мокрени. И тукъ направихме събрание, следъ което Андреевъ остана тамъ, въ своя центъръ, а азъ се върнахъ въ своите два центра — въ своите села: Блаца, Черешница Бабчуръ, Тополница, Кондороби, Шестеово, Вишени, Сетома (турско-бълг. село), Апоскепъ, Джупанища, Сорманъ (15—20 къщи) и Манекъ. Азъ се движехъ и вънъ отъ тия свои села още и по другите села.

Въ това време най-много усилихме агитацията и карахме селяните да си купуватъ оржкие. Членски вносове, които по-рано се бъха събириали, бъха се прекратили, а отъ по-видните се искаше помощь подъ разписка. Даваха се форменни разписки отъ Централния комитетъ. Една трета часть отъ тия суми отиваше за поддръжане районните чети, а останалата часть оставаше за селските каси, които се грижеха за поддръжане разни затворници, каквите всъко село ги имаше.

Въ своя центъръ сварихъ по-малко отъ половината работници съ пушки. Сетне се попълниха все съ гръцки пушки. До въстанието имаше най-малко 1500 пушки. Всички селски чети си иматъ селски войводи, а тъ съ подъ центровия войвода, а тези пъкъ подъ общорайонните ръководители (Чакаларовъ, Кляшевъ, Лазаръ попъ Трайковъ и Розовъ).

Пушки се продаваха и отъ арнаути. Затова оставихме всъки самъ да си купи пушка. Грижехме се и да се пренасятъ пушки.

Като се върнаха ржководителитѣ отъ конгреса въ Смилево, имахме районенъ конгресъ на две половини, първомъ въ Дъмбени и после въ Блаца, гдето взеха участие всичкитѣ ржководни войводи и отъ всѣка селска комисия по два члена, сѫщо и селскитѣ центрови началници, подвластни на войводата.

Въ заобиколката и азъ, като войвода, се занимавахъ да разглеждамъ каквito и да е сѫдебни дѣла. Не позволявахме на селянитѣ да ходятъ въ турски сѫдилища. Въ реченитѣ районни събрания се избраха замѣстници на ржководителитѣ, за случай на смърть. Бѣше положенъ въпросътъ, дали да се дигне въстанието веднага или да се чака снопътъ. Реши се, да се чака заповѣдъта отъ горе. Реши се, щото селскитѣ комисии да накаратъ населението да се снабди съ храна поне за 3 месеца, и то една трета у дома и две трети вънъ, скрита по-сгодни мѣста; да се набавятъ соль, опинци, гуна за всѣки въстаникъ, манерки за вода и пр.

Предъ видъ на това Коте взе да пушта по-дѣлбоки корени и да получава привърженици и въ села, които се считали наши. Решихме да мобилизираме нѣколко наши чети съ намѣрение да влѣземъ въ селата на Коте, за да ги вразумимъ, понеже въ конгреса бѣше казано да се взематъ по-серизозни мѣрки противъ Коте. И ние рѣшихме да влѣземъ едновременно въ Псадери и Желево. Азъ бѣхъ тръгналъ за Псадери съ 50 души (съ мене Чакаларовъ и Кляшевъ), а Лазо попъ Трайковъ, Манолъ Розовъ и войв. Дим. Влахчето тръгнаха за Желево. Като наблизихме Псадери, узнахме, че тамъ има войска, и се упжтихме къмъ Желево. Селяни отъ Желево обадиха на турската войска въ Псадери и тя скоро пристигна. Отвори се сражение, въ което паднаха единъ турски юзбашия на кавалерията, която пристигна на помощъ отъ Леринъ, и други турци. Ние нѣмахме го-

лъма загуба, само единъ убитъ, Кръсто отъ Статица, и двама ранени.

1 мартъ.

На 5 Юни се получи заповѣдъ отъ ржководителтѣ, всичкитѣ чети да се съберемъ и да отидемъ въ Костенарията, да влѣземъ въ селото Нестрамъ, въ кое то организацията бѣше съвсемъ развалена и въ което дълго време квартируваха войски, та да го поправимъ. По пътя азъ срещнахъ на два пъти 7 души турци, първомъ четирма и сетне трима, които бѣха частни лица и отиваха за мюдюрския градъ Хрупища по частна работа. Бѣше нощно време, близу да селото Старичани. Азъ ги взехъ за селяни българи отъ селото, изпратени да ни посрещнатъ. Приближихъ до тѣхъ и дори ги попитахъ (понеже нашиятъ патраулъ бѣше спрѣлъ при тѣхъ), где сѫ началниците. Турцитѣ бѣха помаци, говорѣха български (отъ с. Забърдени) и на дадения въпросъ останаха учудени. Тогава видѣхъ, че сѫ турци, хванахме ги и ги вързахме и ги поведохме съ себе си. По-нагоре срещнахме още петима турци отъ сѫщото село и тѣхъ заловихме. Следъ това ги подкарахме съ насъ и съ съединихме съ другитѣ чети, които ни чакаха надъ селото Старичани, въ гората. Тамъ ги държахме цѣлъ денъ. Презъ деня уловихме и пѣдая турчинъ отъ едно близко село, пѣдаръ, останалъ и следъ февруарскитѣ реформи, ако и турското правителство да се стараеше да нѣма турци пѣдари. Той бѣше пакостникъ. По общо решение се намѣри за необходимо вечеръта заловенитѣ да се заведатъ до града Хрупища и тамъ близу до града да се премахнатъ. Така и стана. Ала единъ бѣ останалъ нѣколко часа живъ и успѣлъ всичко да предаде за насъ. Въ това време ние се прехвърлихме въ планината Одрето, за да бѫдемъ малко по-далечъ отъ Хрупища.

Тамъ наблизу имаше въ едно село единъ бегъ, който има кория въселото Одре. Пждаринътъ на корията по име Шемо отъ с. Гърлени бъше обезчестилъ много българки, бъше се прочулъ съ своите зулуми. Ние взехме всевъзможни мѣрки, за да го заловимъ. Когато изпратихме нѣколко момчета до едно близко стадо, за да взематъ нѣкой бравъ, за да се нахранимъ, четникътъ Никола Кузинчевъ забелѣзва този пждаринъ, хвърля се върху него, поваля го, обезоржава го, връзва го и го докарва при четата. Следъ като го разпитахме и си призна всичко, каза ни, че единъ отъ тѣзи, които бѣхме убили, останалъ живъ. Вечеръта решихме да го унищожимъ безследно. Имаше една дълбока дупка. Момчетата го завеждатъ тамъ, и той, като познавалъ дупката, скочилъ въ дупката, за да се спаси. Тогава по наше предложение четникътъ Кузо Головода отъ с. Тихолища самъ пожела да бѫде спуснатъ съ вѫже въ дупката, гдето съ щикъ умрѣти турчина. Тоя Кузо после въ едно сражение при селото Чанища въ Прилепско на 2. октомври падна убитъ.

Следъ това се връщаме назадъ и като видѣхме, че съмва, спрѣхме се на едно ридче — „Орлето“, слабо обрасло съ шумакъ. Тамъ прекарахме деня. Тогава се бѣ подигнала потера отъ два отряда, за да ни гони. Войската мина презъ селото Забърдени, отъ гдето бѣха убититѣ, и тамъ събра башибозукъ и потегли по посока къмъ Нестрамъ, за да обискиратъ селото. Тѣ минаха покрай насъ; заминаха нагоре. Презъ нощта направихме силенъ, форсированъ маршъ и прехвърлихме въ планината Саракина, която е югоизточно отъ Костуръ, и така ни се изгубиха диритѣ. Войската бѣше обискирала селата и заловила селяни, но убийства не станаха. Като минахме денемъ презъ Саракина, „видѣха ни жетвари гърци (бѣхме до 70 души), засвирихме съ тръба и тѣ

се изплашиха и взеха да бъгатъ. Ние ги успокоихме; единъ отиде съ едно магаре и ни донесе нѣколко гюма вода отъ селото си. Останаха много учудени.

Четири-петь дена преди въстанието всичкитѣ чети, събрани на едно, се раздѣлихме на две, — едната половина, а именно на чело съ Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ и Митре Влахчето замина за селото Лошница (чисто гръцко село) съ цель да се унищожи единъ бегъ, който имаше на близу стада. Азъ пъкъ съ Лазаръ Трайковъ и Манолъ Розовъ заминахъ за Емборската планина. Тамъ повикахме нѣколко души отъ учителитѣ, на които бѣхме дали отъ по-отрано нѣколко разписки отъ комитета, за да събератъ отъ по-състоятелните хора пари за издържка на четитѣ. Учителитѣ дойдоха и бѣха приготвили за нась и хлѣбъ, но случайно минаха турци дѣрвари, които ни съгледали та ние се принудихме, безъ да дочекаме хлѣба, да напустнемъ това място. Като се отдѣлихме отъ тамъ, срещнахме единъ говедарь, и гладътъ ни принуди да заколемъ една крава. И още половината не сварена, — на бѣрза ржка още неуварена, взехме месото и съ бѣрзъ ходъ се отдалечихме дори надъ селото Бобища. На дѣрваритѣ нашиятъ караулъ стреля, и тѣ избѣгаха въ Емборе, гдето имаше малко жандармерия, която стреля цѣла нощъ на вѣтъра, отъ страхъ да не влѣземъ вжтре. Другата половина отъ нашитѣ чети, която бѣ отишла въ Лошница, по срѣдъ пладне бѣ убила бирника (таксилдарина) и два-трима заптии. Бѣха се страшно наплашили турцитѣ и не смѣха да ходятъ не само нощемъ, но и денемъ се боеха по отдѣлно да ходятъ. Нѣмаше турчинъ да замръкне въ бѣлгарско село, докато по-преди тѣ свободно си ходѣли по бѣлгарскиятѣ села. Надъ селото Бобища, както си седѣхме, не ни откриха, макаръ че войска (потера) мина надъ и предъ насъ та ние бѣхме въ срѣдата, на-

пъхани по шумките, безъ да смѣе да се мръдне нѣкой презъ цѣлия день дори и по естествена нужда.

Отъ тамъ се отправихме за селото Черешница, гдeto се съединихме съ другата половина — съ Чакаларова.

IV.

Получава се отъ щаба съобщение, кога да се обяви въстанието. — Първите разпоредби на Поповъ. — Планът да се превземе гр. Костуръ се осуетява. — Сражение съ войската при с. Вишени; въстаниците побъдоносно влизатъ въ Вишени. — Нападение и превземане града Клисура; въстаниците радушно посрещнати отъ влашкото население на града.

На 19. юлий престояхме въ Тихолишкия орманъ (кория), а презъ нощта заминахме за Дрѣновската кория. Тукъ ни свари и датата 20. юлий, която чакахме. Получихме писмо отъ щаба съ шифъръ, въ което ни извѣстяваше, че презъ нея нощъ ще се провъзгласи общо въстание.

Него денъ ние повикахме отъ с. Дрѣновени селяни, за да ги проводимъ като куриери до другите села. Преди туй ние всички войводи и ржководители съчинихме едно възвание къмъ българитѣ отъ нашия районъ, въ което имъ съобщавахме, че възъ основа на една заповѣдь отъ по-горе провъзглассяваме въстание, та всички въоръжени сили да бѫдатъ готови и да чакатъ заповѣдь отъ насъ за по-нататъшно действие. Отъ тукъ изпратихме момчета по селата (наши четници), за да се преоблечатъ като селяни, да хвѣрлятъ брадитѣ (да се обрѣснатъ) и, снабдени съ бомби, да се вмѣкнатъ въ града по ханищата, да запалятъ сѣното, и щомъ турцитѣ дойдатъ да гасятъ, да хвѣрлятъ бомбитѣ, а пѣкъ ние съ околните села да нападнемъ войската, която на чадъри бѣше разположена

предъ входа на града. Момчетата, докато да отидат въ селото и докато да се преоблечатъ, позакъсняха, та само нѣколцина можаха да се вмъкнатъ въ града, въ който, тогава, щомъ се мръкне, никого не пущаха. Дори и денемъ обискирваха мнозина, които влизаха въ града. Ние изпратихме известие на околните села (Апоскепъ, Тихолища, Джупанища) да бѫдатъ готови още сѫщата вечеръ за нападение на Костуръ. Апоскепъ и Джупанища можаха въоржени да се събератъ, а третото село, като по-далечно, не успѣ да се събере. Съ тѣзи две села и съ нашите чети ние се приближихме къмъ града. Но отвѣтре сигналътъ не се даде. Отъ друга страна узнахме, че има аскеръ и въ Шестеово (единъ бирникъ съ 100 души), поради което и селяните отъ Шестеово не дойдоха въстаници. Отъ Джупанища дошлиятъ въстаници ни казаха, че въ Сливени има войска. Трѣбаше значи о време да се отстѫпи на по-далечно разстояние, и понеже отъ вѣтре дълго време никой не се обади, ние отстѫпихме на Апоскепската планина, гдето останахме. Тази нощъ успѣхме само да пресечемъ телеграфитъ чрезъ по-отрано изпратени команди. Само това можахме да направимъ първата нощъ, защото писмото отъ щаба за дигане на въстанието получихме късно; то било дошло по-отрано, но като се движихме усилено, селяните не ни знаеха диритъ, та писмото пѫтувало отъ село на село докато ни дойде. Да бѣхме го получили на време и да бѣхме се разпоредили за всичко споредъ плана, сигурно щѣхме да превземемъ Костуръ, гдето имаше до 800 души войска, — толкова бѣха изплашени.

На 21 се оттеглихме на Апоскепската планина, кѫдето къмъ настъ се присъединиха и въстаници отъ Тихолища и Сетома. Бѣхме се събрали около 200 души подъ сѫщия началници. Митре Влахчето бѣше отишълъ къмъ Кономлади. Кляшевъ бѣше отишълъ въ Блаца.

Решихме тогава да нападнемъ на войската въ с. Вишени, която бъше около 100 души. За тази цель бъше зареждано на въстаниците отъ селото, да заловятъ съседнитѣ кжши на тия, гдето квартируваше аскерътъ. Селата Черешница, Блаца и Бабчуръ тръбваше да излѣзатъ и да заловятъ позиции около селото Вишени, а пъкъ ние съ 200 души отъ апоскепската планина денемъ минахме презъ Шестеово, отъ което сѫщия денъ бирникътъ се бъше дигналъ. Спрѣхме се на пладне въ Шестеово и поканихме въоръженитѣ селяни да се съединятъ съ насъ. Така денски се отправихме за Вишени. Между Шестеово и Вишени заловихме около 50 души турци (помаци) отъ с. Жеравене (памашко село), които се връщаха отъ града отъ пазаръ. Ние се принудихме да ги изловимъ, да ги навържемъ и да ги изпратимъ съ една частъ отъ нашите въстаници въ селото имъ, за да предадатъ каквото оръжие иматъ. Въ това време върща се единъ българинъ отъ с. Вишени, отъ града въ селото си. Изпратихъ да го заловятъ, за да не изкаже на турцитѣ, че идемъ. Ала увѣрихме се, че той е единъ отъ най-добрите работници. И той ни каза, че на близу до насъ видѣлъ да стоятъ подъ една круша до 12 души войници (ходили да плячкосватъ по градини, каквото намерятъ). Тогава ние изпратихме Шестеовската чета подъ команда на моя подвойвода Наумъ Желински (отъ с. Желяни) Янакевъ, за да нападне това отдѣление турска войска. Преди да се приближи четата, войниците бѣха вече тръгнали за Вишени, та се срещнали съ четата. Отваря се огънь отъ две страни, та и ние тръбваше да вземемъ участие. Отъ 12-те души двама паднаха, а другите избѣгаха къмъ селото. Въ това време войската, която бъше въ селото, отвори огънь, но като видѣ, че отъ всички страни се вика ура, че се пѣятъ народни пѣсни и че се настѫпва къмъ се-

лото, завръща се войската и завзе позиции по къщите във селото. Бъде вечерно време по месечина. Азъ съ своята чета влъзохъ във селото съ пъсеньта „Боятъ настана, тупатъ сърца ни, Ето ги близко наш'тъ душмани, Дерзай говорна дружина върна, Ние не сме вече рая покорна и пр.“ Бъше се вече мръкнало. Селяните съ голъмъ възторгъ, ме посрещатъ съ едно шише конякъ и викатъ ура! Да живѣе борбата! Между туй низамитъ презъ прозорците стрелятъ.

Следъ малко дойде Чакаларовъ, а и Митре Влахчето съ своята чета откъмъ Кономлади. Гърмежите отъ прозорците непрестанно следваха. Когато ние се готовехме съ тенекии гасъ да се приближимъ и да запалимъ къщите, въ които бъше войската, се зачуха сигнали отъ тръбите на турската войска, която квартируваше въ Кондороби. Мислейки ние, че е костурската войска, бъхме принудени да отстъпимъ къмъ Блаца. Съ това се даде възможност да избъга турската войска отъ с. Вишени.

Надъ Апоскепската планина държахъ речь на четнициите преди да тръгнатъ. Събрахме се тогава между селото Блаца и Черешница, где се присъединиха къмъ насъ и четите отъ съсъдите села и отъ с. Бабчуръ. Митре Влахчето съ нѣколко чети тръгна на планината Вичъ да държи височината въ случай на едно нападение. Азъ, Чакаларовъ и Кляшевъ съ нѣколко чети тръгнахме да заобикалимъ Прекопана и да нападнемъ тамошния аскеръ (на 22 юлий). По пътя още, като се разпределихме, и заобикалихме селото, дойде ни известие, че войската избъгала, като узнала за кроеното нападение на вишенската. Влъзохме въ селото съ пъсни и по такта на тръбата, а селяните ни посрещнаха съ голъма радостъ.

Установихме се въ селото (бъхме до 400 д.), присъедини се и четата отъ селото Прекопана. Объд-

вахме, набавиха си момчетата, каквото имъ тръбаше, и следъ като ни нагостиха отправихме се за върха Върбица (надъ Загоричани), на планината съ същото име. Тукъ спахме. На 23 сутринята една част от нашите чети съ едно знаме подъ командата на Чакаларовъ и Кляшевъ влъзеха въ селото Загоричани, гдето бъше и Розовъ, за да го подигнатъ да въстане. Също и селото Бобища. Азъ съ повече отъ 7—8 чети се установихъ на позиция срещу града Клисуре. Имахме намърение да нападнемъ на Клисуре отъ две страни, когато се дигнатъ селата Загоричани и Бобища. Докато се установявахъ на позициите, турцитѣ ме забележиха и заловиха позиции срещу насъ на края на града. Така се гледахме около $2\frac{1}{2}$ часа. Забележихме, че войска иде по шосето отъ кжде Кайляре за Клисуре. Колата за обозъ ние ги взехме за горска артилерия. Войската отиваше къмъ Клисуре. Тогава опредѣлихъ шестеовската чета да задържи войската, която е въ града. Вишенската въ дъсно подъ командата на Йото Рашайковъ отъ същото село да вземе позиция, а друга една чета подъ командата на Наумъ Търповски — въ лъво, да може да пресъче пътя на войската, която иде. А моята чета съ подвойводата ми Коста Василевъ имаше задача да нападне на войската, която иде. По такъвъ начинъ четитѣ откриха огънь срещу противника, и войската, която бъше къмъ Клисуре, разбита се разбѣга по разни посоки. Тя не можа ни да се сражава. Заловихме обоза съ 11 коля и нѣщо 4—5 съ разни провизии, повече военни (хлѣбове, сухаръ, дрехи, платнища и дори единъ товаръ хасъри) и казани съ кухненски принадлежности. Рогозинитѣ и платнищата азъ ги запалихъ. Другитѣ чети бѣха отзадъ въ резерва. Само петътѣ натоварени коня ги взехме, и като не можеше да ги изкараме по друго място, тръгнахме по височината направо къмъ

нашият резерви. Но силният огън от войската, която бъше въ Клисура, не ни позволи да ги изкараме, за това ги разтоварихме и дадохме пълномощие на момчетата да вземат кой каквото може. Огънът от двете страни си продължааше. Когато да нападна, азъ практикъ известие на ръководителите, които бъха въ Загоричани, че азъ нападамъ на войска, която иде отъ Кайлари, а пъкъ тъ съ тъзи чети, които ги иматъ, да нападнатъ на войската отъ другата страна (отъ къмъ Куманичево). Следъ четиричасово сражение тъ се явиха въ гърба на тази войска, съ която се сражавахъ. При малка една стрелба и извикване едно ура! турцитъ изпразниха града. Жертви имало, но малко, а отъ наша страна — никакъ. Тогава Чакаларовъ и Кляшевъ съ своите чети бъха надъ града, а пъкъ азъ съ другите чети, построени по военному, съ такът и пъсни тържествено влизахме въ града, гдето той любезното ни посрещна съ добре дошли. Власитъ викаха: добродошли, добродошли, улà! Влашките момчета следъ 2–3 дена навикнаха да пъятъ и нашият пъсни. Минахме презъ града и се присъединихъ съ четитъ надъ града. Гражданите съ власи. Тукъ вече ние брояхме около 800 души въстаници. Тукъ бъхме заобиколени и отъ много граждани, на които Чакаларовъ и Кляшевъ и азъ държахме речи, а Кузо попъ Диневъ имъ говори по гръцки. Всички говорихме въ смисълъ, че всички се боримъ за една идея, и ги подканахме да указватъ съдействие на въстаналите. Отъ тукъ се възвърнахме пакъ тамъ и взехме коннетъ и колата отъ турския обозъ, който, както се каза, не можахме по-рано да ги извадимъ поради стръмната местностъ. И отъ тогава вече ръководителите и азъ имахме конъе та после до края на въстанието си служихме съ тъхъ.

Нея вечеръ завзехме всичкитѣ височини въ Клисура и чакахме да ни нападнатъ. На сутринта, 24, прекарахме ние ржководителитѣ цѣлия день въ Клисура, где то изгорихме архивата на мюдюрлука и му задигнахме всичко, що имаше (имаше пушки Грѣ, заловени отъ убити въстаници). На 21 Никола Андреевъ бѣше разбитъ отъ турцитѣ при Клисура, паднаха б момчета тамъ. Потакъвъ начинъ, като бѣше градътъ въ наши рѣце, ние останахме въ него и на следния день, докато момчетата си набавятъ всичко потрѣбно (дрехи, цѣрвули и др.). Клисура стоя като нашъ градъ повече отъ 23 дена, тепърва на 14 августъ, на Св. Богородица, турцитѣ наново го превзеха. Ние па и околнитѣ български села си ходѣхме на пазаръ въ Клисура като въ нашъ градъ. До 14 августъ бѣхме пълни господари, денемъ-нощемъ тржбѣхме, пѣхме, знамената се развѣваха, което се виждаше отъ Костуръ. Презъ туй време на върхѣ Върбица, гдѣто квартирувахме, направихме разпределение на силитѣ отъ всѣки центъръ, групирахме ги въ центрови чети по 50 души и селски чети отъ по 30—50 д. и назначихме имъ войводи; всѣки центровъ войвода имаше власть надъ селскитѣ чети (войводи) отъ своя центъръ. Опредѣлихме и десетници въ всѣка чета. И така, когато бѣхме на бивакъ, всѣки центровъ войвода си разпределяше своитѣ селски чети и съ тѣхъ действуваше.

Отъ 14 августъ захваща горенето на селата.

V.

Сражение при с. Връбникъ. — Нови сражения при с. Дъмбени и на Биглата. — Голѣми турски жертви. — Турцитъ изгаряятъ с. Арменско и избиватъ частъ отъ населението. — Въстаницитъ нападатъ турската войска при Невеска; следъ упорито сражение я прогонватъ и завзематъ града.

2 мартъ 1904 г.

Ние, когато се движехме съ всички чети наедно — това често се случваше — достигахме до 800 души, а въоръжени хора имахме до 2000 души. Често се раздѣляхме. Въ боевитъ действия азъ бѣхъ като главенъ ржководителъ наравно съ Чакаларова, който пъкъ бѣше и районенъ ржководителъ, така че азъ му бѣхъ подчиненъ.

Въ Клисура взехме общо решение, да нападнемъ на града Биглища, защото отъ Биглища бashiбозуцитъ както и отъ съседнитъ села бѣха взели участие въ унищожението на Смърдешъ. Когато да нападнемъ на Биглища, минахме презъ селото Смърдешъ, гдето прекарахме половина денъ; изгорѣнитъ кѫщи и голитъ стени, които стърчаха, ни напомниха, че трѣбва да отмъщаваме. Чакалarovъ, Кляшевъ, Попъ Трайковъ и азъ тукъ държахме речи къмъ въстаницитъ отъ Смърдешкия центъръ и другитъ села, като посочвахме срутенитъ кѫщи. И така на 28 юлий следъ обѣдъ всички тръгнахме отъ Смърдешъ за Биглища, като бѣхме разпределени на два отряда, отъ които азъ, Чакалarovъ и Кляшевъ трѣбваши да нападнемъ на Биглища, а южниятъ, подъ водителството на Лазо попъ Трайковъ, — на селото Капещица. Минахме презъ селата Въмбелъ и Връбникъ, гдето много добре ни посрещнаха, — тѣхни деца тичаха да ни донасятъ, въ силнитъ тогава горещини, вода. Още преди да минемъ презъ селото Връбникъ, турцитъ караули, поставени по височинитъ, ни забелязаха и дадоха сигналъ съ гърмежи. Минахме презъ селото, излѣзохме на

височината надъ селото Връбникъ и се започна сражение по цѣлата линия. Отъ първата позиция турците отстъпиха на друга позиция по-назадъ, гдето бѣха добре окопани, укрепени. Ние не се решихме да атакуваме, защото трѣбаше да минемъ една долинка и сепак да се катеримъ на нагоре къмъ турските позиции, щѣхме да дадемъ много жертви, а не се знаеше, щѣхме ли да можемъ успѣ, и затова продължихме престрелката до вечеръта и следъ това отстъпихме надъ селото Смѣрдешъ въ планината. Въ това сражение дадохме една жертва — убиха единъ четникъ отъ Смѣрдешъ по име Никола Шамандуровъ. На Лазо попъ Трайковъ два куршума му пробиха шапката и единъ леко го рани въ гърба. И едно момче отъ с. Турия се рани и сепак умрѣ. На 29 бѣхме вече разположени надъ Смѣрдешъ на почивка и си печехме брави за ядене (Отъ Капещица заграбихме до 150 вола и 100 кози). Дойде ни известие отъ селото Дѣмбени, че то е запалено отъ войската, която идѣла отъ Костуръ – до 1000 души и почнала да преследва дѣмбешката селска чета. Тогава ние мигомъ всички се приготвихме и тръгнахме на помощъ. Като вървѣхме, срещнахъ семействата отъ селото Косенецъ, натоварили на добитъци, каквото можели освенъ децата си да взематъ; бѣгаха кѫде настъ, защото се уплашили, че и тѣхното село ще бѫде запалено и нападнато, както и дѣмбешчани бѣха успѣли да напустнатъ селото предъ войската, та само нѣкои стари хора бѣха избити. Тука, като ме срещнаха тия семейства, отъ които мнозина ме познаваха, взеха да се кръстятъ и да ми викатъ „Злати Поповъ, ти живъ ли си още?“ Попитахъ ги, изгорено ли е селото имъ, а тѣ ми отговориха „Комати да се стори селото, вие да сте живи, коа ке се освободиме, по-добри кѫщи ке си направиме“. Азъ не забелязахъ да сѫ отчаяни, не видѣхъ нѣкоя да плаче, изобщо

бодри бѣха още. Даже напредъ видѣхъ учителката, която вървѣше съ затъкната кама на пояса; казваше се Виктория Михайлова, отъ Прилепъ. Тя бѣше везла ко-синското знаме (всѣка центрова чета си имаше знаме, подъ което се събираха селските чети на центъра). Азъ ги окуражихъ да не се боятъ, казахъ имъ, че отиваме противъ войската и че ще я надвиемъ. И наистина следъ десетина минути вече се срещнахме съ войската и започнахме сражение. Успѣхме да вземемъ височините надъ Тиза, Франговица, Арамийските падини и Локвата. По цѣлото протежение на позициите се викаше ура! съ издигнати знамена. Следъ това взехме да настѫпиме и войската почна да отстѫпва въ безпорядъкъ къмъ изгореното село Дѣмбени, като не ѝ давахме да залегне и да открие огънь. Турцитѣ вървейки твърде често стреляха, гърмежитѣ бѣха почти слѣпи. Застигнахме тѣхния тръбачъ и го заловихме живъ. Турската войска имаше два горски топа, възкачени на планината. А войската я гонѣхме по стѫпките съ викъ ура! и така все до селото Дѣмбени, гдето замръкнахме. Ние не дадохме никакви жертви освенъ едно момче — Митре Кировъ Пировски отъ Косенецъ. Презъ нощта се завърнахме на височините между Дѣмбени и Смѣрдешъ, наречени Тиза и „Вълканово чезмо“. На заранъта турцитѣ бѣха се отправили къмъ Костуръ. Сѫщиятъ день, 29. юни, башибозукътъ и аскерътъ отъ Биглища изгориха селото Върбникъ, гдето убиха двама, мжжъ и жена; жената Василица Грозданова, бѣше стрина на Кляшева.

Следъ това решихме да нападнемъ войската въ селото Псадери и тръгнахме къмъ него. На 3. августъ срещу 4. презъ нощта се приближихме и се установихме въ една долина да преспимъ. На сутринта рано се изпратиха две чети, за да завзематъ височините като стража подъ водителството на Митре Влахчето и на

Стерьо Стерьовски. Ние бъхме още въ долината. Тъкмо когато нашата стража излъззе на височините, случайно и турска стража пристига тамъ отъ другата, северната страна, отъ гдето идъше голъма войска, до 2000 души. И дветѣ страни откриватъ огънь и артилерия почна да обстреля на насъ по посока на дима на огньовете, който бъхме презъ нощта наклали въ долината. Тогава ние всички се пръснахме, завзехме позиции, като можахме и ние да вземемъ нѣкои височини и така продължавахме да се сражаваме цѣлия денъ, 10 часа наредъ. На 29. бацибозуцѣтъ отъ Търстеникъ изгориха 14 кѫщи отъ с. Лобаница.

Тука турцитѣ на щикъ атакуваха височината, която бѣ заелъ Митре Влахчето. Митрето го раниха и петъ негови момчета паднаха. Ние имахме бомби, но нѣкои не се запалиха; бъхме ги правили сами, види се динамитът е билъ влаженъ. Тѣ се правѣха въ Смърдешъ. Бидеубитъ още единъ, та всичко б и З-ма ранени. Други жертви не дадохме, при всичко че гранати падаха на близу въ самитѣ позиции и по нѣкогашъ съ пръстъ засипваха момчетата. Едни турски гранати се пукаха въ въздуха, шрапнели. Една граната падна въ нашата позиция, но не се пукна. Споредъ сведенията отъ селяните въ с. Псадери узнахме, че въ това сражение турцитѣ дали до 250 д. жертви, защото настѫпваха. Още не бѣше мръкнало и войската взе да отстѫпва по посока къмъ града Леринъ. Почнахме и ние да настѫпваме подиръ войската дори до селото Псадери, гдето квартируваше войска въ една кула вънъ отъ селото. Ние спрѣхме, — мръкна се. Нека забележимъ, че въ това сражение взе участие и леринскиятъ въстанически отрядъ подъ началството на Георги попъ Христовъ, който бѣше дошелъ, поканенъ отъ насъ, за да нападнемъ кулата близу до насъ, — надъ насъ —

надъ долината, гдето спахме. Центроветъ (ядката на центъръ) действуваха въ сражението, а селските чети помогаха. Планината се назова Бигла та и сражението ще то кажемъ „на Биглата.“ Турцитъ, ядосани, че дадоха много жертви, още вечеръта, отстъпляйки нападнаха селото Арменско, което запалиха та ние го гледахме, когато горѣше. Чухме, че турцитъ тукъ избили до 100-тина души.

Следъ като спрѣхме надъ Псадери, ние се доближихме до кулата, за да я разрушимъ съ динамитъ, но войската отвѣтре стреляше и, главно, момчетата бѣха разпрѣснати и уморени отъ сражението та не можахме да успѣемъ. Следъ това се върнахме пакъ на върховетъ на Бигла, гдето се сражавахме миналия денъ; и отъ тамъ заминахме за селото Турье (най-високото село въ Костурско), а отъ тамъ се отправихме за планината Върбица. Тукъ се срещнахме съ единъ лерински ржководителъ, Михаилъ Чековъ. Събрахме се войводите и ржководителите на съветъ, какъ да нападнемъ на градеца Невеска (мюдюрлукъ), гдето имаше войска около 300—400 души. Тукъ Чековъ се показа страховитъ и не се решаваше да се предприеме такова нѣщо, като мотивираше съ туй, че тѣхните момчета не влизали още въ сражение и пр. Ние, костурските ржководители и войводите отъ леринските чети (и Чековъ бѣше ржководителъ) доказахме, че нѣма право тъй да сѫди и просто осѫдихме това негово поведение и решихме да доближимъ до Невеска и да нападнемъ.

На 11 августъ презъ нощта потеглихме. Бѣхме около 700 души, разпределени на участъци, кои чети именно да завзематъ позиции. Скритомъ се приближихме до града, осъмнахме на 12 часа въ околността на Невеска. Въпреки туй, че имаше турски караули по височините, ние успѣхме да се промъкнемъ между тѣхъ и

спрѣхме въ гората незабелязани. Чакахме по приетия редъ да премине половината отъ деня и тогава вече да нападнемъ. Нѣщо около 3 часа преди да мръкне всичкитѣ чети, разпределени още отъ предидещата вечеръ, бѣха на позиции и очакваха общъ сигналъ. Азъ бѣхъ разположенъ срещу турскитѣ чадъри, дѣсно отъ мене бѣше Никола Андреевъ, а останалитѣ чети бѣха отъ лѣво срещу казармитѣ. Чакаларовъ бѣше отзадъ на височината като общъ наблюдателъ, стоеше отдѣлно. Турската войска срещу мене въ чадъритѣ спокойно си почиваше, като бѣше оставила пушкитѣ наредени въ пирамиди, — бѣха на 600 крачки преди насъ. Ние по гората се влачехме, за да се приближимъ. Даде се единъ изстрелъ като общъ сигналъ. За това бѣха определени леринскитѣ чети откъмъ северната страна, и веднага азъ открихъ залповъ огънь срещу чадъритѣ. И всичкитѣ чети почнаха да стрелятъ. Тръбата свири и на всѣкїде отъ всички височини непрекъснатъ огънь и ура! Четири отдѣления отъ моята чета оставихъ да продължаватъ да стрелятъ и да не даватъ възможность на турцитѣ да се доближатъ до пушкитѣ, а съ останалитѣ три отдѣления съ прибѣгвания се доближавахъ къмъ тѣхъ. Три мои отдѣления се съединиха съ четата на Андреева. Азъ бѣхъ останалъ между дветѣ половини и най-сетне самичкъ настѫпихъ къмъ единъ по-блizъкъ чадъръ, а въ това време гледамъ излазятъ турци и бѣгатъ предъ мене. Като доближихъ до чадъра, нашитѣ чети, които ме помислиха турчинъ, — аслж и около мене турци бѣгаха—почнаха съ залпове да стрелятъ въ мене. Тогава се закрихъ задъ единъ дуваръ близу до чадъра, и като попрестанаха залповетѣ, забележихъ задъ мене две наши момчета, повикахъ ги и взехме да викаме ура! и съ туй ни упознаха та престанаха да стрелятъ. Веднага следъ това се прехвърлихъ.

презъ дувара, влѣзохъ въ чадъра ивиждамъ две нови маузерки, веднага първо тѣхъ грабнахъ и ги прекачихъ презъ рамото, а двамата четници взеха патронитѣ; въторби имаше патрони. Следъ малко пристигнаха и други момчета. Тогава азъ презъ една улица, Андреевъ презъ друга влизаме въ града съ пѣсни, а наоколо не преставатъ гѣрмежитѣ. Спрѣхъ се въ срѣдъ града и откривамъ залповъ огънь по войскитѣ, които отстѫпваха отъ насрещния ридъ. Забележихъ, че отъ казармата стрелятъ на мене, и тогава обърнахъ фронта и взехъ да стрелямъ въ прозорците на казармата. Позицията ми не бѣше удобна. Видѣхъ една здрава кѫща на близу, предъ която (влашко е селото) стопанинътъ стоеше. Заповѣдахме му да я отвори, и ние влѣзохме, че отъ нея взехме да стреляме въ прозорците на казармата. Единъ нашъ залпъ прехвърли надъ казармата, куршумитѣ ни паднаха близу до наши чети, и тѣ пѣкъ откриха огънь отъ баира въ нашитѣ позиции върху настъ. Скоро се разбрахме, ние взехме да пѣемъ и да викаме ура! Другитѣ наоколо все стрелятъ. Турцитѣ отъ казармата избѣгаха, други вжtre се потайваха. Най-сетне мръкна, прекрати се стрелбата. Турските войски изъ града бѣха избѣгали.

Следъ това отидохме при черквата, за да заловимъ позиция въ самитѣ огради на черквата, за случай, че стане нужда. Но като видѣхме, че тѣ изпразниха града, момчетата се отпуснаха, почнаха да пѣятъ и да играятъ хоро. Чакаларовъ въ това време иде, и азъ съ извадена сабя го поздравявамъ съ превзимането на града и съ заграбването на доста турско оржжие. Тогава той предъ вѣстаниците извика: „Да живѣе Поповъ, ура!“ Следъ това се събрахме и поканихме охотниците да забиколимъ казармата. Указаха се мнозива. И подъ командата на Андреевъ забиколихме я. Вжtre имаше още нѣколко души турци, и когато извикаха нашитѣ да се

предадатъ, тъ почнаха да стрелятъ. Тогава се хвърлиха две бомби една следъ друга въ казармата и войниците успяха да избъгатъ презъ една врата, която нашитъ момчета не я знаеха. Тогава всички влезохме въ казармата и намърихме вжтре складъ отъ сухари, оризъ, соль, брашно, патрони, манерки и други военни принадлежности. Още презъ нощта извадихме отъ казармата всички хранителни припаси и ги оставихме отвънъ на мегданя, а самата казарма запалихме, като я напръскахме съ гасъ, която вжтре намърихме. Изъ мюдюрлука измъкнахме книжата и ги изгорихме. Тамъ въ мюдюрлука бъха се изпокрили десетина души турски войници, които живи заловихме, следъ като двама паднаха. Пленихме 40 маузерки и 800 патрони. На пощенската станция унищожихме телеграфните апарати. Следъ това две наши ранени момчета, едно леко и едно тежко, заведохме при тамкашния докторъ, за да имъ даде помощъ. После решихме, да не би турската войска на заранъта усиlena да ни нападне, още презъ нощта да напустнемъ града, и се оттеглихме на върха Върбица. Отъ турците бъха паднали при превземането на града повече отъ 20 души.

На 13 августъ прекарахме на върха Върбица, где то имахме укрепенъ лагеръ още отъ по-рано; още въ началото на въстанието ние при превземането на Клисурата си имахме тамъ лагеръ. Въ сражението при Невеска падна само Йото Здрольовъ, 20-годишно момче отъ с. Дъмбени.

VI.

Следъ 14 августъ се засилва горенето на българските села. — Въстаниците, въ постоянна борба съ турската войска, постепенно отстъпватъ. — Сражение на върха Върбица. — Населението бъга въ планините. — На 21 августъ турцитъ предприематъ общо нападение, претърсвайки и палейки горитъ. — Четите успѣватъ да се измъкнатъ. — Упорито и успешно сражение въ Нидже-планина.

Когато се оттеглихме за Върбица, въ околността на Невеска останаха леринските чети, при които бъха пристигнали тогава и Георги попъ Христовъ и войводата Никола Андреевъ. Като видѣли тъзи подиритъ, че не дохожда турска войска, влѣзватъ въ града и съ писма ни канятъ и ние да отидемъ въ града та тържествено да прославимъ превземането му. Невеска има 5—6000 жители. И ние имъ обещахме, че на сутринята ще дойдемъ, само тъ да поставятъ на далечъ по височините стража. На 14 августъ, на другия денъ, когато щѣхме да идемъ въ Невеска, още отъ зараньта чухме залпови гърмежи на мястността Кайнака, където имаше четири наши чети, за да пазятъ това място. Тъзи залпове идѣха отъ турска войска, която бъ преминала отъ Костуръ презъ езерото на лодки, за да нападне неусетно на нашия укрепенъ лагеръ на Върбица. Като чухме тъзи гърмежи, упътихме се азъ съ своята чета и войводата Василъ Котевъ отъ с. Кономлади, та се притекохме на помощъ. Заловихме позиция, открихме силенъ огънь срещу войската, която бъше на брой около 6000 души.

Войската влѣзна въ селото Черешница и го запали на 14 августъ. Косенецъ бъха тежко запалили — нѣколко дена следъ Дъмбени — на 4 авг. Ние се срещнахме съ войската, — бъхме на височината, заехме доста позиции и сражението се почна. Турцитъ бъха много и искаха да ни пресъкатъ пътя за отстъпление. Като ви-

дъхъ това, заповѣдахъ на всички **около мене** да отстѫ-
пимъ на върха на Вичъ планина. Като отстѫпихме на
Вичъ, едната половина отъ войската остана срещу насъ
на единъ ридъ и не предприе да настѫпи по-напредъ,
а бѣхме решили да не отстѫпаме, защото семействата
на селото Черешница, което изгорѣ, и на с. Блаца бѣха
задъ насъ. Едната половина отъ войската удари на върха
Върбица, гдето бѣха Чакаларовъ и другитѣ ржководи-
тели. Тамъ се открива огънь. Нашитѣ хвърлятъ отрова
(стрихнинъ) въ гозбата въ казанитѣ си и напуштатъ по-
зициитѣ. Турцитѣ превзиматъ позициитѣ, нахвърлили се
на яденето и мнозина се отровили, — до 250 души.

Него денъ паднаха 27 души наши четници. Другия
денъ изгориха и с. Загоричани, Бъмбоки, Мокрени
Бобища и Кондороби (15 августъ), и отъ тогава вече на-
татъкъ почнаха редовно да горятъ селата. Населението
избѣгваше по планините. Принуждавахме се да пращаме
чети да носятъ жито по воденици, — интендантски от-
дѣления; всѣко село си имаше комисии за това. Опре-
дѣлени жени месѣча хлѣбъ и пр.

Следъ това настѫпи едно малко затащие, докато
мина празникътъ на султана, 19 августъ, — възшест-
вието му на престола. Видѣхме освѣтлени — илумини-
рани чадъри.

На 21 августъ единъ воененъ отрядъ отъ Костуръ
и единъ откъмъ Върбица, другъ откъмъ Леринъ —
всички повече отъ 15,000 души предприеха общо напа-
дение на планината Вичъ, като мислили, че главната ни
сила е струпана тамъ. Отрядътъ, който мина отъ Ко-
стуръ, запали селата Вишени и Блаца на сѫщия денъ,
а сѫщевременно запали и горитѣ. А другиятъ отрядъ
откъмъ Леринъ не стори нищо на селата, презъ които
мина. Леринските команданти, Едхемъ паша и Рашидъ
паша съветваха на населението да мирува, всѣки да се

върне въ жилището си, да турятъ на къщата си бъли знамена. Азъ още съ нѣколко чети успѣхъ незабелязано да се промъкна презъ тия три турски отряда и се прехвърлихъ въ Смърдешката планина. На другия денъ войската тръгна по нашитъ дири, за да обискира сѫщата планина. Тукъ пакъ се съединихъ съ ржководите-лить Попъ Трайковъ, Чакаларовъ и Кляшевъ, съ които се бѣхме раздѣлили на 14 августъ, и отъ тамъ заедно се прехвърлихме на Въмбелската планина.

Вече не можеше да се опираме и трѣбаше да отстѫпяме, да бѣгаме. Войската заобиколи и тази планина и нашето отстѫпление бѣше вече рисковано.

Отъ Смърдешката и Въмбелската планина ние направихме дѣлъгъ походъ дори въ Преспанско до селото и планината Германъ. Много момчета по пътя изпопадаха и едвамъ сутринъта се прибраха.

На следния денъ една частъ отъ войската ни бѣ съзрѣла, но нищо не предприе противъ насъ, а когато на другия денъ ние бѣхме пакъ въ Костурско, пакъ въ Кономладските планини — именно въ планината Лисецъ, войската се бѣ качила до нашитъ предишни позиции и се чудили на окопитъ; казвали, че между насъ трѣбва да има и военни хора, които разбиратъ отъ тѣзи работи.

Ние си образувахме два отряда, единия на чгло съ Чакаларовъ и Кляшевъ, а другия на чело съ мене, Лазо П. Трайковъ, Манолъ Розовъ, Михаилъ Николовъ, Петъръ Погончевъ и войводата Василь Котевъ. Първите останаха въ Костенарията, а ние тръгнахме къмъ Леринъ, за да нападнемъ най-главния мостъ на желѣзницата, за което се снабдихме съ бомби и динамитъ. За тая цель още отъ по-рано водѣхме преговори съ Георги Попъ Христовъ, по какъвъ начинъ да извѣршимъ това. Прехвърлихме планината Вичъ, за да се срещнемъ съ него.

3-и мартъ

Установихме се въ Негованската кория, попаднали между три турски войски. Патрулитъ на едната минаха покрай насъ, но не ни забелѣзаха. Като не можахме да се срещнемъ съ Георги П. Христовъ, презъ нощта преминахме презъ Леринското поле, пресъкохме желѣзницата и се установихме въ планината при село Горничево. Научихме се, че единъ лерински войвода, родомъ отъ сѫщото село, се намиралъ съ четата си по на северъ въ планината Борбешъ. И ние тръгнахме по тази посока и продължавахме пътя, безъ да срещнемъ жива душа — нито селяни, нито овчари. Минахме презъ едини празни турски позиции, насъкоро напуснати, и така вървейки почнахме да гладуваме. Срещнахме едно турско стадо овце и си взехме, колкото ни тръбваше, до 100-тина брави, — бѣхме 500 души. Почнахме да ги печемъ, но не успѣха всички момчета да опекатъ месото, защото мястото бѣше голо, та нѣмаше доста дърва. На заранъта се яви една потера башибозуци — узнали отъ избѣгалитъ овчари, — и повечето момчета взеха съ себе си сурово месо, което по ложта повече го хвърлиха. Така продължавайки да вървимъ въ северна посока, на 3-и септемврий вечеръта стигнахме на Соклето въ Нидже Планина, надъ селото Пожарско. Тукъ никого не намѣрихме, а четата на Василь Котовъ, която бѣше въ авангардъ, ни съобщи, че предъ насъ има хора, но не се познавало наши ли сѫ, или сѫ турци. Излѣзохме да провѣримъ. Тѣ били турци, които си бѣха снели фесоветъ, — понеже ние ходимъ гологлави, — за да не ги познаемъ. Нашия патрулъ ги пита кой сѫ, а тѣ отговарятъ: „елате насамъ, наши сме“. Патрулътъ ги пита: „Кой ви е войводата?“ На тоя въпросъ турцитъ отговориха съ залпъ. Откри се огънь, и ние въ лѣво заехме единъ ридъ и почнахме, пѣйки, съ залпове да обстрѣвлваме

турцитѣ. Язъ ги окуражихъ; поканихъ нѣкои да се приблизятъ отъ лѣво и дѣсно къмъ турцитѣ. Следъ като се сражавахме единъ часъ-два, ударихме ги на щикъ, и турцитѣ напуснаха позициитѣ. Въ тѣхъ намѣрихме само две маузерки. На близу имаше гора, стѣмни се, и ние не можахме да продължимъ. Турцитѣ бѣха около 200 души. Тукъ паднаха двама наши: ржководителътъ Манолъ Розовъ и селскиятъ войвода отъ Кономлади Дѣдо Ставри. Последниятъ падна, когато ударихме на щикъ, въ което взе и той участие, ако и да бѣше 60 годишенъ човѣкъ. Манола Розовъ заровихме въ гробъ, който му изкопахме съ щиковетѣ. Той биде ударенъ съ единъ коршумъ въ устата, като инакъ си бѣше въ добра позиция. На мене стреляха, — бѣхъ застаналъ на открито, въртѣхъ си шапката и ободрявахъ момчетата, — а единъ коршумъ удари Розова, който бѣше на стотина крачки отъ мене. Той само едно успѣ да каже: „убиха ме!“

Когато бѣхме вече решили да атакуваме турцитѣ, Лазаръ попъ Трайковъ бѣше на дѣсния флангъ. Като нападнахме, останахме на турските позиции. Предстоеше ни да продължимъ пѫтя къмъ Кравица планина, гдето мислѣхме да се срещнемъ съ други чети, но понеже се бѣ мрѣкнало и Лазаръ Попъ Трайковъ се бѣше отдѣлилъ и отишель въ селото Пожарско да вземе хлѣбъ, решихме да останемъ на сѫщото място, като заехме всичкитѣ височини, до сутринната, докато намѣримъ загубенитѣ си другари. Зараньта изпратихме една чета да вземе позиции, но се оказа, че войската, която бѣхме атакували, бѣ заела сѫщите позиции, и тя откри огънь противъ нашитѣ. Пѫтътъ отпредъ ни бѣше пресѣченъ и оставаше да се върнемъ назадъ, което и направихме. Въ една долина заклахме петь коня за храна и цървули. Тукъ ни настигна и Лазаръ Попъ Трайковъ

съ три товара хлѣбъ, та се падаше по едно комадче на всѣкиго, а не бѣхме нишо яли вече отъ три дена. Тъкмо що пристигна хлѣбътъ и да го разпредѣлимъ, докато други момчета печаха месо, а други дерѣха конье, ето че пристигна онай войска, съ която сѣ бѣхме сражавали подкрепена съ нова помощь. Почнахме да отстѫпваме, за да вземемъ отзадъ една височина. За да могатъ другитѣ чети да настѫпятъ, азъ съ две чети останахъ на срѣдъ байра, построихъ позиции съ камънъе. Въ туй време войската вече пристигна и почна да стреля. Отъ четитѣ, които назадъ отстѫпяха, само едно момче бѣше успѣло да се изкачи на рида, когато тъкмо въ тоя моментъ една турска рота отпредъ достигна на върха. Момчето, по име Динъ отъ село Кonomлади, куражно залѣга, и поваля три-четири души наредъ и временно спира турцитѣ, а между туй пристигатъ и други момчета и се завръзва на това място бой. И така ние се биехме на два фронта. Турската войска като видѣ, че комититѣ се намиратъ между два огъния, се окуражи и трѣбите имъ все трѣбѣха за настѫпление. Ние пъкъ, залегнали въ позициитѣ, все ги поздравявахме съ залпове. Непрестанно пѣхме пѣсни, което правѣше впечатление на турцитѣ, които бѣха на 50 крачки до насъ въ една корийка. Селскиятъ ни войвода отъ с. Вишени, Рашайковъ, подвикващъ на турцитѣ: „Нашиятъ генераленъ командиръ Поповъ не приема да се би съ юзбашии и мулязими, а нека дойдатъ паши като „Едхемъ Паша“ и др. закачки. Турцитѣ пъкъ отговаряха: „Да бѣгате въ България при Фердинанда!“ Така си спорѣхме съ тѣхъ въ това време и пакъ си захващахме стрелбата. Хвърлихме една бомба, която падна въ краката на турцитѣ, но не се пукна; тѣ я взеха и ни се изсмѣха. Тогава азъ прибръзахъ и приготвихъ една пачка динамитъ, свѣрзахъ го съ кърпа и

турнахъ капса помежду дветѣ парчета (на половина) съ фитилъ и го хвърлихъ предъ турцитѣ. Той силно изпука. Това направихъ, защото се боехъ, да не би турцитѣ, като не се пукна бомбата, да ни атакуватъ. Динамитътъ направи своя ефектъ. Щомъ изгърмѣ, ние отъ всички позиции извикахме ура! Така се продължава седемъ часа, докато не се стъмни добре. Четитѣ бѣха отблъснали войската, която бѣше отзадъ; тя въ тъмното избѣга и намъ въ тъмното отвори путь. Жертви не дадохме, а отъ турцитѣ имаше.

Слѣдъ това наблизу намѣрихме единъ влахъ и съ него се оттеглихме на една мѣстностъ въ една гора. На сутринта войска отъ три-четири хиляди души обискираше планината срещу насъ. Единиятъ ѝ флангъ бѣше на 200-300 крачки отъ насъ, но не ни забеляза; ние даже бѣхме вързали муцуниятѣ на коньетѣ, да не цвилятъ. Щомъ се мръкна, минахме презъ рѣка Църна въ Мориовско близу до с. Добровени и се установихме на една камениста височина, гдето прекарахме цѣлия денъ безъ да мърдаме. Слѣдъ дълги скитания и гладувъния едвамъ подиръ 5-6 дни се срещнахме съ войводитѣ Тольо паша и Дѣдо Кольо — въ Прилепско. Тукъ се съединихме съ тѣхъ, тѣ ни доставяха храна и ние малко си отпочинахме.

VII.

Начало на разочарование и отчаяние въ четитѣ. — 400 четника се връщатъ въ домовете си. — Поповъ съ останалите четници въ Прилепско. — Среща съ Пере Тошевъ и Гьорчо Петровъ. — Лютото сражение при с. Крушевецъ (Леринско). — Среща въ Нидже-планина съ Борисъ Сарафовъ. — Поповъ съ четата се връща назадъ въ Костурско.

Поради многото мжки, и като видѣха нашите момчета, че въ тия краища организацията е съвсемъ слаба, а народътъ непострадалъ и миренъ, когато въ нашия

край, Костурско, бъ съвсемъ обратно, взеха да се разочаруватъ и отчайватъ. Нѣкои почнаха да ни корятъ, че сме ги излъгали, че само въ нашия край имало въстание, а хората въ другите мѣста по Македония ето си гледатъ своите частни работи и пр. И мнозина захванаха да бѣгатъ, да напускатъ четата. Ние, войводите, се събрахме на съвещание и решихме, явно да предложимъ на тѣзи, които вече не желаятъ да вървятъ сънасъ и да теглятъ всички мжки, да се отелятъ на страна и да си се върнатъ вкупомъ, а не единъ по единъ да бѣгатъ, понеже за такива е опасно да попаднатъ въ плѣнъ, до като достигнатъ Костурско. На това предложение се обадиха до 400 души, готови да се върнатъ. Сънасъ останаха само стотина души. За да не вървятъ онѣзи сами, опредѣлихме ржководителя Михаилъ Николовъ да ги заведе назадъ, а въ случай, че не могатъ достигна до тамъ, поне да прибере оржието имъ, ако ли пѣкъ успѣятъ, да се присъединятъ къмъ Чакаларова. И така стана, и тѣ благополучно пристигнаха въ Костурско, но се разпилѣха. Чакаларовъ имъ приbralъ оржието и всѣки тръгналъ къмъ селото си.

Ние, останалитѣ, не можехме да се върнемъ. Всѣкакъ се стараехме да завържемъ кореспонденция съ щаба, за да изкаже мнение, какъ да действуваме по-нататъкъ. Късно ни отговориха, — следъ 15-16 дена. Въ това време се бѣхме присъединили къмъ четата на прилепския войвода Петъръ Ацевъ, а Тольо паша и Дѣдо Колю се върнаха назадъ. Ние съ П. Ацевъ заедно се движехме по прилепския районъ, гдето се срещнахме съ Петъръ (Пере) Тошевъ и съ Гьорче Петровъ, който идѣше отъ България (той бѣше миналъ Вардаръ между Велесъ и станцията). Гьорче водѣше съ себе си десетина души; бѣ донесълъ динамитни бомби и др. Писмото отъ щаба, което най-сетне получихме, заповѣдваше да действуваме:

заедно съ Гьорче Петровъ въ Прилепско и гдето изобщо намѣримъ за добре; когато утихне въ Костурско, щѣли да ни пишатъ, за да се върнемъ тамъ, а между туй да имаме грижата да разрушимъ моста между Воденъ и Леринъ.

Тогава ние се върнахме назадъ въ посока къмъ Леринъ, за къмъ главния мостъ. Минахме презъ селото Крушевецъ, спрѣхме се тамъ и пратихме писмо да се съединимъ съ тамошнитѣ чети, понеже бѣхме вече оставени отъ Ацева. Писахме на Тольо паша и Дѣдо Кольо, като ги известявахме, че сме дошли та да се срещнемъ. Не зная какъ, нашето писмо попаднало въ ръцетѣ на аскера, който квартируваше въ едно отъ съседнитѣ села. Ние, изморени отъ пътъ, се бѣхме установили подъ полите на върха Маргаритъ, близу до с. Крушевецъ. На сутринта нашиятъ караулъ, който бѣше на самиятъ връхъ, ни извести, че отъ всички страни сме заобиколени отъ войска. Тъкмо въ това време бѣхме наклали огънь, дерѣхме овци за обѣдъ, и всичко си остана така, а ние побѣрзахме да се изтеглимъ по височинитѣ, за да вземемъ позиции. Бѣхме разтоварили два товара бомби и динамитъ, и едвамъ сварихме да ги възкачимъ горе на позиционитѣ. Не успѣхме както трѣбва да се разпредѣлимъ по място, ами кой както можа зае позиция и се почна лута борба.

Това бѣше на 2 октомврий заранъта. Войската като бѣсна налиташе. Ние бѣхме 116 души; съ настъ бѣха и Гьорче Петровъ и дошлитѣ съ него Лука Ивановъ, запасенъ офицеринъ, родомъ отъ Панагюрище (България), и Йово Йовановичъ, срѣбски емигрантъ, билъ въ срѣбъската армия, родомъ черногорецъ. Турцитѣ постоянно получаваха подкрепления и достигнаха до петъ шестъ хиляди души. Позиционитѣ ни бѣха на по-високо място, въ канари. Турцитѣ, като нападаха, трѣбваше да се кате-

рятъ. Сражението трая до мръкнало и още следъ това. Отъ моите четници паднаха двама: Кузо Головода, най-храброто момче, и Христо Бабчорски, също тъй храбро момче, което въ Невеска уби четирима турци. Това бъха първите жертви отъ моята чета. Още едно момче загина, а ранени имаше шестима, между които и доста тежко Лазаръ попъ Трайковъ; куршумътъ бъ миналъ презъ врата и устата та му избилъ и два зъба. Той при все това оздравѣ, но го затри сетне Коте войвода. Между ранените бъше и Јово Јовановичъ. Той се би храбро; раниха го въ окото. Раниха доста тежко и едно много самоотвержено и честно момче, вляхче, по име Лука, отъ гр. Костуръ. То живѣеше въ с. Черешница и бъше четникъ при мене. По-рано бъхме го пратили въ Костуръ съ една важна терористична мисия противъ единъ предаделъ, който постоянно предаваше и подстрекаваше турцитѣ: Заловиха го въ града, като се усъмнили, види се, въ него. Самиятъ костурски гръцки владика Каравангелисъ го билъ до умиране, а и турцитѣ много го изтезавали: пекли го на мангалъ, та падалъ въ несвестъ по 3-4 часа. При все това остана въренъ на клетвата, нищо не предаде. Закарали го въ Битоля да го съдятъ: и тамъ бой, изтезания, щъль да умре въ затвора, но благодарение на единъ български докторъ, също тъй затворенъ, билъ е тайно църенъ та остана живъ. Биде съденъ и оправданъ. Сетне живѣ въ неговото си село. Когато се посьвзе, пакъ постъпилъ въ нашата чета. Той Лука именно оздравѣ и отъ раните, получени въ сражението при с. Крушевецъ, и сега се намира въ София.

Турцитѣ, напротивъ, въ това сражение дадоха много жертви; селяните отъ с. Крушевецъ ни уверяваха сетне, че имало до 400 души убити, което е твърде въроятно, защото турцитѣ много дръзко настъпвали и доближаваха дори до петъ метра, до на щикъ. Това

ставаше особено на мръкване. Като се стъмни, настъпи нашиятъ денъ и ние си пробихме пътъ презъ най-слабия имъ флангъ, именно предприехме настъпление презъ една височина, гдето турските войници още на мръкване бъха попривършили патроните си, а мъжно можеха да си ги набавятъ. И наистина атаката излъзе сполучлива. Ранените ги поведохме съ насъ. Като си пробихме пътъ, лутахме се цѣла нощъ и най-сетне се оказа, че само съ два часа пътъ сме се отдалечили отъ мястото, гдъто се бихме. На сутринта съ биноклите си видяхме вчерашните си позиции, почернѣли отъ войска. Турците цѣла недѣля тамъ се движеха да прибиратъ мъртви и ранени. Казаха, че нашите бомби се чували дори въ Битоля на петъ часа разстояние.

Следъ това се присъединихме къмъ Тольо паша и 4—5 дена съ него се движехме. На 6 октомври случайно се срещнахме въ Нидже планина, именно въ планината Барбешъ и Влашките колиби съ Сарафова. Времето бъше студено, валъше снѣгъ. Сарафовъ ни каза да се откажемъ отъ намѣрението си, защото мостът между Леринъ и Воденъ се пазѣлъ отъ много войска. При това каза, че поради зимата действието ще бjurde невъзможно, та ни съветваше да се разпуснатъ въстанците, като прикриемъ негде оръжието: войводите пъкъ и ржководителите да останатъ съ малко четници да крепятъ духа на населението, и въ случай, че се прилагатъ нѣкакви реформи въ Македония, да посочватъ, ако има нужда, лица, способни да служатъ като жандари и др. Следъ това Сарафовъ, къмъ когото се присъедини и Гьорчо Петровъ, се отдѣли отъ насъ и тръгна, види се, за къмъ България. Ние пъкъ, костурските чети, се упътихме къмъ своя районъ, за да приберемъ отъ народа оръжието.

VIII.

Четитѣ въ планината Вичъ попадатъ въ турска засада. — Заобиколенъ отъ турска войска, следъ тежки изпитания и пълно отчаяние Поповъ се избавя живъ. — Достигналъ до с. Блаца, на всѣкїдѣ се натъква на турски засади. — Следъ напразни лутания Поповъ тръгва за България презъ Гърция. — Нови страдания въ гръцки затвори. — Съ гръцки параходъ презъ Цариградъ до Бургасъ. — Поповъ тържествено посрещнатъ отъ гражданството въ Сливенъ.

5 мартъ.

Предстоеше въ едно денонощие да извървимъ 20 часа пѫтъ, — тръбаше да преминемъ Леринското поле, отъ което бѣхме далече, та да навлѣземъ въ планината Вичъ. Осъмнахме въ полигъ на Вичъ, капнали отъ умора и гладъ. Срещнахме дървари българи, които отиваха въ планината (имаше наблизу български села), и по-уморените момчета се накачиха на добитъците. Дърварите драговолно отстъпиха. Вървейки на горе по единъ долъ, току пропукаха пушки отъ срещния баиръ. Отъ лѣво и дѣсно бѣше гора, а ние вървѣхме въ долъ; отпредъ бѣше устроена засада, а отзадъ бѣше поле — не можемъ се върна. Войводата Василь Котевъ вървѣше напредъ и първата пушка го повали мъртъвъ. Нѣмаше време да мислимъ, какъ да залавяме позиции, ами се дръпнахме на лѣво въ гората, хвърлихме си и гуни и всичко. Тогава азъ оставилъ коня си. Вървейки все на лѣво по гората, излѣзохме надъ селото Бѣлъ Камъкъ. Току що излѣзли срещу селото, виждаме, че отъ него иде войска и захваща позиции. Тогава ние кривнахме на дѣсно по единъ трапъ и се отбихме въ една гора. Видѣхме, че отъ всички страни сме заобиколени съ войска, а мястото не позволяващо да се биемъ. Момчетата бѣха убити отъ умора и гладъ, повечето съ голи колѣна, боси, съ подути отъ студъ прѣсти. Всичко туй за прѣвъ пѫтъ ме отчая и решихъ да се самоубия. Поискахъ отъ едно мом-

че револвера, понеже своя по-рано бѣхъ далъ на едно момче, което отиде въ Прилепъ и сепак не можа да се върне. Момчетата, като разбраха работата, отказаха и ме окуражиха. Азъ имъ казахъ, че нѣма живъ да се дамъ въ турски ржце, а тѣ отговориха, че нѣма да позволятъ това, но обещаха, че ако би да дойде да падна въ плѣнъ, това нѣма да оставятъ, и въ краенъ случай ще ме застрелятъ. Откачихъ си чантата, въ която имаше книжа, и я заровихъ на едно място: бѣхъ си бележилъ всичко, каквото преживѣвахме презъ въстанието. Момчетата помислиха, че ще се убия съ пушката, и взеха да ме отвръщатъ, но азъ ги успокоихъ, като имъ казахъ, че заравямъ чантата, та сепак, който остане живъ да я прибере, и затова нека всички да запомнятъ мястото. Въ туй време пристига на помощъ на турцитѣ друга войска, именно въ селото Бѣлъ Каменъ, което отстоеше десетина минути ходъ отъ насъ. Ние се потайвахме въ горичката и чакахме турцитѣ да ни нападнатъ. Взе да вали снѣгъ и падна мъгла. Въ туй време пристига войската, която бѣше надъ насъ, почна да се прибира въ дѣсно отъ насъ. Тогава ние съ послѣдно усилие, азъ съ една бомба въ ржка, тръгнахме напредъ и можахме незабелязано да се промъкнемъ, като се изкачихме на горе. Азъ бѣхъ съ 20-тина души; другитѣ бѣха прѣснати на разни страни и се чуваха гърмежи. Успѣхъ да се промъкна по посока къмъ село Блаца; приближихъ до селото само съ 7-8 души, а другитѣ, понеже бѣха Вишенци, се отбиха въ с. Вишени. Бѣше падналъ снѣгъ, та трѣбаше да пренощуваме въ Блаца, което бѣше опожарено, но въ което бѣха останали нѣколко кѫщи. Именно за да не бѫдемъ въ тежестъ на селото, тѣзи, чо бѣха отъ Вишени, отидоха тамъ.

Имахъ намѣренie на сутринята да посъбера прѣснатитѣ четници, чо останаха назадъ и чо бѣха се раз-

пилѣли сигурно по околнитѣ села, както и да разбера, какви загуби сѫ претърпѣли. Трѣбаше да се прибере оржието имъ. Вече по мъркнало наблизихме селото Блаца, кучетата лаеха, имаше, значи, хора. Но не знаехме, дали има войска или нѣкой отъ нашитѣ чети. Пратихъ едно момче, за да разбере, какво има въ селото, но то вече не се върна. Пратихъ и второ момче, но едвамъ що се отдѣли то отъ настъ и единъ залпъ отъ скрития аскеръ го повали. Тогава ние се върнахме и се отправихме къмъ селото Черешница. Но и тамъ войска. Трѣгнахме за Олишкия манастиръ при село Олища и трѣбаше да минемъ презъ една пресъка. Единъ отъ четниците забележи, че се блещука огънъ отъ цигара; разбрахме, че и тамъ има войска. Тогава се насочихме къмъ една воденица близу до селото Олища. По височините бѣше падналъ снѣгъ, студено бѣше, 7. октомврий. Въ воденицата намѣрихме войводата Петъръ Погончевъ, който бѣше съ настъ преди да се пръснемъ. Съ него имаше двама души. Поогрѣхме се тамъ. Воденичарътъ ни направи качамакъ, та хапнахме малко. Следъ това момчетата си отидоха по селата Загоричани и Бобища; тѣ бѣха изгорѣли, та навѣрно щѣха да идатъ въ Клисура да търсятъ семействата си. Азъ и Погончевъ отидохме въ селото Олища и тамъ въ плѣвнята на Дѣдо Кузо се скрихме, до гуша въ плѣвата. Дохождаха войски и заобиколиха селото; дирѣха въстаници, за да имъ взематъ пушкитѣ. Наскоро турцитѣ си отидоха. Повикахъ да дойде учителътъ, който бѣше родомъ отъ Черешница, по име Аристидъ Дамяновъ. Питахъ го за нашитѣ чети, които бѣха останали съ Чакаларова, где сѫ, за да имъ пиша, та да се срещна съ тѣхъ. Той се зачуди, какъ съмъ се решилъ да остана тукъ, и ме посъветва да бѣгамъ, защото нѣма вече онзи предишния народъ, а сега сѫ всички предатели. Не можела жива душа да

мръдне отъ едно село до друго, а камо ли да се знае, где е Чакаларовъ съ четата си.

Тогава на другия ден Погончевъ отиде въ манастиря, където бѣше оставилъ жена си, дано намѣри у нея нѣкоя пара. Но манастиря заобиколили войски, следъ като Погончевъ влѣзълъ въ него, та се принудилъ да се преоблѣче въ калугерски дрехи, за да се спаси. Той остана тамъ. Въ това време войводата Никола Андреевъ и ржководителътъ Михаилъ Николовъ, които били въ планината Ежево, бѣха проводили едно влахче за хлѣбъ. Учителътъ бѣше узналъ, че влахчето дохождало, та по него имъ известява за мене, и тѣ на другата вечеръ дойдоха, та ме взеха. На Погончевъ съобщихме, где да ни намѣри, но той не дойде.

Като излѣзохъ отъ селото, срещнахъ българския попъ (въ сѫщото село има и гъркомански попъ), и той, като ме видѣ безъ гуна, само въ куртка, даде ми своето расо. И така, азъ, съ попско расо подъ мишка, заминахъ за планината Дива Череша заедно съ Андреева и 7-8 души момци. Тамъ престояхме единъ день, дано нѣщо разберемъ за другите чети. Отъ Андреева азъ и за Чакаларова нищо не можахъ да узная. Като не можехме тукъ да се прехранваме, прехвърлихме се въ планината Ежево, но и тукъ видѣхме зоръ за храна. Затова решихме, макаръ и съ рискъ, натискани отъ гладъ, да влѣземъ въ селото Чурилово. Останахме тамъ 24 часа. Бѣхме въ частна кѣща у познати на Андреева. Тукъ ми дадоха една гуна на единъ бившъ четникъ. И пакъ излѣзохме въ Ежевската планина.

Видѣхъ, че не може вече да се стои тамъ, че не може и да се разберемъ нито съ прѣснатите наши четници, нито да се довѣримъ вече на хората както по-напредъ, а отъ друга страна — студъ, гладъ... Решихме да прехвърлимъ въ Гърция и отъ тамъ въ България. Следъ

четиринощно пътуване (азъ, Никола Андреевъ, Михалъ Николовъ и още седемъ души) бѣхме въ Гърция. Ние не се криехме; повечето си бѣхме съ формата, като нѣмехме други дрехи, а оржжието си бѣхме оставили въ планината. Като пристигнахме въ Лариса, мене и още петима, които бѣха съ мене, право отъ гостилницата ни заловиха и ни откараха въ участъка. Другите петима заедно съ Андреевъ и Николовъ, които бѣха на друга гостилница и бѣха облечени съ влашки дрехи, щомъ се научили, че сѫ ни аристували, избѣгали.

Въ участъка снеха дознание, кои сме и що сме. Ние всичко казвахме. Тамъ преспахме 18 дена. Спѣхме на гола земя, само въ една стая, а храната отъ насъ. Мене ме пуснаха да излизамъ въ града, та да видя, съ кого ще се събирамъ, а сѫщевременно и съ цель, дано се полъжатъ и Чакаларовъ и Сарафовъ по туй, че ходя свободенъ, та и тѣ да дойдатъ въ Гърция. Чакаларовъ на парчета биха го направили, така го мразѣха. Слѣдъ 3—4 дена престанаха да ме пускатъ да излизамъ. Така ни държаха 18 дена. Азъ протестирахъ, защо ни държатъ затворени, а тѣ ни отговориха, че сме убивали гърци. Казахъ имъ, че сме убивали шпиони, все наши македонци, и то за да не пострадатъ други. Понеже разбраха, че съмъ отъ по-видните въстаници, вече по-човѣшки взеха да се отнасятъ, макаръ че изобщо всичко бѣше мизерно. Отидохъ и до окръжния управителъ, следъ като дадохъ единъ писменъ протестъ, че Гърция сесолидаризира съ турцитѣ, противъ които се боримъ. Напомнихъ имъ 1897 година и изгорените дувари и кѣщи пооколните грѣцки села, презъ които минахме, — останки отъ турските опустошения въ Тесалия. Управителътъ се показа до негде трогнатъ, но и той ни забеляза, че сме убивали християни. Азъ му отговорихъ, че убиваме лошиятъ хора, убиваме единъ, за да не пострадатъ хиляда

и единъ. Управителът каза, че той не може да ме освободи, но щълъ за това да телеграфира въ Атина. Дадохъ просба до руския консулъ въ Атина, но не последва никакъвъ отговоръ. Следъ това чрезъ единъ влашки поданикъ дадохъ писмо до ромънския консулъ съ копие до другите консули. Въ писмото си казахъ, че ние сме революционери, че поради студовете сме принудени временно да се склонимъ въ България, че ще бъде жално, ако въ Гърция ни оставатъ да гниемъ по затворите, че ще съжаляваме въ такъвъ случай, че не сме оставили коститѣ си на бойното поле и пр. Най-сетне пратихъ едно момче въ града Воло устно да доложи на австро-германския консулъ. Той му отговорилъ, че сѫ известени за насъ и че скоро ще бъдемъ освободени. Гръцките вестници бъха писали: „Оръженачалникът Поповъ, идещъ отъ Македония съ петима души, биде заловенъ отъ нашата полиция въ Лариса и тъзи дни се очаква въ Атина.“

Следъ 18 дена ни предадоха на единъ фелдфебель, който по желѣзница ни доведе въ Воло и ни предаде на полицията. Тукъ полицейскиятъ началникъ много грубо се отнесе съ насъ, веднага ни нападна: „Вие, що изгорихте селата, що убивахте, грабъхте, обезчестявахте момите! и пр. и пр.“ Не ни оставаше да се защитимъ. Следъ две денонощия ни предадоха въ Пирея. Въ Воло къмъ насъ се прибавиха и други момчета, въстаници отъ Костурско, стигнали презъ Трикала. Нѣкои бъха действвали съ Коте войвода, та станахме 17 души. Това бъше къмъ 9—10 ноемврий. Въ Пирея ни тикнаха въ една малка, влажна и съвършено нечиста стая, въ която имаше една качка и умирисала се риба. Едвамъ прави застанали се побирахме въ тая стаичка. Поискахме да дойде полицейскиятъ началникъ, за да позволи, щото единъ отъ нашите момчета да излѣзе да ни донесе хлѣбъ. Отговариха ни: „тамъ мрете!“; поискахме вода, — не ни да-

доха; поискахме да ни отворятъ, за да излѣземъ по нужда, отговориха: „тамъ въ качката, — въ рибата!“ Положението ни бѣше ужасно. Тогава викнахме да пѣемъ, колкото ни гласъ държи, — бѣше около 10 часа вечеръта — „Шумниятъ Вардаръ буйно се лѣе.“ Това обърна внимание на хората. Четникътъ Христо Георгиевъ отъ село Мокрени извика на гръцки: „Да живѣятъ гръцкиятъ затвори, градени за насъ!“ Дойде единъ гръцки кореспондентъ на гръцки вестникъ и ни попита, какво пѣемъ; попита и кой е главатаринътъ. Азъ му се обадихъ и казахъ, че пѣемъ революционната пѣсень, която сме пѣли и въ сраженията; пѣемъ, защото ни е много добре. Той поискава да му дамъ сведения за въстанието. Отговорихъ: „Какви сведения може да се даватъ при тая обстановка! Не ли е срамъ и грѣхъ за Гърция, така да се постъпва съ насъ?! и пр.“ Той ни отговори, че ще ни донесатъ хлѣбъ и вода, но нищо не ни донесоха. Той самъ донесе една свѣщица, та два часа прекарахме на видѣло; той я донесе, за да може да си запише нѣщо. На другия денъ подъ конвой ни закараха въ Атина. Като вървѣхме презъ града, мнозина гърци скърцаха съ зѣби, клатѣха глава и изговаряха псуви и клетви. На гарата се натрупаха хора около насъ, пакъ тъй съ псуви и мръщене. Въ Атина престояхме два дена. Тукъ ни питаха, кой на кѫде иска да замине. Азъ съобщихъ, че искамъ за България презъ Триестъ. Градонаачалникъ каза: „Защо не минете презъ Цариградъ? Да не би да се боите, че ще ви предадемъ? Добре би било, ако имахме това право, но нѣмаме го.“

Между ония, що се присъедениха къмъ насъ, бѣше и ресенскиятъ войвода Спиро Олчевъ, братъ на известния софийски книжаръ. Коте го бѣше обезоржилъ и му взелъ 30 лири народни пари и искалъ дори и да го убие. Ние решихме да заминемъ съ гръцки паракодъ,

щомъ тъй така искаха. Пакъ ни препратиха въ Пирея, гдето престояхме още три дни. Тукъ ни тикнаха въ още по-мръсна стая, измокрена съ пикочъ така, че само едно кющенце бъше сухо, та се сменявахме съ другаритъ, кой да седне тамъ, да си отпочинемъ. Ни хлъбъ ни нищо. Изобщо страшно и безчеловѣчно. Дори и съ наши пари не искаха да ни доставятъ храна. Много по-лоши и отъ турци. Най-сетне дойде старши стражаръ и поиска да дадемъ пари, за да ни извадятъ билети. Събрахме по 12 лева на човѣкъ. Добре че на Спиро Олчевъ братъ му телеграфически му бѣ изпратилъ стотина лева. Взеха по 12 лева и извадиха билетъ по 10 лева на човѣкъ.

Качихме се на паракодъ Хиосъ отъ компанията Неа Елиники. По пътя поискахме да ни дадатъ билетитъ, и тогава видѣхме, че сѫ злоупотрѣбили по два лева на билетъ. Като дойдохме въ Цариградъ, още преди да доближимъ, азъ и Спиро Олчевъ си доплатихме и взехме втора класа, понеже подозирахме, че може гърцитъ да ни предадатъ. Щомъ спрѣ паракодътъ, капитанинътъ отиде при полицейскитѣ. Следъ малко дойдоха двама полицейски и ни запитаха, отъ где на кѫде пѫтуваме. Казахме, че идемъ отъ Атина за България. Тъ всичко разбраха — дрехитъ ни издаваха. Не се измина много, пакъ полицейски дойдоха заедно съ капитанина и питаха, имамъ ли паспортъ. Отговорихъ, че имамъ. „Дай го.“ Азъ сърдито отговорихъ: „Нѣмашъ право, когато излѣземъ на сухо, тогава.“ Капитанинътъ взе неговата страна. Полицейскиятъ ядосанъ излѣзе. Капитанинътъ пъкъ ни съветваше да дадемъ на турцитъ подкупъ. Той каза, че ако полицията донесе позволение отъ гръцкия консулъ, щѣлъ да бѫде принуденъ да ни предаде. Отговорихъ му, че азъ съмъ предизвестилъ всичките консули въ Цариградъ, и ако стане това, ние, всичките 17 души ще се биемъ, до когато ще можемъ, но живи нѣма да

се предадемъ. Капитанинътъ се замисли на тия думи, — и вече нищо не стана. Парадодътъ тръгна и на 19 ноември пристигнахме въ Бургасъ. Тукъ отъ агенцията на гръцкото пароходно дружество дойде човѣкъ да ни каже, да сме били благодарни на дружеството, че ни докарало читави.

Най-сетне на 22 с. м. пристигнахъ въ Сливенъ, отъ гдето още въ Бургасъ телеграфичаски запитаха, кога ще дойда. Съ музика, вѣнецъ и лента тържествено ме посрещнаха гражданитѣ. Азъ бѣхъ самичъкъ. На събрания народъ държахъ речь, изказахъ теглата на Македония, благодарихъ имъ за срещата.

БОРБАТА ВЪ ОХРИДСКО
СПОМЕНИ
на
СМИЛЕ ВОЙДАНОВЪ, ДЕЯНЪ ДИМИТРОВЪ
и НИКОЛА МИТРЕВЪ
Охридски войводи.

ПРЕДГОВОРЪ.

Описанието на борбата въ Охридско до Илинденското въстание, което давамъ тукъ, съдържа спомените на Смиле Войдановъ и Деянъ Димитровъ — родомъ отъ с. Лактинье (Охридско) и Никола Митревъ, родомъ отъ село Олшани (Охридско). Само първиятъ отъ тяхъ, Смиле се отличаваше съ известно, ако и твърде слабо училищно образование; освенъ това той е билъ нѣкое време и народенъ учитель. Другитѣ двама — Деянъ и Никола бѣха бивши прости работници, обаче природно умни и сравнително твърде развити хора. Никола Митревъ бѣше свърхъ туй твърде опитенъ човѣкъ, много пожтувалъ и много видѣлъ. Той доброволно се бѣ завърналъ отъ Кавказъ, гдето го е заварило известието, че въ родината му се подгатвя въстание за освобождение отъ турцитѣ. И той, съ други свои съотечественици, оставя работата си и потегля по море до Солунъ, за да понесе мѫжителния животъ на въстаника. И тримата, Смиле, Деянъ и Никола, останали живи следъ Илинденското въстание и прибрали се въ София, идваха при мене да ги разпитвамъ и да запиша спомените имъ главно отъ четнишката имъ дейност въ тѣхния революционенъ окръгъ — Охридско. Смиле, като по-образованъ, следъ като станалъ нелегаленъ, е вършилъ службата на секретарь, а презъ време на въстанието и на водителъ на чета; сѫщо и Деянъ и Никола, първомъ четници, сетне сами сѫ водили чета. Тримата се отличили съ юнашки подвизи преди и въ време на въстанието. Отначало заедно идваха при мене само Смиле и Деянъ и ми раз-

правяха ту единиятъ ту другиятъ споредъ кой както е вземалъ по-непосрѣдствено участие въ разказаното събитие. Повече говори Деянъ, понеже той е билъ по-смѣлъ войвода и е вършилъ разнообразна боева служба. Докато Смиле се отличаваше съ кротостъ, напротивъ Деянъ бѣше буенъ, енергиченъ. Той пламтѣше отъ патриотизъмъ, — прѣмъ, силенъ, както чисто го е схванала неговата груба, но непокварена душа. У него дадена дума е дума; заповѣдъ на „началството“, на което той като четникъ и войвода е билъ подчиненъ, безпрекословно се изпълнява — въ името на „дѣлото“. А това „дѣло“ Деянъ бѣше душевно възприелъ съ религиозно и дѣлбоко почитание. За него той е готовъ всичко да извѣрши безъ колебание, безъ да жали себе си. Затова нему сж възлагали и най-вратоломни акции. Духовито му е билъ даденъ псевдонимътъ „Карпата“ — той на пълно подхождаше къмъ цѣлото му физическо битие. Споредъ Деяна можахъ по-ясно да разбера множество други незнайни менъ, като него прости, но характерни народни юнаци, безъ каквито македонската революция при оскѫднитѣ си материални срѣдства и при ужаснитѣ условия, въ които се е развивала, изисквайки отъ четниците само жертви и жертви, не би смогнала да се задържи на високото морално ниво; съ което се прочу, не би можала да запази морална дисциплина въ четите, а сѫщо и у населението. Впечатлението отъ Деяна у мене бѣше много силно. Деянъ насъкоро пакъ замина за Македония и загина тамъ въ едно сражение.

Следъ нѣколко срещи у дома ми съ Деяна и Смиле, които се почнаха на 28 януари 1904 год., тѣзи сами доведоха на 2 февруари и другаря си Никола Митревъ, та и той допълняше отъ своя страна разказа за борбата въ Охридско, както е изложено по-долу.. Не зная, какво е станало после съ него и съ Смиле,

живи ли сѫ или сѫ загинали. Обнародванитѣ тукъ спомени нека служатъ за траенъ паметникъ на тѣхната искрена преданостъ къмъ поробената си родина, за която непринудено и безкористно бѣха обрекли живота си. Споменитѣ и на тримата образуватъ едно цѣло. Азъ ги предавамъ, както е вървѣлъ разказътъ имъ, като отбелязвамъ съ подчертани букви кога единъ, кога другъ разказва. Споредъ мене данинитѣ, които споменитѣ имъ съдѣржатъ, сѫ толкова по-ценни, че идатъ отъ хора, които ме поразяваха съ своята прѣмата и съ почтителното си относяне къмъ целъта, за която ставаше разпитътъ. Деянъ и тукъ, безъ съмнение, си бѣше най-прѣмъ и правдивъ. За жалостъ въпрѣки тия качества и на троицата, ще да сѫ пропуснати или слабо оценени важни моменти отъ организационната работа преди и презъ въстанието въ Охридско, гдето особено мѣжно се е работило въ прѣмо съседство съ арнаутитѣ. Тримата войводи се отличаватъ, както обикновено, съ много свежа и силна паметъ. Тѣ предаваха до най-малки подробности просто на изустъ въ хронологиченъ редъ кѫде кога сѫ ходили и се връщали въ обиколкитѣ си по селата, имената на четницитѣ, на убити или ранени и пр. Изобщо споменитѣ имъ сѫ пълни съ подробности относително боевата дейностъ на четитѣ. А тя е била въ Охридско твърде усилена, въпрѣки съседството съ арнаутитѣ, които и безъ това сѫ били грозно плашило за населението поради традиционнитѣ си разбойнически нападения. Не може да се начуди човѣкъ, какъ това потиснато наше население тукъ е имало смѣлостъ да въстava и да се излага на двойната опасностъ — отъ страна на турцитѣ и на арнаутитѣ. Тримата войводи разказватъ главно за събития непосрѣдствено вършили се предъ и презъ голѣмото въстание. Особено сѫ интересни юнашкитѣ подвизи на тия наши въстанали селяни

презъ време на въстанието. За организационната работа, която е предшествувала, особено въ други места по Охридско и главно въ самия градъ, сравнително малко е разказано. Ако бъха останали главните охридски ржководители, Узуновъ и Пачевъ живи и тъй бъха дали свои показания, историята на революционната дейност въ охридския окръгъ би била много по-пълна. За сега разказитъ на тримата — Смиле, Деянъ и Никола съ най-пълното, съ което разполагаме; тъй ще послужатъ за основа, за да се допълнятъ съ нови данни отъ очевидци или по записи, оставени отъ починали дейци.

Л. Милетичъ.

I.

Смиле Войдановъ и Деянъ Димитровъ преди да станатъ нелегални и да влѣзатъ въ чета. — Деянъ въ четата на Тале Горановъ. Първите агитационни обиколки по селата. Четата се увеличава.

23. януарий, 1904 год.

Казвамъ се Смиле Войдановъ, роденъ въ с. Лактиње (Охридско) на 1872 год. 1. февруари. Въ Охридъ учихъ първо и второ отдѣление, отъ тамъ минахъ въ кичевския „Кърнилски“ манастиръ св. Благовещение, гдeto прекаракъ въ манастирското училище три години и септимври като дякъ работихъ въ манастира до 1890. год. Още въ училишето, като бѣхъ чель българска история, силно впечатление ми направи разказътъ за въстанието на Петра и Асъна, и у мене се създаде идеалъ, да се направи нещо подобно и за Македония.

Презъ 1892 до включително 1894 г. бѣхъ учитель въ родното си село Лактиње. По-рано тукъ не е имало училище, азъ първъ отворихъ училище. То бѣше ексархийско, плащаше ексархията за учитель 6 лири и селото — 6 лири; храната ужъ ще се даде отъ селото, но не се даваше. Още нищо не знаехъ за организацията. Нѣмаше никаква пропаганда. Имаше само старовремска борба съ арнаутските разбойничества. Отъ 1894 до 1897 станахъ ханджия въ Сливово, — на пътя. На 1897 год. въ Охридъ узнахъ за организацията отъ Дуле Узуновъ и Методия Пачевъ. Последниятъ миналата година бѣ убитъ въ Прилепско, въ сражение като войвода; и двамата бѣха учители. Бѣха почнали да агитиратъ, — имаше до 20—30 души посвѣтени въ града. А по се-

лата нѣмаше още работници освенъ единъ посвѣтенъ въ село Оздоляне, по име Блаже Голевъ, чифчия, първенецъ; единъ въ с. Върбяни, пакъ селянинъ, по име Христо Гюрчиновъ, и единъ въ Долна Дебърца, попъ Василь попъ Ангеловъ (убитъ есенесъ въ въстанието). Отъ Пачева разбрахъ, че трѣбва да се работи, за да се приготви народътъ та да се вдигне съ оржжие. Посвѣти ме въ организацията, даде ми устава, покръсти ме съ клетва, съ кама и револверъ. Съ Пачева се знаехъ отъ по-преди. На 1897. год., когато ме покръсти, Пачевъ бѣше въ с. Ехловецъ учителъ. Дойде единъ денъ на хана ми, спа тамъ и ме посвѣти. Пачевъ е отъ Охридъ, и Узуновъ сѫщо. Следъ това азъ самъ заработихъ, почнахъ да убеждавамъ хората, но формално още нищо, — не кръщавахъ никого. Презъ 1898 год. въ началото станахъ пакъ учителъ въ Сливово съ цель да действувамъ. Лесно се убеждаваха. Агитирахъ и въ околните села. Въ Сливово още малцина знаеха, и то безъ да има нѣкакъвъ комитетъ и пр. Сѫщо и по селата се вършеше. Тогава въ Лактине имаше другъ учителъ, Наумче Арнадовъ, род. отъ Охридъ. И той бѣше посвѣтенъ и съ него работихъ; кога заедно отивахме, кога всѣки самъ. Съ младежъта работяхме. На поповетѣ не довѣрявахме; тѣ и не обичаха дипъ много учителитѣ. Владиката Методий все пакъ бѣше нѣщо осѣтилъ. Така я карахме още три години, до 1901 година. Ржководителни тѣла нѣмаше; само по нѣколко души въ всѣко село знаеха. Гледахме да има по 8—10 души посвѣтени хора въ село. За началство знаехме Узунова, учителъ. Въ това време въ 1898 г. се уби сърбоманинътъ Димитрий Гърдановъ, охридчанецъ, началникъ на срѣбската пропаганда, председателъ на охридските сърбомани. Разбра се, че е убитъ по партизанство. Имаше борба съ сърбоманитѣ и по нѣкои села, но оттатъкъ прѣко Дримъ, въ Стружско,

а въ наши тъ села отъ тая страна бѣхме чисти. Следъ това сръбската пропаганда ослабна.

На 1901 год., като отивахъ въ града (Охридъ), говорѣше се, че ще почнатъ да действуватъ съ чети. И наистина на 14. май 1901 пристигна ето този ми другаръ, Деянъ Димитровъ, съ двама души—Милошъ Богдановъ и Миладинъ Голевъ; дойдоха съ паспорти отъ България.

Деянъ Димитровъ разправя по-нататъкъ: Отъ Русчукъ тръгнахме. Въ Русе бѣхме се упражнявали цѣла година (1900 г.) въ стрелческото дружество. Александъръ Протогеровъ (офицеръ, капитанинъ, родомъ отъ Охридъ) ни бѣше ржководителъ на упражнението. Протогеровъ ни упътваше само по военната часть, за команда, а председателъ на нашето стрелческо дружество въ Русчукъ ни бѣше Илия Стефановъ, родомъ отъ Велесь. Упражняваха се отъ 100 до 300 души, почти всички македонци въ града. Упражнявахме се вънъ отъ града, гдето се упражняватъ солдатите, — съ кримки и съ манлихери само въ стрелба.

Азъ съмъ родомъ отъ сѫщото село Лактине ; роденъ съмъ въ 1873 год. 9. мартъ. Не съмъ ходилъ на училище. На 1890 год. дойдохъ въ България по работа — майсторлъкъ, каменодѣлство. Следъ три години седене въ Варна и Русе върнахъ се по болестъ и седѣхъ три години въ селото си. После на 1896 година пакъ отидохъ въ Русчукъ, все по работа. Нѣмахъ хаберъ за Организацията. Идея съмъ ималъ още отъ по-напредъ. Искахъ да се науча да чета. Взехъ си единъ букварь, още когато тръгнахъ за Варна, и самъ полека-лека научихъ се да чета, попрочитвахъ и нѣкои книжки, бунтовни, за Стефанъ Караджата и др. Следъ година и половина пакъ се върнахъ въ селото си въ Македония и следъ четири месеца пакъ дойдохъ въ Русе и тукъ останахъ

до 1901 година. Узнахъ, че има организация тяпърва когато влѣзохъ членъ въ стрелческото дружество. Срѣщахъ се и съ наши хора, които бѣха ходили съ четитѣ. Протогеровъ ни насырдчаваше да се упражняваме, че ще дойде единъ день, когато ще се каятъ тия, които пропустнатъ случая да се обучатъ на оржжие. Като разбрахме, че има у нашитѣ мѣста организация и че има по другитѣ мѣста чети, а знаехме, че по нашитѣ мѣста нѣма чета, договорихъ се съ споменатитѣ двама другари да тръгнемъ за дома и да образуваме чета.

Узнахме, че по нашитѣ мѣста има организация отъ единъ, който дойде отъ Лактинье, по име Деянъ Гургиновъ; той ни обади, че има и въ нашето село посвѣтени въ организацията. Ние тръгнахме отъ Русе на 5 май 1901 год. съ паспорти. Говорихме съ Илия Стефановъ и Протогеровъ, че искаме да минемъ съ 10-тина души въоржжени въ Охридско. Но казаха ни, че организацията е още слаба, че отъ Битолско нататъкъ нѣма каналъ и че не може да се проникне до Охридъ съ чета. Затова решихме да отидемъ тамъ само тримата и тамъ да търсимъ оржжие и другари. Най-напредъ отидохме въ селото си Лактинье. Милошъ бѣше отъ Лактинье, Миладинъ отъ Сърбино. Явихме се на 14. май предъ Смилета въ Лактинье, гдето Смиле бѣше си дошелъ следъ изпититѣ. Казахме му всичко и му рекохме да ни потърси срѣдство за оржжие. Ние се криехме, никой да не ни види, нощно време влѣзохме. Първомъ отъ гората по едно момче съобщихме на Смилета; сетне дойдохме и ние, гладни. Миладинъ влѣзе да говори съ Смилета, а другитѣ чекахме вънка, не се ни видѣхме съ Смилета, и пакъ се върнахме въ гората. Смиле скришомъ отъ кѫщи ни прашаше хлѣбъ. Гладувахме за хлѣбъ, четири една нищо не ядохме. После, като се бѣ съобщило на три-четирма отъ посвѣтенитѣ въ селото

ни, тия почнаха редовно да ни носятъ хлѣбъ. Смиле между туй отишелъ въ града и съобщилъ на Узунова за дошлитѣ трима. Ние 17 дена прекарахме при нашето село, а после въ Долна Дебърца до с. Лешани въ манастирската гора. Попъ Василь бѣше игуменъ на манастира Сѣsvети. Той ни помогна, — козарътъ му ни носѣше хлѣбъ. Прекарахме тамъ дълго време, единъ месецъ, безъ да се движимъ, — все безъ оржжие. Узуновъ не се довѣрявалъ на насъ и самъ дойде тамъ, въ манастира, та въ гората се срещнахме. Той ни разпита, съ каква идея сме дошли, дали имаме истинската идея. Като се увѣри, следъ като се върна, изпрати ни три пушки Гра съ по 50 патрона. До тогава не знаехме тия пушки, но понеже бѣхме се изучили на бердани, кримки и манлихери, веднага имъ разбрахме усулътъ. До тогава ходѣхме съ едни дълги сопи, — ни бѣше срамъ да се явимъ предъ хора безъ пушки. Десетина дена, следъ като ни дойдоха пушките, охридското ни началство бѣше писало въ Битоля, за да ни проводятъ нѣкой по-опитенъ за войвода. И дойде Тале Горановъ, родомъ отъ Прилепъ. Той по-рано билъ четникъ въ четата на Марко войвода въ Леринско. Стаяхме четирма и заминахме къмъ манастира Св. Петка, до селото Велгощи. Влѣзохме въ манастира. Бѣше посвѣтенъ игуменътъ Попъ Анастасъ, род. отъ Охридъ — 45 годишенъ (живъ е). И тамъ дойдоха учителитѣ отъ Охридъ: Андрея Христовъ (родомъ отъ Охридъ), Узуновъ, Наумче Цвѣтановъ (отъ Охридъ). Придонесоха ни патрони. Войводата бѣше по-преди отишелъ въ града и бѣше уговорено да се срещнемъ въ манастиря (то бѣше на 24. юни 1901 г.). Тамъ въ манастира попъ Анастасъ ни предложи клетва, че ще работимъ за дѣлото. Андрея Христовъ дѣржа ни сказка за насърдчение. Отъ тамъ тръгнахме назадъ въ Лешанска гора,

проводихме единъ куриеринъ въ с. Ботунъ, за да пратятъ нѣкого та да ни заведе въ селото, гдето имаше 7—8 души посвѣтени. Влѣзохме вечерно време, и още сѫщата вечеръ се врнахме въ гората, а на другия денъ пакъ влѣзохме и събрахме посвѣтенитѣ и още четирма, всичко 12 души, и ги посвѣтихме повторно, дадохме имъ клетва. Денътъ преседохме, изпратихме куриеринъ въ Лактинье. И тамъ посвѣтихме стари-нови до 12 души.

Смиле: Като дойде четата въ нашето село (26. юния), я внесохме зъ нашата кѫща. Никой не знаеше. Преседѣха денътъ. Ние не казваме нѣ селянитѣ, че има чета, ами ще викнемъ едного въ кѫщи, ужъ за да му се съобщи нѣщо; той ще влѣзе въчте, види четниците, нѣма какво да прави, — седи въчте. Така единъ по единъ та 10 души въчте, а вънъ стои часовий. Най-сетне, като се сбератъ повечко, предлага имъ се да станатъ работници по дѣлото. Щомъ сѫ съгласни, предлага имъ се клетва, подучватъ се въ всичко, какъ да се владатъ, да не говорятъ съ непознатъ човѣкъ, какъ да изпълняватъ куриерската служба; ако бѫде уловенъ и изтезаванъ нѣкой отъ тѣхъ, да не изказва нищо, спомня му се, какъ Христостъ се мѫчи и пр. Всичко туй и клетвата отгоре ги убеждаваше и тѣ ставаха добри работници.

Деянъ: При първото минаване по селата избирахме по-характернитѣ хора, оставяше се единъ за ржководителъ, а двама-трима по тѣхенъ изборъ за съветници. Отъ Лактинье отидохме въ Гѣдивье, сетне въ Вѣрбяне. Тукъ единъ попъ, попъ Христо, временно ни побѣрка. Отъ тамъ — за Сливово, сетне въ Гурдия, Мраморецъ, Оздоляне (чифликъ), Лѣшани, Бѣлчища, пакъ Турсия и отъ тукъ презъ Гѣдивье и Малѣсия въ Дрѣмколотъ — въ с. Ябланица. Тамъ стояхме тайно, скрити, безъ работа. Войводата отиде въ Струга, преоблѣченъ. Седѣхме тукъ 12 дена. Отъ тамъ войводата бѣше излѣзълъ отъ

Струга и бѣше отишель въ с. Ташморуница, и ние отидохме тамъ да се срещнемъ съ него. Бѣхме станали 6 души, защото се присъединиха къмъ настъ отъ Лѣшани, при второто минаване, Климе Групчевъ, учителъ въ Килевскиятъ села (род. отъ Охридъ), и Цвѣтко Стояновъ отъ с. Ябланица (Дебърско). Групчевъ — само временно презъ ваканцията, а за постоянно Цвѣтко Стояновъ, селянинъ, работникъ, като харамия ходилъ съ дѣда Миша. Въ Ташморуница станахме 11 души; придружиха се: Тасе Христовъ (родомъ отъ Охридъ), селянинъ отъ с. Присовяне, сега войвода (тукъ е сега; той е по-старъ работникъ). Той бѣше тръгналъ преди една година направо отъ София, но въ Скопье хванатъ лежалъ 9 месеца и сетне пуснатъ. Влѣзоха още временно Петре отъ Ташморуница, селянинъ; Стефанъ Куртель отъ Охридъ, бахчеванджия; Ламбе фурнаджия отъ Охридъ. Последнитѣ трима временно бѣха влѣзли. Отъ тамъ отидохме въ с. Сбѣжди, въ кѫщата на попа Йорданъ, — нощемъ. Попъ Йорданъ бѣше скоро посвѣтенъ. Бѣхме изгладнѣли и уморени та безъ да обадимъ влѣзохме; двама отидоха да му известятъ, че иде чета, и влѣзохме въ кѫщата му, нахранихме се. Повикаха 5—6 души и ги посвѣтихме. Посвѣтихме и брата му попъ Христо и баща му, 90 годишенъ, пакъ попъ. И поповетѣ ги кълнемъ както всички други.

II.

Дългото се разраства. — Първа терористична задача, дадена на четата. — Войводата Горановъ неустрядно действува. — Изборъ на новъ войведа, Тале Христовъ. — Събиратъ се членски вноски, набавя се оржжие; разглеждатъ се по селата и съдебни спорове. — Усиlena агитация по селата. — Турски таенъ комитетъ въ Охридъ; турски чети. — Отъ где се доставяли пушки. — Първа среща съ турци и арнаути.

Въ това време пари не събирахме; казвахме на посвѣтенитѣ да събиратъ помежду си членски вносове. На другия денъ си заминахме пакъ за Дебърца. Дойдохме въ Лактинската планина и взехме оржжието на нашия четникъ Миладина, да отиде въ Лактиње да обади на Смилета, за да пригответъ вечера. Влѣзохме право въ кѫщи на Смилета. Посвѣтихме още нови 20 души. Сетне повторно заминахме за Годивье, отъ тукъ въ Турия, гдето не влѣзохме, а отидохме за Демиръ Хисаръ. Имаше заповѣдь отъ охридското началство да отидемъ въ Ресенско, за да затриемъ единъ турчинъ по име Зулянъ-ага, бивши полякъ, после заграбилъ всичко, голѣмъ тиранинъ. Минахме презъ демирхисарските села: Пространи, Велмевци, Бабино, Витово, Боища, Смилево. Тука вече бѣше работилъ Пиперката, бѣше организирано, всичко уредено, посрещаха ни като гости, — цѣли села бѣха посвѣтени.

Въ Смилево седѣхме нѣщо 21 день. На нашия войвода нѣкакъ не му се отиваше да извѣрши поръждането. Отъ селото ни даваха достаточнно храна. Отидохме въ Кривяни (Ресенско), гдето преседохме 24 часа. Ресенското началство бѣше ни съобщило да идемъ въ село Болно, тамъ да чекаме Зулянъ-ага. Не отидохме, върнахме се назадъ въ Смилево, защото на войводата ни не се искаше да върши работа. Не искамъ, рече, да върша „частно убийство“, па бѣше се и влюбилъ въ една.

Станаха раздори; ние съобщихме всичкитѣ му работи на битолското началство, и когато ни дойде писмо да го накажемъ, той същия денъ заранъта избѣга съ Цвѣтка Стояновъ отъ Ябланица въ Охридъ. И тамъ бѣше дошла заповѣдь да го прѣмахнатъ, но тамъ го простиха. После го изпратиха въ Елбасанско заедно съ Цвѣтко (добре знаеще арнаутски) за оржжие, но и тамъ бактиса нѣщо 50—60 лири и стана причина да се откриятъ добри работници. Сетне се изпрати въ Битоля, а отъ Битоля го препратиха въ прилепската чета на Патчевъ, който го премахна (1902 г. пролѣтъта презъ мартъ). Ние, като останахме въ Смилево безъ войвода, писахме въ Битоля да ни пратятъ другъ войвода. Отговориха ни, че за сега да си изберемъ отъ четата едного, който е способенъ, а че сетне ще му мислятъ. Бѣхме 7 души и избрахме си Тасета Христовъ за войвода и се върнахме низъ Демиръ-Хисаръ наредъ по същите села до Кичевска Бѣлица и отъ тамъ прехвърлихме Дебърца та въ с. Мраморецъ. Тукъ ги събрахме всичкитѣ селяни — мало и голѣмо. Имаше и жени нѣкои; по-съмнителнитѣ тогава па и съмнителнитѣ ги посвѣщавахме, за да ги вкараме въ работа. Уреждахме ржководители-десетари; събирахме членски вносове споредъ състоянието на всѣкиго. За оржжие имъ поръчвахме да си събиратъ пари, а ние ще имъ доставимъ пушки. Така обиколихме повторно цѣлата Долна и Горна Дебърца. Презъ първата обиколка бѣхме и въ с. Куратица и с. Брѣжани, отъ които първото се намира въ Ортаколъ, близу до Злести, а второто — въ Дебърца. Въ Долна-Дебърца повторихме селата: Злести, Лешани, Брѣжани, Куратица, Ботунъ, а въ Горна Дебърца между други и Хърбино и Слатина, въ които пръвъ пътъ влѣзохме, но пъкъ изцѣло ги покръстихме.

Тасе агитираше. Дѣла разглеждахме. Щомъ се по-

свѣти, мало-голѣмо, забрани имъ се да се сѫдятъ въ турски сѫдилища. Турцитѣ усѣтиха, взеха да питатъ: „Кой ви сѫди, защо не идете да се сѫдите?“. Прехвѣрлихме Ортаколь и отъ Куратица заминахме въ с. Велгощи, близу до гр. Охридъ. Тукъ ни дойде единъ другъ войвода по име Никола, родомъ отъ Малешевско. Седѣ съ насъ почти една цѣла година (той дойде въ срѣдата на ноемврий 1901 год.). Съ него презимувахме, и отъ Велгощи сепакъ взехме езерскитѣ села: Рамне, Велестово, Пещани, Тѣрпезица, Любанища, Свети Наумъ. И въ манастира седѣхме два дена. Игуменътъ, попъ Ставре, бѣше родомъ отъ Велгощи. Сепакъ се върнахме назадъ, повторихме пакъ селата, дойдохме въ Ортаколь; бѣхме и въ Лѣсковецъ, Оленища, Сируля, Мещенища, Муроища, Лѣкочереи Горно. Въ Долно Лѣкочереи и днеска още нѣма влѣзено чета — проклети селяни, полско село — чифликъ. По стружскитѣ села ходихме: Мешенища, Требенища, Муроища, Мислѣшево, Лѣжани, Ташмурунища (2-ри пжть), Вевчани (голѣмо село, до 800 кжщи). Отъ тамъ заминахме за Вишени (южно отъ Струга), пакъ за Вевчани и отъ тамъ за Дебърско, — с. Ябланица. Все презъ зимата 1901—1902 год. Пакъ Ташмурунища, Бѣрчоо, Длѣбочица. Присѣяни (Малесията) пакъ въ Сѣрбъжи — та презъ Карадорманъ въ Цѣрвенѣ-вода.

Узуновъ бѣше затворенъ и се разчу, че ще го каратъ въ Битоля. Искахме да го освободимъ на пжтя като мине, та да си влѣзе въ четата. Но чухме, че нѣма да го каратъ. Заминахме за Дебърца. Събрахме волни помощи, колкото да се образуватъ селски каси, а позволихме на селянитѣ и сами да си купуватъ пушки. До пролѣтъта така трая.

Бѣше на 27 мартъ въ Лактинье, когато бѣхме денемъ излѣзли въ гората. Бѣха дошли джелепчици въ селото да пишатъ овцитѣ. Съ тѣхъ имаше и

аскеръ и заптии и бashiбозуци, и мюдюринъ и милязимъ имаше (мюдюринътъ отъ Издеглавье). Ходѣха тѣ по-многобройни, защото бѣха подушили за четитѣ, та не сминаха да ходятъ както по-рано. Понеже селянитѣ криятъ, ходятъ по гората да търсятъ овци. Двамина отъ бashiбозука, търсейки овци, ни съгледали и, безъ да забележимъ, тѣ скоро съобщили въ селото на аскера. Смиле въ селото се сѣтилъ, че за настъ се докладвало, скоро ни съобщи да се махнемъ. Аскерътъ се дигналъ, — застига ме, защото бѣхъ заостаналъ; кракътъ ме болѣше. Обиколиха ме, ала щомъ изгърмѣхъ нѣколко пѫти, и турцитѣ се дръпнаха назадъ. Азъ се върнахъ, минахъ низъ поле край нашето село въ Хърбино и следъ три дена пакъ се ставихме съ четата. Смилета го хванали заедно съ четирма отъ селото и го затворили, но съ две лири рушветъ следъ десетъ дена го пустнаха. Войводата ме изпрати въ Охридъ, да се лѣкувамъ, понеже кракътъ ме болѣше отъ ревматизъмъ. Съ селски дрехи денски си влѣзохъ въ Охридъ и скоро се изцѣрихъ. Разписки разнасяхъ низъ града; следъ това, задържанъ отъ началството, още два месеца така изминаха. Началството искаше да ме държи още, но четата се бѣше увеличила до 25 души и войводата пишеше да си дойда, за да ми отдѣли една по-малка частъ. Все компромитирани предъ турската властъ за каквото и да е влязяха въ четата. Върнахъ се въ четата на 10 юний. Почнаха турцитѣ да убиватъ съмнителните работници. Турскиятъ комитетъ въ Охридъ бѣше най-сенченъ. Той изби много отъ най-добрите работници. И ние почнахме да имъ отплащаме по сѫщия начинъ. Тогава унищожихме единъ Ризо, сейменъ на Риза-бей отъ Издѣглавье (чифликъ), ранихме единъ Еминъ. Ги чекахме въ пусия край Сливовския ханъ. Чекахме други отъ сѫщите сѣмени, но минаха други, — па и тия кучета като ними. Споможе

му мъстото на Емйна, — избѣга, но ржката му шчупена. Сетне турцитѣ бѣха убили трима селяни отъ с. Хърбино. Взехме оржието на убития Ризо (11 юни). Следъ това войводата раздѣли четата на три: мене съ 9 души, Таѣ съ 9, Никола Малешевски съ 11 д. Наскоро се образува 4-та чета подъ водителството на Цвѣтанъ Стояновъ; доведоха момчета, които бѣха ходили по работа въ Сърбия, родомъ отъ Дримколските села.

Азъ останахъ въ Дебърцата, Таѣ получи Малесията, а Цвѣтко — Дримколътъ. Никола остана за Ортакъль, езерските села и Стружското поле, — до 40 села.

Смиле: Мене ме пустнаха отъ затвора въ Охридъ на 14 априлъ Турскиятъ комитетъ ме подозрѣлъ и искалъ да ме убие та не смѣхъ да излѣза вънъ отъ селото. Като бидоха убити сейменитѣ на Риза-бегъ, по тая причина дойдоха 120 души арнаути отъ Дебъръ съ цель да нападнатъ на Брѣжани, защото въ Брѣжанския синоръ презъ пролѣтъта, около Великденъ, бидоха убити трима арнаути-делии; тѣ бѣха убити отъ Пиперката. И вмѣсто да нападнатъ и изгорятъ Брѣжани, обърнаха се върху нашето село да го изгорятъ. Усѣтихме ги ние по-рано. Тогава за пръвъ пътъ застанахъ нощно време на стража вънъ отъ селото. Предупредихме селянитѣ, че ще дойдатъ. Запалиха селото. Селянитѣ съ нѣколкото пушки се биха. Арнаутитѣ убиха въ гърмежитѣ една жена и две млади момчета. Селото на половина го изгориха на 13 юлий.

30 януарий.

Подиръ това на другия денъ дойдоха мюдюри-нътъ отъ Издеглавье, заптии и др., за да прегледатъ убититѣ и изгореното село, а главно да изловятъ нѣкои отъ селянитѣ. Обискираха кѫщата ми; азъ избѣгахъ въ гората. Вмѣсто мене заловиха баща ми, земледѣлецъ. Тѣ знаели, че съмъ ржководителъ. Биха баща ми и го

пustnaha заедно съ мнозина следъ 14 дена. Не знаехъ, че чета се е раздѣлила на 4 части; повикахъ я, да дойде, за да поокуряжимъ малко пострадалитѣ, изгоренитѣ селяни. Дойдоха дветѣ части — Деянъ и Тасе. Тогава влѣзохъ въ четата на Деяна, но отъ началството дойде заповѣдъ да бѣда секретарь при Тасета. Деянъ си остана въ района си въ Дебърца, азъ пѣкъ минахъ въ Малесия. Следъ три дена Тасе се върна и пакъ се сгрупирахме съ Деяна заедно. Турцитѣ бѣха вече усѣтили, а и шпиони се явиха отъ нашите села, та имаше турски чети (бashiбозукъ) отъ турските комитети. Трѣбваше да минемъ къмъ Демирхисарско. Прекарахме тамъ три-четири дена, докато се пооттеглиха потеритѣ (аскеръ) и пакъ се върнахме въ района. Дойдохме пакъ въ Лактине. Видѣхме, че поради шпионитѣ положението ни се е влъшило. Реши се, да се избиятъ нѣкои отъ най-известните шпиони. Решението остана да изпълни Деянъ съ двама четника, а другитѣ съ Тасета отидоха въ Малесия. Тогава сурдихъ на денътъ св. Илия единъ шпионинъ отъ с. Върбяни. Имаше въ селото Върбяни аскеръ. Презъ пролѣтъта дебранитѣ арнаути обраха селата Лактине, Върбяни. Селянитѣ искаха аскеръ, ала не да седи въ селото имъ, ами по пѫтищата и гората, а шпионинътъ станалъ причина, аскерътъ да остане въ селото. Ние се оттеглихме къмъ Хърбино. Турцитѣ пакъ затваряха, изтезаваха. Въ с. Хърбино наказахме една жена Божана (45 год.), развратна съ турци и шпионка. И попреди, въ с. Брѣжани, бѣхме наказали двама шпиони; въ селото Слатина — тритѣ жени, що ни предадоха — майка и две дѣщери (едната мома Менка, едната женета, Арсана, женета съ учитель). Знаеха ги всички, оплакваше се цѣлото село отъ тѣхъ. На 14 августъ се върнахме, Тасе съ мене, отъ Малесия и се срещнахме съ Деяна въ Мраморецъ. Въ това време дойде турска коми-

сия заради убититѣ шпионки. Събраха селянитѣ, биха ги, съветваха ги да се откажатъ отъ тия работи, уловиха едно момче Мицко Таневъ, зоштото братъ му бѣше влѣзълъ въ четата, биха го и го представиха за убиецъ на женитѣ. Като го били, текла му презъ носа кръвъ, та съ тая кръвъ намазали брадвата му. Това момче още лежи въ затвора въ Битоля, може да е пратенъ въ заточение. Наскоро се раздѣлихме пакъ, азъ отидохъ съ Тасета въ Малесия, Никола въ крайезерския районъ, Деянъ въ Дебърца.

Отъ тогава вече се почна набавянето на оржжие. Почнахме по систематически да събираме пари, за да се купува оржжие. Всѣки по своя районъ главно се стараеше да си набави оржжие. Каражме селянитѣ и сами, гдето могатъ, да си набавятъ оржжие, а за други пращахме пари въ градското началство да купува пушки. Имаше каналъ за пушки откѫде Поградецъ за Охридъ, другъ каналъ пъкъ имахме презъ Кичевско отъ Тетово, отъ гдето ни доставяха мартинки (не царски, а „япма“, правени въ Тетово). Тасе имаше каналъ и откѫде Дебъръ за разни пушки — Грѣ, япма-мартинки и др. дори и руски кримки. Тасе въоржжаваше съ тия пушки Малесията. Чрезъ арнаути се купуваха пушкитѣ. Въ Поградецъ отъ турци ги купуваха наши хора работници, чунари (каикчии) та по езерото ги носеха и ги сваляха въ селото Койнско — все Грѣ пушки. Пушката Грѣ ние я давахме на селянитѣ за 324 гроша (вързъ 108 гроша лирата) съ по 50 патрона, а се купуваше $2\frac{1}{2}$, $2\frac{3}{4}$ до 3 лири едната. Тетовскитѣ се купуваха съ 2 напалона, 2 лири до $2\frac{1}{2}$, кога съ патрони, кога безъ патрони. Мартинскитѣ патрони ги вземахме 16—17 гроша тестето (едно тесте 10 патрона). Грѣцкитѣ патрони се купуваха тестето по 12 гроша.

III.

Съдебни наказания по селата. — Наказване шпиони. — Аферата въ село Бълица; въоржено сблъскване съ турска войска. — Предадени пушки. — Петъ чети обграждатъ Бълица и наказватъ съ смърть петима предатели. — Пристигането на Тома Давидовъ съ своята ревизионна чета въ Охридско; и Давидовъ агитира по селата. — Деянь загаденъ отъ турци се сражава. Четитъ заедно съ Давидовъ се притичатъ на помощъ. — По пътя Давидовъ случайно пада убитъ. — Деянь, подкрепенъ отъ дошлите на помощъ отъ вси страни селски чети отблъсва турцитъ.

Въ това време разглеждахме и разправии помежду селянитѣ. Наказваха се нѣкои съ парични глоби — за въ селската каса, а нѣкои съ бой, когато не се съгласяваха. Ще го викнемъ, ще го осждимъ, ще му кажемъ, колко пржчки щему се ударятъ. Ничкумъ ще легне. Ще го бие нѣкой отъ четниците. Повече за кражба се бие. Спасе Цвѣтановъ, макаръ и добъръ работникъ, бѣше насилиствено грабналъ една мома отъ с. Слатина и бѣше я държалъ единъ день, бѣше я безчестилъ. Брать ѝ дойде въ Турия, гдето бѣхъ, взехъ отъ четата, която броеше 18 души, седемъ души и дойдохъ да разгледамъ тая работа. Спасе бѣше избѣгалъ съ все момата Менка Тасева по кошаритѣ. Щомъ му пратихъ хаберъ, самъ се яви. Призна си всичко, — направилъ го. Момата никакъ не го искаше, макаръ и обезчестена. И тогава описахме тоя случай на началството и съобщихме, че той споредъ насъ заслужава смърть, но описахме и неговите заслуги. Отъ Охридъ началниците Андонъ Кецкаровъ, Наумъ Чакъровъ, Наумче Златаровъ и Наумче Цвѣтиновъ, всички учители, отговориха, че заслужава помилване, а да се накаже само съ глоба и бой.

Деянь го осжи на три лири глоба и 28 пржчки бой. Съ това се свърши. Така се мина въ приготовления, въоржжаване, събиране членски вносове. Облигации

още нѣмаше по селата. Премахнаме единъ шпионинъ презъ есеньта отъ нашето село, — селянинъ Велянъ Васильовъ. Синъ му самичъкъ съобщи, че той предава на турцитѣ, — синъ му бѣше добъръ работникъ — и ни каза само, че той не може да поsegне върху него, но ние да правимъ, каквото знаемъ.

Деянъ: Тая работа я свѣрши едно младо момче отъ нашето село по име Бимбиль Алексовъ. Той бѣше 20 год.; много искаше да влѣзе въ четата ми, и азъ му казахъ, щомъ искашъ, изпѣлни присѫдата надъ този човѣкъ. Рече ми, че нѣма оружие и поискъ моя револверъ. Азъ му го дадохъ, и той го начекалъ вънъ отъ селото, когато пѫтувалъ за Струга. Сетне се върна пакъ въ селото, стоя дѣлго време още въ селото — до февруарий. Сетне повторно се яви още единъ шпионинъ въ сѫщото село Лактинье и пакъ на сѫщия Алексовъ и на едно друго момче, Симеонъ Спировъ (18 годишно) се възложи наказанието на шпионина Арсения Фидановъ, селянинъ. Бѣше укралъ б кози на единъ нашъ работникъ отъ селото и ги закаралъ въ турското село Песоченъ и ги продалъ тамо пощо защо. Следъ нѣкопко дена го осѣтили, че той е открадналъ козитѣ. Сайбията дойде да ни обади, за да го сѫдимъ. Крадецътъ, като осѣтиль че ще го сѫдимъ, отишель въ с. Издеглавье и съобщилъ на мюдюрина, че четата довечера ще дойде въ селото Лактинье, и аскеръ веднага дофтаса. Ние още не бѣхме дошли въ селото. Той всичко изказалъ на аскера, че ние сме били преди 2—3 дена въ селото, въ коя кѫща сме били, кѫде сме отишли, именно въ с. Годивье, Сливово и пр. Обискираха и тия села. Селянитѣ само: „не знаемъ“, и сътова се отърваха. Затова се реши да се убие — затрие този човѣкъ. Онова момче го уби съ пушка-Гра.

Презъ това време всичкитѣ бѣлгарски села бѣха посѣтени. Само въ Издеглавье заради аскера — баши-

бозука не влѣзе четата, но работници и въ това село (чифликъ) имаше. Презъ зимата младежитѣ вечерно време, било въ нѣкоя голѣма кѫща или въ черква, въ училище, се обучаваха въ стрелба, — само въ прицелка: лежешкомъ, отъ колѣне, стоешкомъ, какъ да си подхвърли пушката и пр. Учехъ ги азъ и презъ пролѣтъта, денемъ въ гората и съ куршумъ — на нишанъ. Презъ есенъта бѣхме повикани отъ Пиперката въ Кичевско. Именно въ селото Бѣлица (Кичевско). Единъ шпионинъ бѣше предалъ на мюлязимина поименно всѣкого отъ селото, кой дори каква пушка и колко патрони има. Аскерътъ съ списъкъ на ржка дохажда въ селото и — бой, изтезания, да предадатъ оржието. Това бѣше около 15 септемврий. Отъ многото изтезания нѣкои селяни бѣха почнали да си предаватъ оржието. Пиперката бѣше намислилъ да му помогнемъ, да отнемемъ оржието отъ турцитѣ негдѣ по пжтя, когато тръгнатъ да си идатъ. Тогава около 18 пушки бѣха прибрали въ Бѣлица. Ние бѣхме застанали на засада на едно място, да ги чакаме, но пакъ по пределство тѣ тръгватъ по другъ пжть и съ цель да ни ударятъ въ гърбъ. И тѣ ни удариха, стана малко сблъскване. Отъ турцитѣ падна едно заптие и единъ пѣлицъ (приставъ) се рани. Отъ нашите никой не пострада. Ама турцитѣ си отнесоха ония пушки. Ние се оттеглихме съ Пиперката въ Дебърца, 2—3 дена заедно се маяхме по селата. Неговата чета бѣше отъ 12 души; моята 11 души. Пиперката пакъ се върна назадъ въ Кичевско. Бѣше писълъ въ Битоля да иска наказанието на нѣколко селяни, предатели въ Бѣлица. И отъ тамъ му бѣше дошло известие, да се накажатъ съ смърть петъ души отъ Бѣлица. Пиперката повика и дветѣ чети отъ Охридско, — четата на попъ Христо отъ Велгощи¹⁾ четата на

¹⁾ Попъ Христо минавалъ подъ псевдонимъ Страхилъ, Деянъ — Карпата, Смиле — Аземъ.

Гючинъ, крушовския войвода, четата на Петър Ацевъ отъ Прилепско — петь чети обиколихме селото и влѣзнахме само 5—6 души четници, азъ, Пиперката, Петър Ацевъ и Гючинъ. Събрахме всичкитѣ селяни въ една голѣма кѫща, петима души селяни и четири селянки наказахме съ бой, а четирма мѫже ги вързахме, за да ги накажемъ съ смърть. Опредѣлиха ме мене съ 5 души четници Закарахме ги въ срѣдъ село, гдето ги накарахме да застанатъ прави и ги ударихме въ гърбъ, — застрелихме ги. Пакъ се върнахме въ кѫщата и имъ рекохме сутринъта да пратятъ въ Кичево на каймакамина, че дойдоха комититѣ и ги застреляха тия хора, — да кажатъ, че сѫ били до 500 души комити, — да кажатъ и имената на войводитѣ. Всичко това бѣха известили, следъ което дошли 30 души аскеръ. Четитѣ се разотидохме пакъ по своитѣ райони. Отъ с. Бѣлица имаше много хора, които предателствуваха.

На 1. мартъ 1903 г. дойде капитанъ Тома Давидовъ. Той дойде отъ Кичевско, отъ Бѣлица, въ с. Мраморецъ. Тасе и азъ го посрещнахме горе въ планината. Той водѣше съ себе си 18 души. Облѣченъ бѣше въ униформа. Въ четата му имаше момчета отъ Демирхисарско, отъ Битоля, отъ Костурско. Неговата чета я наричахме ревизионна чета. Тя послужи за настърдчение на селянитѣ. Събрахме по-главнитѣ работници и селяни отъ селата Слатина, Хърбино, Мраморецъ, Сливово и Турция та предъ всички Давидовъ държа речь. Агитацията бѣше: скоро да се въоржжаваме, защо въстанието скоро ще става — (намъни казваше интимно като за май месецъ), та затова съветваше селянитѣ да си пригответъ храна, — да купуватъ, и да си направятъ складове по горитѣ, особено брашно да пригответъ. Проповѣдваше масово въстание. Преди да пристигне Давидовъ бѣха ни известили отъ Охридъ, че скоро ще-

има въстание, та да ги подготвляваме затова селянитѣ. Отъ тамъ заминахме съ Давидовъ за селото Лактиње. Давидовъ бѣше бодъръ. Селянитѣ, като го видѣха, напълно се увѣриха, че работата е сериозна. Агитацията бѣше, че въстанието може 2—3 месеца да продължи, но най-сетне помощь ще дойде. Давидовъ казваше, че сами ще се боримъ, сами на себе си да се надѣваме, а може би и помощь ще имаме.

Въ Лактиње сѫщо така се събрали селяни и отъ Годивье и Върбяни — и сѫщо стана. Отъ тамъ тръгнахме за Малесия съ Тасета заедно. Азъ си останахъ въ Дебърца, а Смиле съ Тасета тръгнаха съ Давидова.

Смиле: Минахме планината Караорманъ, дойдохме въ селото Сбѫжди, повикахе селянитѣ отъ Ташмурунища, Присовани, Длъбочица. Повтори се сѫщата проповѣдь. Посрещнаха ни въ Караорманъ 30—40 души съ пушки. Селянитѣ пѫтувайки изгърмѣха по планината Караорманъ до 100 пушки на прицелка.

Отъ Сбѫжди дойдохме въ Жржани; тука повикахме селяни отъ Селци, Буринецъ, Луково (Дебърско). Тука дойде и Цвѣтковъ съ четата си отъ Дримколъ. Тамъ имаше раздоръ въ четата на Цвѣткова. Давидовъ изследва причинитѣ на раздора и постави за войвода Марко Павлевъ (отъ Безево, Дебърско). Следъ това на другия денъ прекаракме въ гората ѡадъ с. Присояни единъ денъ и сетне дойдохме въ Цървенѧ вода. Тукъ повикахме селянитѣ отъ Ботунъ. Презъ нощта заминахме въ Куратица. Тамъ се срещнахме съ езерския войвода Никола Митревъ (отъ с. Олшани, Охридско). На 17 януарий езерската чета подъ водителството на попъ Христа бѣше по предателство заобиколена въ селото Койнско. Щомъ осѣтилъ войводата, че сѫ заобиколени, излѣзълъ вънъ отъ селото и тамъ се ударилъ съ турцитѣ. Сражението продължавало 3—4

чата и въ това сражение паднаха попъ Христо (псевдонимъ Страхилъ) и двама четници, и единъ раненъ, а турци — до 30 души.

Никола Митревъ бѣше наследилъ четата по Христа. Бѣше въ сѫбота, 15 мартъ, и се получи известие кѫде обѣдъ, че Деянъ е заграденъ въ Хърбино, да идемъ на помощъ. Ние се посъветвахме 1—2 часа, какво да правимъ. Дойде второ известие, че Деянъ се сражава, и ние потеглихме съ четири чети — Тасе, Давидовъ, Марко и Митревъ. На 2 ч. сл. обѣдъ потеглихме право за Хърбино — пѫтешъ отъ Куратица направо презъ селото Лешани, на Бучища (мѣстность) та на с. Сошани. — Щомъ пристигнахме подъ с. Оздоляни, нашиятъ патруль бѣ видѣлъ 6—7 души бashiбозукъ турци и изгърмѣ върху тѣхъ. Ние си помислихме, да не би аскерътъ да се върща отъ сражението съ Деяна, та се прѣснахме на широко въ верига. А Давидовъ съ нѣколко момчета взе дѣсната страна кѫде черквата, за да залови гробищата, за да не би турцитѣ да заседнатъ тамъ. Отъ турцитѣ бѣше единъ изпреварилъ Давидова и бѣше залегналъ задъ каменето въ гробищата. Когато Давидовъ ходейки къмъ него наблизилъ на 15 крачки, турчинътъ грѣмва и право въ устата; Давидовъ падна и другите момчета убиватъ турчина и още двама други, едного раниха, а двама избѣгаха. Турцитѣ се указаха бashiбозукъ. Този, що уби Давидова, се казваше Даутъ ага, кехая („кѧ“) въ селото Сошани. Тия, бѣгайки отъ сражението съ Деяна, седнали на почивка та случайно се срѣщатъ съ насъ. Щомъ падна Давидовъ, дигнахме го и разбрахме, че сражението съ Деяна се прекратило. Занесохме тѣлото на Давидова надъ селото Оздоляни; носѣхме го 8 души на пушкитѣ, минахме покрай кулата, въ която се случили трима бashiбозуци, тѣй сѫщо избѣгали отъ сражението съ Деяна. Тѣзи не грѣмнаха на насъ, ами ни

оставиха да минемъ посрѣдъ село, — 80 души бѣхме. А женитѣ и децата и всички отъ селото, като чули преди гърмежитѣ, бѣха избѣгали въ гората.

Деянъ: като се раздѣлихме съ Давидова, азъ ходихъ въ Върбяни и тукъ заповѣдахъ първомъ съгласно съ провъзгласенитѣ реформи отъ турското правителство, да кажатъ на поляка си турчинъ да се махне. Махнаха го и ние си останахме свободни въ селото, гдето три дена денемъ ги обучавахме на прицелка. Сѫщо и въ Годивье. Следъ това дойдохъ въ Хърбино. Влизайки въ селото, турчинътъ полякъ (и тукъ бѣше останалъ турчинъ полякъ) бѣше ни забележилъ. Ние си преседохме единъ день, безъ да подозирате нѣщо. Селянитѣ и тукъ по наше искане предложиха на поляка да се махне. Този право въ Издеглавье, гдето имаше до 80 д. т. аскеръ, и изказва на мюдюрина и юзбашията, че четата е въ Хърбино. Въ Издеглавье имаше и до 20 души заптиета. Мюдюринътъ съобщилъ въ близкото село Пѣсоченъ и редомъ по чифлицитѣ, гдето има и турци (Издѣглавье, Слатински чифликъ, Оздоляни, Сошани, — все чифлици сѫ) та се събрали до 100 души башибозукъ и 100 д. аскеръ и заптиета и презъ нощта заобикалятъ цѣлото село Хърбино. Ние останахме около два часа следъ полунощ; селска стражка наоколо имаше, която ни съобщи. Току що си бѣхме легнали. Моята чета тогава имаше 14 души, — на три квартири. Съ мене бѣха 6 души и по 4 души на други две място. Азъ имъ известихъ, четирима дойдоха и ги изпратихъ презъ полето къмъ западната страна, като имъ посочихъ едно място, гдето да се събератъ и да чекатъ. Доложиха ми, че другата група, като ѝ казали, че турцитѣ заобиколили селото, излѣзла къмъ северъ като се промъкнала покрай турските позиции. Азъ останахъ сега съ 6 души въ селото. Решихъ да потегля къмъ северозападната страна.

Излизайки отъ селото на вънка, дойдохъ на края на селото до една нива. Между туй първите четирима души съ двамата селяни попадатъ на една турска позиция — и върху насъ отъ близу се откри огънь та раниха единого отъ моите, Гюргинъ Веляновъ отъ с. Слатина. Той се върналъ назадъ и сполучилъ презъ селото да излѣзе на друга страна. Азъ се дръпнахъ на едно място и се събрахме съ другитѣ. А турцитѣ все гърмятъ въ селото; на какво гърмятъ, богъ знае. Бѣше се изгубилъ още единъ нашъ четникъ. Ние ги мислѣхме убити и решихме да отмъстимъ на турцитѣ. Взехме една позиция — разпредѣлихме се по на 300 крачки растояние. Така като се разпоредихме, дочекахме зората. Турцитѣ изкоиха отъ пуснитѣ да влѣзатъ въ селото, да го обескиратъ. Следъ единъ залпъ отъ 4 пушки дадохме още 7—8 залпа та бѣха паднали до 5—6 души турци убити и 5—6 ранени. Отсреща аскерътъ ни забележи и почна съ манлихери да ни яде. Взехме да отстѫпяме. Въ това време, за чудо, отъ друга страна дошли селяни отъ с. Лактиче, 20 души, та и тѣ нападнаха. Узна се, че дошли и отъ с. Годивъе около 16 души тоже на помощъ, — и отъ Върбяни до 23 души, отъ Сливово дойдоха 15 души, следъ нихъ дойдоха отъ Мраморецъ 30 души на помощъ, следъ нихъ дойдоха отъ Турия нѣщо 10-тина души. Сега тия всичкитѣ идатъ откъмъ западната страна и северната. А откѫде изтокъ отъ Слатина пристигатъ до 50 души въ гърбъ на турцитѣ. Бѣше ги дигналъ онзи ранениятъ мой четникъ, който бѣше успѣлъ да се промъкне въ Слатина. Турцитѣ сами се намѣриха заобиколени. Тѣ бѣха захванали хубави позиции въ селето, ние по кѫщитѣ, та престрелката само отъ далечъ ставаше. Зададе се една турска помощъ отъ 200 души бashiбозукъ, 45 души аскеръ отъ с. Велме. Тия донесоха три товара патрони за маузеритѣ имъ. Като дойде

тъхната помощ, нападнаха на слатинците. Азъ се спуснахъ на помощ на слатинци съ около 30 души селяни. Тъкмо когато ги гонеха турцитъ, безъ да ме забележатъ, ударихъ ги съ нѣколко залпа и тъ се пръснаха на далечъ. Тогава ние взехме полека да отстъпваме. Въ това време Наке, кичевскиятъ войвода, дошелъ на помощ. По него се повлѣкли отъ селата, презъ които миналъ, и жени и мѫже. Той бѣше стигналъ съ 60 души, отъ които четници само 18 души, а другите селяни отъ неговите села (Кичевско).

И той бѣ влѣзълъ въ сражение. У Наке имаше до 9 манлихери. Турцитъ, като осѣтиха манлихерите на разстояние на 2000 крачки, поколебаха се, и ние ги озорихме отъ една добра позиция, а после вече съ ураги подгонихме дори до Издеглавье, до мюдюрницата. Тогава нѣколко бashiбозука отъ избѣгалитъ случайно се срѣщатъ съ Давидова и за нещастие единъ отъ тѣхъ го убива. Сражението стана на 15 мартъ. Върнахме се съсетне въ Хърбино, гдето ни бѣха приготвили вечеря. Вечеръта на другия денъ разпуснахме селяните, изпратихъ Наке въ Кичевско. Отъ турцитъ бѣха паднали до 40 души (17 д. бashiбозукъ и 23 д. аскеръ). Отъ нашите двама четници и единъ селянинъ леко ранени. На другия денъ, когато искахме да обискирахме мястото на сражението, чуха се гърмежи, и ние отстъпихме. Следъ три дена дойде аскеръ до 1200 души съ единъ полковникъ въ мюдюрницата. Той поискъ по три човѣка отъ всѣко село. Дойдоха да ми кажатъ. Намѣрихъ, че не може да се постъпи иначе. Написахъ по едно писмо на селата, да пратятъ по трима души. Полковникътъ ги мъмрилъ: „Какво мислите вие, че ще превземете царщината ли? Царътъ има войска много“ и пр. Селяните — нищо не знаятъ. Ужъ ще ги прости всички, а въ сѫщностъ иска по 10 души отъ всѣко село. Азъ имъ препоръчахъ

поименно все стари хора. И така отишли все стари. Полковникът ги съветвалъ, — оправдва имъ всичко, ама мирно да седятъ. Въ това време по-младите съ пушки въ ржка стоятъ въ гората. Полковникът обещалъ, че поляците вече ще бждатъ християни, че нѣма никой да закача българите? Селяните се поосвободили малко, но на 22 мартъ ето че турцитъ заобикалятъ 17 села. Горна и Долна Дебърца цѣлата. И тогава, като съмнало, излизатъ опредѣлените отъ организацията видни селяни предъ турцитъ. Тези поискали да видятъ всички, забиратъ тогава 134 души, а следъ нѣколко дена още 30, та всичко 164 души. Заради това сражение ги затвориха. Тѣ бѣха затворени въ Битоля презъ цѣлото време на въстанието, и сега се намиратъ въ Диярбекиръ. Мнозина по пѫтя за тамъ сѫ измрѣли. На Смилета двама по-малки братя и баща му между тѣхъ.

Сетне следъ това прекарахме пролѣтъта. Понеже между затворените бѣха мнозина ржководители, курieri и др., затова минахме пакъ по селата и преуредихме ржководните тѣла и пр. Всичко се изглади — горе-доле.

IV.

Сарафовъ въ Охридско. — Среща на районните войводи съ Горското началство въ надвечерието на въстанието. — Турцитъ изровили трупа на Давидова, носили го къмъ Охридъ и пакъ го върнали и заровили. — Последни разпореждания за въстанието. — Реформи по селата противъ разсипничеството.

На 23 априлъ 1903 г. стана конгресътъ въ Смилево. Азъ (Деянъ) бѣхъ тамъ съ своя секретарь Ташко Арсеновъ (отъ Охридъ), Тасе войвода съ Смилета, Узуновъ отъ Охридъ и Лука Групчевъ. До конгреса въ Смилево азъ имахъ въ 11 села въ Дебърца до 300 пушки (повече мартинки), въ Малесаята имаше 320 пушки. Въ

юний месецъ Смиле превзе моята чета, а азъ обра-
зувахъ нова чета отъ 15 души (съ 5—6 души отъ езер-
ската чета, и прекарахъ времето до въстанието въ Орта-
колъ въ Долна Дебърца и Стружско, по полето. Тогава
събиражме и пари съ облигации и особено тогава до-
тъкмихме оржжието по тия села; тукъ бѣха се послан-
бо въоржили. До въстанието успѣхъ въ новия си
районъ да дотъкмя до 270 пушки, разни, повече Грѣ.
Тогава се опредѣлиха „селски войводи“. Упражненията
ставаха по-усилено.

Сарафовъ дойде на 15 май въ Охридско. Него-
вата чета бѣше до 30 души. Той ходѣше по селата.
Войводите селски се събиражаха въ Мраморецъ на упраж-
нение. Упражняваше ги Димитъръ Дечевъ, който бѣше
облѣченъ въ конвойски дрехи. Азъ се принудихъ да
мина съ 8 души охридскитѣ и стружскитѣ села. Въ с.
Мислешово преглеждахме оржжие, а въ туй време въ
с. Лъжане имаше аскеръ. Нѣмаше кѫде да ида, отидохъ
въ с. Муроища. Когато излизахъ отъ селото, турцитѣ
вече ни бѣха поставили на три мѣста засада. По цѣлото
Требенище и по цѣлото Мешенище откриха ни огънь на
200 крачки, но високо стреляха та можахме да отстѫ-
пимъ. Заминахъ къмъ с. Злести и пакъ се върнахъ въ
Мешенище, но когато и отъ тамъ да излѣземъ, аскеръ съ
400 души и 50 д. кавалерия ни нападна. Раниха единъ
отъ селянитѣ. Това бѣше презъ месецъ юлий.

1 февруари, 1904 г.

Жетвата се почва кѫде насъ около 3—4 юлий, а
и гдето е било пожънато тукъ-таме, останало недигнато.
Затова предварително не се приготви нищо, защото нѣ-
маше запасъ храна, нашитѣ мѣста сѫ сиромашки, ед-
вамъ се прехранватъ. Узуновъ съ Кецкаровъ, като „гор-
ски районни началници“ (горско районно началство)

десетина дена преди въстанието се отдѣлиха съ особена чета — „началствена чета“, до 15—16 души, взети отъ старитѣ районни чети и отъ новопостѣжили. Тая чета се движеше въ Долна Дебърца и Ортаколъ. Преди това Узуновъ ходи съ моята чета, съ мене заобиколи поредъ селата. Предъ въстанието излѣзоха мнозина отъ града. Разпрати се възвание (решение на конгреса), да излѣзатъ отъ града всички, които желаятъ да взематъ участие въ въстанието. То бѣ къмъ 15 юлий. Азъ получихъ отъ началството писмо на 13 юлий, въ което се поканватъ районните веднага да се явятъ при горското началство, за да се споразумѣятъ относително плана на въстанието. А пъкъ Узуновъ, който бѣше горски началникъ, получилъ писмо отъ щаба на въстанието (Сарафовъ и Дамянъ, които бѣха въ Демирхисарско) на 12 юлий. Щомъ получихъ писмо, побѣрзахъ да се срещна съ Узунова. Смиле получилъ писмото на 14, въ което му се казва, че трѣбва веднага да потегли денемъ-нощемъ и да се намѣри въ Куратица (сборното място), което бѣше центъръ; то е гористо място. И Тасе и Никола Митревъ сѫщо така получили известие. И така всички се сбрахме на 16 юлий въ Куратица въ гората, — въ „Давидова долина“, наречена въ честь на Давидовъ, защото той бѣше поседѣлъ тамъ два дена, когато дошелъ, и тамъ както се разказа, бидеубитъ на 15 мартъ, на втория денъ на Великденъ. Турцитѣ сетне намѣриха гроба му, който бѣше надъ селото Оздоляни въ гората, разровиха го и намѣриха трупа още неразложенъ, защото времето бѣше студено, мястото високо, а гробътъ билъ плитъкъ. Селянитѣ, които видѣли трупа, разказвали, че лицето му съвсемъ стояло, както си било. Трупътъ му занесли въ мюдюрницата въ Издеглавье. Съобщили въ хукюмата въ Охридъ за това, а отговорили имъ отъ града, да го заровятъ пакъ тамъ, гдето сѫ

го изкопали. Между туй неочекайки отговоръ го карали на кола съ 60 души аскеръ къмъ града. Достигнали до село Подмолье, гдето ги срещања заптията, што носилъ отговора отъ Охридъ, и тогава се връщатъ назадъ съ трупа пакъ въ Оздоляне. Повикали селяни, да занесатъ трупа въ гората и да го заровятъ на сѫщото място. Селяните се противили, но на сила ги накарали, и селяните, придружени отъ аскеръ, го закарали въ гората. Трупътъ билъ здравъ, — селяните го дигали; едната страна на лицето, на която лежалъ, била съвсемъ неразвалена, а горната страна само почернѣла малко. Трупътъ билъ малко замръзналъ.

Въ „Давидова долина“ решихме, кой какъ да нападне аскеритъ, всѣкой въ своя районъ.

Смиле: Получихъ задача, да се дигнатъ вечеръта всички селяни, които иматъ оржжие, а и всички други мѫже, кой съ брадви, кой съ копачка, кой съ коси. Другите ще си седятъ въ селото. Ще си опредѣлятъ районните въ всѣко село по една „комисия“ отъ 4—5 души, за да се грижи за храна на четите. Въ моя районъ имаше тогава аскеръ на мюдюрницата въ Издеглаве до 350—360 души. Планътъ бѣше да се нападне този аскеръ на 21 юлий сир. заранята, около $2\frac{1}{2}$ часа следъ полунощъ. Въ района ми нѣмаше телографни жици. Опредѣлено бѣше още, каквито турци се намѣрятъ по селата, — бashiбозукъ, бирници, заптии, спахии, да се избиятъ. И шпиони християни, известни като такива, тъй сѫщо да се избиятъ.

Въ района на Деяна имаше турски аскеръ въ с. Велмеи; то е „меркезъ“ — има турски кули; въ две кули седѣше аскерътъ, всичко 50 души. Въ Сиурлския ридъ (мястността надъ с. Сиуля) имаше аскеръ до 220 души. Този аскеръ бѣше туренъ отъ пролѣтъта заради че-

титъ, следъ Хърбинското сражение; и въ Велмей аскерътъ бѣше туренъ следъ това сражение.

Въ района на Тасе нѣмаше аскеръ, но затова пъкъ имаше турски села, отъ гдето излизаше башибозукъ.

Въ района на Никола Митревъ имаше въ Кривѣрѣка до 20 души заптии и аскеръ на кулата.

Въ Дримколъ имаше чета подъ началството на Марко Павлевъ. Бѣше решено да не се дигатъ на 20. юлий въ тоя районъ, защото тамъ сѫ на граница съ арнаутлука, наоколо е пълно съ арнаутски села. Щомъ би се дигнали и биха ги удушили, а не магатъ лесно да пребѣгватъ, защото рѣката Дримъ ги дѣли; Дримъ е бѣрзъ и каменистъ, тече въ тѣснини и не може всѣкѫде да се прегази, може само на долу кѫде Струга, въ полето, а на долу дори до Дебѣръ не може да се прегази. Четитъ минаватъ презъ моста при Длѣбочица и Луково; Луковскиятъ мостъ е съ порта, а ключоветъ сѫ у селянитъ, и тѣ тайно отваряха на четата, когато иска да премине. Мостътъ го направили така съ порти турцитъ, за да спиратъ арнаутските разбойници, които идатъ въ Охридско да грабятъ стока — овци, волове, говеда, и я прекарватъ презъ Дримъ. Опредѣлено бѣше, само да се изтеглятъ отъ Дримколъ въоржениитъ сили и да отидатъ въ Малесията при Тасета. Още и въ Дримколъ да скжатъ телографа, който иде отъ Охридъ за Дебѣръ. До 20 юлий последваха силни приготовления.

На 19. вечеръта повикахме селския ржководителъ — селските войводи, десетари. Каза имъ се всичко, по-ръча имъ се да прегледатъ на своите хора оржието, да си пригответъ всичко, като цървули и др. и да си пригответъ барутъ и евзи за препълняне на патронитъ. Евзитъ се купуваха за пушката Грѣ въ Битоля, Охридъ и пр. Лесно се пълниха патронитъ, даже и съ ржка, нѣкои и съ машинки. Арнаутитъ съ товари барутъ про-

даваха на въстаниците. Продаваха „тайнски“ барутъ сир. европейски, купуванъ отъ войската, а продаваха и барутъ, правенъ въ Дебърско, slabъ. Нашите го смъс-ваха съ „тайния“. Заповѣда се, всѣки у торбата си да има по $\frac{1}{2}$ ока соль и да има общо всѣко село най-малко до 200 оки соль, а всѣка кѫща да си има най-малко до 10 оки соль. Турцитѣ бѣха забележили въ Струга, Охридъ и Кичево, че много соль се купува, че купуватъ цървули и др. Назедохме реквизиционни конье съ разписки, а не се сѣтихме да си набавимъ въ запасъ подкови и ортоми (вжжета), самари, та сега що зоръ видѣхме за това, особено заради подкови.

Деянъ: На 19 азъ се разпоредихъ първо, да се развали джадето отъ Струга за въ Охридъ и телеграфните жици да се скъсатъ, и друго, да се нападне аскерътъ въ дветѣ мѣста въ района. Отъ моята чета, 15 души, оставихъ по единъ четникъ като помощникъ на селския войвода въ всѣко село, а пѣкъ нѣколко души, по-образовани, що имахъ въ четата, — бивши учители Гурко Садуловъ (отъ Охридъ), Петре Главинчевъ съ още двама по-стари пратихъ въ стружските села въ полето, да прочетатъ на селяните възванието и устава на въстанието и да въздигнатъ селата и тамъ още презъ нощта да извършатъ първата задача, — развалата на шосето и на телографа. Тия извършиха всичко; казали на селяните, че тая вечеръ ще въставатъ. Устно съобщили на 4—5 близки села, па и писмено чрезъ куриери. Селяните бѣха послушни.

Трѣбва да кажа, че по-рано и въ Охридско Организацията прокара голѣми реформи по селата противъ разсипничество: премахнаха се скжпитѣ везове въ облѣклото, скжпитѣ свадби, накити-пари, — всичко се прѣмахна; селските „служби“ тѣй сѫщо, безъ всѣки луксъ: по-напредъ, когато едно село служи, напр.

на св. Атанасий, ще дойдатъ отъ петь села на гости, по два дена ще има гощавки. И това премахнахме, спрѣхме, остана само да се служи въ черква и дома съ приятели да се почерпятъ съ кафе и ракия, безъ гостби. Тия работи сѫ проповѣдвали още въ началото на организувнето. Поповетъ бѣха отначало противъ, не бѣха разбрали още нашата цель, а тѣ обичатъ да си поседнатъ на трапеза.'

V.

Първите действия на 20. юлий следъ провъзгласяване въстанието. — Сражение съ турцитѣ отъ Сирулския ридъ. — Въстаниците нападатъ мюдюрницата пря с. Слатина. — Българското население отъ Малесията се прибира въ Дебърца. — Нови сблъсквания съ турцитѣ, които почватъ да горятъ селата. — Сарафовъ отъ Демирхисарско достига на помощъ. — Сражението при село Велмей.

На 20. юлий развалиха джадето на нѣколко мѣста, — прокопаха го съ хендекъ та дори и вода отъ езерото на нѣкои мѣста пуснаха по окопите, та да не може да се мине съ кола. Телеграфните жици изкъсаха, дърветата изсѣкоха, на 3—4 парчета всѣко дърво. Като извѣршиха тия работи, бѣха попаднали въ турска засада при село Требенище преди да влѣзатъ въ гората. Тука паднаха 4 души отъ селските четници отъ с. Мурдища заедно съ селския войвода отъ сѫщото село по име Христо. Отстѫпили четите къмъ с. Мешенища, за да влѣзатъ въ Мешенишката гора. Влизайки въ тая гора вжтре попаднали на друга турска засада, устроена отъ башибозукъ отъ близките арнаутски села. Тукъ падналъ на място учителятъ Гурко Садуловъ. И отъ тукъ мнозина отъ четите, като полски хора, ненавикнали на оружие, и като изгубили водача си се отчаяли и се върнали въ селата си, а другите влѣзли въ гората.

Дъзъ бѣхъ на 20 юлий въ с. Лешани презъ деня. Пратихъ четника Якима Найдевъ да подигне съселянитѣ си отъ с. Бѣлчища; Ионче Стояновъ — въ селото му Вѣлмеи; въ Брѣжани не пратихъ никого, защото тамъ щѣше да дойде единъ отъ началницитѣ, Андонъ Кецкаровъ, да подигне селото. Четитѣ отъ тия три села трѣбаше да се разпредѣлятъ на три засади, за да начекатъ велмейския аскеръ, когато ще трѣгне на помощь, както се предполагаше, било къмъ Издеглавье било къмъ Сируля, гдето щѣше да се отвори сражение. Не бѣше мислимъ да се напада аскерътъ въ Велмеи заради кулитѣ, — 7 кули. Дъзъ самъ мислѣхъ да нападна въ Сируля. Между туй станало предателство отъ с. Велмеи, та около 200 души аскеръ отъ Издеглавье презъ нощта се дигналъ и отишълъ въ засада, да чака брѣжанская чета съ Кецкаровъ, която трѣбаше да иде споредъ плана да вземе засада противъ велмейския аскеръ. Брѣжанская чета, безъ да знае за това, попада въ засадата близу до селото Велмей. Едно момче, Илия Миленковъ, отъ Брѣжани, пръвъ работникъ въ селото, вървѣлъ напредъ и пръвъ пада убитъ отъ огъня на засадата, а другитѣ следъ единъ часъ престрелка отстѫпили назадъ. Бѣлчишката чета бѣше си заела опредѣланата засада на пжтя между Велмеи и Издеглавье и чакала. Аскерътъ въ Велмей си седѣлъ въ кулитѣ. На зараньта аскерътъ, що уби Миленкова, влиза въ Велмеи и заедно съ аскера отъ кулитѣ — до 250 души — се връща за Издеглавье. Върщайки се попада на нашата засада, бѣлчишката чета, която отворила огънь на 200—300 крачки. Четата състояла отъ 20 пушки здрави (Грѣ и мартинки) и 20 кременачки. И турцитѣ взематъ позиция и поискали най-сетне да обиколятъ четата. Тази отстѫпвала, като загубила 1 убитъ и 6 души ранени. Отъ турцитѣ 5 убити и 3 ранени. Отъ нашитѣ убитиятъ

бъше Андонъ отъ Бълчище. Четата отстъпва, а турцитъ се връщатъ въ Велмеи и се настаняватъ въ 7-тъ кули. Три дена стоя аскерътъ затворенъ въ кулите.

Въ това време взехъ мърки, за да нападна Сиурлския аскеръ. На 20 изпратихъ отъ с. Лешани двама четника въ с. Злести, за да подигнатъ селяните, та тая чета и лешанска съ мене ще идатъ на Сиурлски ридъ презъ нощта. И отъ с. Куратица и Сиурля до 30 души щъха да взематъ участие въ това нападение. Бъше определена и мешенишката чета отъ 40 души съ здраво оржжие да се присъедини къмъ насъ. Тя щъше да нападне на Сиурлски ридъ откъде западъ; щомъ дойде до чадъритъ, тръбваше да се потайва, докато азъ отворя огънь откъде северъ, а куратичката чета също откъде изтокъ да доближи до чадъритъ и да се потайва. Същевременно, когато азъ доближавахъ, случва се, че единъ турски часовий отъ едно високо място забелязва куратичката чета, къмъ която се бъде присъединила и една част отъ 20 души отъ началническата чета, водена отъ Цвѣтко Недѣлковъ (отъ село Слатина), и отваря огънь съ нея преди азъ да отворя огънь. Куратичката чета вместо да настъпи и да заеме това място, гдето е билъ часовиятъ, отстъпва на дъсно, а ние бъхме лежешкомъ наблизили, и щомъ се чуха гърмежитъ, нападнахме чадъритъ. Аскерътъ, събуденъ отъ гърмежитъ при с. Велмеи, билъ на щрекъ, и се оттеглилъ, натрупалъ се въ развалините на една стара турска къща, а чадъритъ -- празни. Ние нападнахме, бъхме на чисто място, а тъ взели позиции. И другитъ чети отвориха огънь отъ четиритъ страни. Турцитъ се уплашиха; мешенишката чета недойде на помощъ, а престрелката се почна. Турцитъ една част избѣгаха, а други останаха въ пусията. Тъхните командири съ бой, съ камшикъ ги върнаха въ позициите та се продължи престрелката отъ

2 часа следъ полунощ до 1 ч. сл. обѣдъ. Азъ похарчихъ 70 куршума, четниците кой 50—30, кой 20, нѣкому се случило и само 5 куршума, напр. седѣлъ или легналъ. Отъ нашите убить бѣ само 1, който бѣше до мене отъ лѣвата ми страна (род. отъ Злести), и още двама се раниха (пакъ отъ с. Злести). Отъ турцитѣ паднаха 28 души убити и ранени. Кжде 1 часа видѣхме, че патронитѣ ще се намалятъ и че аскеръ дойде на помощь откѫде Мешеница. Отъ нашата чета отъ Мешеница дойдоха само 20 души та взеха и тѣ малко участие. Почнахме да отстѫпяме. Раниха още единъ четникъ, Доне Наумовъ, отъ Велмеа (въ малкия пръстъ на ногата). Отстѫпихме всичките въ гората. Турцитѣ не смѣеха да ни преследватъ. Прѣснати, както бѣхме, се сбрахме после при Лешани. Отъ моята чета, уратичката чета и началствената се сбраха при горското началство у куратичката гора въ Давидова долина. Тамъ ни бѣше щабътъ, тамъ се препълнуваха патронитѣ. Имаше 7 души, що пълнѣха патрони. Щомъ денъта изпразнихме гилзитѣ, пратихме ги, и тѣ ни изпроводиха пълни патрони. Тамъ имаше трима папуджии, що работѣха цѣrvули; имаше трима и четници, които седѣха тамо като часови. Тамъ ни бѣше складътъ съ барутъ и всичко: оризъ, соль, шекеръ, сапунъ, орехи, патронташи и пр. — въ една голѣма дупка-пещера, съ малъкъ входъ, колкото единъ човѣкъ да влѣзе.

Следъ това два дена останахме въ гората. И турцитѣ не нападаха презъ тия два дена. Въ сѫщия денъ, когато се бихме, на 21 юлий, турцитѣ изгориха селото Сируля. Народътъ сѫщия денъ избѣга въ гората.

Смиле: На 20 юлий денъта бѣхме въ Мраморечко, въ мѣстността Вълчи-каменъ. Отъ тукъ раздѣлихъ четата: попа Георгия попъ Йнгеловъ го пратихъ съ трима четници въ Слатина да събере въоружени сили, да

имъ чете възванието и да имъ съобщи плана на въстанието; да опредъли двама старши съ по 10 души, да нападне кулата въ Сошани, гдето е чифликъ. Имаше тамъ кехая, двама сеймени, бирникъ — да изгори кулата и да избие турцитъ.

Двама старши изпратихъ пакъ съ 20 души да нападнатъ кулата въ с. Оздоляне, сжъто така чифликъ. Една група отъ 10 души пратихъ да нападнатъ Слатинския чифликъ. Останалата часть отъ слатинската чета и мраморечката да нападнатъ кулигъ въ Издеглавье, въ селото, гдето имаше башибозукъ. Тамъ въ кулигъ бъха пазителите на чифлицитъ на Шакиръ-бегъ, на който принадлежеше и Слатинскиятъ чифликъ. Заржчахъ имъ да не гърмятъ, докато не отворимъ сражение съ аскера, който е вънъ отъ селото на мюдюрницата (има здание, имаше и чадъри).

Коста Ивановъ (отъ Хърбино) и секретаря на моята чета, Ташко Арсовъ (отъ Охридъ) изпратихъ въ Сливово да събератъ четитъ отъ с. Турия, Хърбино и Сливово, за да имъ съобщатъ плана на въстанието, и отъ тамъ съ тия чети да заминатъ въ местността Годаровецъ (Говедаровецъ) — въ Хърбинския синоръ, за да се срещнатъ съ мене.

Азъ вечеръта самъ заминахъ въ Годивье. Тамъ дойде и върбянската чета, и заедно съ годивската чета изслушаха възванието и всичко. Тогава още същата вечеръ на 9 ч. потеглихме за Лактинье, гдето същото направихме. И така съ три чети (отъ Върбяне, Годивье и Лактинье—годивската чета съ 40 д., върбянската—65 д. и лактинската 37 д. дойдохме въ Говедаровецъ, гдето се срещнахме съ Коста Ивановъ съ тритъ чети—хърбинската 25 д., турянската 35 и сливовската около 30 д. Отъ тукъ скроихме плана така: годивската и лактинската чета да взематъ местността Васкоречище между Пъсоченъ

и мюдюрницата, да пазатъ откъмъ Пъсоченъ (то е турско село); върбянската чета да вземе западната страна на мюдюрницата, северната страна да захванатъ хърбинската, турянската и сливовската чета. Азъ пъкъ съ районната чета и съ 15 души отъ върбянската щъхъ да влъза по-наваждре къмъ мюдюрницата. Така се и извърши. Азъ наближихъ отъ западната страна съ 30 души, а също и откъмъ северна страна, — то бѣше около $2\frac{1}{2}$ часа следъ полунощъ. Първо азъ отворихъ огънь право на чадъритѣ и Коста — също; ударихме нѣколко залпове, по 2—3 залпа, и ни се отговори отъ казармата; въ чадъритѣ нѣмаше никой. Аскерътъ, до 200 д., бѣше отишель кѫде Велмеи та останали само 150 д. аскеръ. Заобиколихме казармата, остана обсаденъ аскерътъ до 22-ри юлий вечеръта.

Въ Сосани нашитѣ изгориха кулитѣ, убиха единъ запия, а бирника смъртно раниха и други турци. Въ Оздоляни бѣха изгорили кулата, убили двама турци, а отъ четниците единъ падна. Въ Слатинския чифликъ кулата бѣше здрава та нищо не можа да се сполучи; също и въ Издеглавье: кулитѣ здрави, та нищо не се направи.

Видѣхме, че не можемъ да сторимъ нищо на аскера, защото на 22 около $4\frac{1}{2}$ следъ обѣдъ му дойде помощъ отъ Охридъ, отъ Дебъръ и бashiбозукъ отъ селото — около 2000 души. Отъ ближното село Песоченъ турцитѣ се дигнаха противъ насъ тепърва като видѣха дошлия на помощь аскеръ. Бѣха се пръснали въ верига, за да ни заобиколятъ. Тогава ние отстъпихме безъ жертви. Ние отстъпихме полека къмъ Дебърца. Дойдохме на Хърбинския ридъ — мраморската чета, хърбинската и турянската, а пъкъ другите бѣха отишли въ Лактинската планина. Тогава турцитѣ изгориха християнските кѫщи въ Оздоляне. Така потрая 4—5 дена. Тасе въ това време бѣше отредилъ присовянската чета

да вземе северната страна на с. Мислоежа, за да пази, да не би да дойдатъ на помощъ отъ Мислоежда. Разпределихъ четитѣ отъ с. Буренецъ, Локовъ и Селце на мястността Църни-каменъ, а пъкъ Жржанската чета съ Дойчинъ Христовъ, братъ на Тасето, да захвате мястото надъ Жржанското бачило, а самъ Тасе, застаналъ съ четата отъ с. Збъжди (збъшката чета) на пуснитѣ Бѣлѣвода, пратилъ единъ отъ четниците въ Ташмурунища, Лъжани, Дърславица и Длъбочица да дигне четитѣ отъ тамъ и да ги доведе въ планината. Всичко туй се извършило: убили нѣкои турци отъ селата та се подигна потера и турцитѣ нападатъ четитѣ въ Църни-каменъ (4 часово сражение). Тасевитѣ хора тоя денъ отблъснали бацибозука и аскера. На втория денъ отъ Дебъръ дошли до 500—600 д. аскеръ и бацибозукъ и повторно нападнаха четитѣ. Нападнали на Църни-каменъ на позицията на Цвѣтанъ Христовъ, четникъ отъ Присовяни. И силно сражение траяло 3—4 часа, въ което паднали убити 5—6 четника и 5—6 ранени, отъ турцитѣ имало много убити. И Цвѣтанъ Христовъ е билъ раненъ на нѣколко мяста въ дѣсната ръка. Като се видѣлъ заобиколенъ, опиталъ да се убие, но пушката му била строшена, а пръстътъ раненъ; впуска се презъ турскитѣ редове, като обрналъ пушка къмъ тѣхъ, и се спасилъ. Сега е тукъ (въ София).

Тасе тогава заповѣдалъ на всички тия села отъ Малесията да се дигнатъ, съ що могатъ и да преминатъ да дойдатъ въ Дебърца, въ Карапоманъ (голѣмъ балканъ). И на 23. около обѣдъ всичките български жители отъ Малесията дойдоха презъ Карапоманъ въ Дебърца. Разредихме ги по селата: Сливово, Мраморецъ, Турция, Годивъе и пр.

Деянъ бѣ поставилъ една засада на пътя между Сирулския ридъ и Куратица, за да чека 40 души аскеръ,

който бъше съ бирника дошелъ въ Куратица на 21 за-ранъта и по гърмежитъ бъше тръгналъ на помощъ на турцитъ отъ Сиурлския ридъ. Четата въ засадата я водилъ Цвѣтко Стояновъ отъ Ябланица (Дебърско). До като Деянъ се билъ при Сиурлския ридъ, Цвѣтко се сражавалъ съ тия турци, що идѣли на помощъ, та паднали 3—4 души турци; отъ нашитъ нѣмало никаква жертва.

Въ селото Лешани имаше двама бегове, Назифъ бегъ и другъ единъ, двама братя, които бидоха разсѣчени съ брадва отъ тѣхнитъ слуги, българи работници на заранъта на 21, когато се провъзгласи въстанието. Беговетъ чули гълчъ презъ нощта, но не разбрали, а слугитъ влѣзли съ брадвитъ и ги съсѣкли.

Деянъ: На 23 дойде множество аскеръ въ Сиурлския ридъ, до 4000 души отъ Охридъ, Елбасанъ и др. Една частъ отъ аскера тръгна къмъ Куратица, а една частъ къмъ насъ. Нѣмаше какво да се прави, по-бързахме да заемемъ позиция при една чука, завърза се половинъ часово сражение; аскерътъ отстъпил безъ жертви, и ние се оттеглихме къмъ Велмешко. И другата частъ отъ аскера имала сражение съ куратишката селска чета до $1\frac{1}{2}$ часа и се върнала назадъ въ Сиурлския ридъ.

На 24 турскиятъ аскеръ запали селото Лешани. Селянитъ въ това време бѣха избѣгали още на 23 въ гората. Ние отъ тамъ на 24 тръгнахме за Брѣжани и тамъ петъ дена мирно постояхме. Куратишката чета бѣше се била пакъ съ аскера, който идѣлъ да запали с. Куратица. Турцитъ пакъ отстъпили. Все се мълвѣше, че ще дойдатъ да изгорятъ с. Брѣжани и Куратица.

Въ това време се жънеше по планините, гдето е могло. Тогава мелѣхме жито.

Отъ Велмеи бъше се дигналъ аскерътъ и отишель въ Издѣглавье, а пъкъ азъ съ четата влѣзохъ на 26 и изгорихъ турскиятъ кули въ Велмеи, за да нѣма аскерътъ свѣрталище. На 27 дойде аскеръ и изгори селото Велмеи. Имаше въ Велмеи до 10-тина турски беговски кѣщи, чифлишки, и самитѣ бегове си запалили своите кѣщи като казвали, че нѣма да оставятъ кѣща на гяуритѣ. Тогава турцитѣ вѣрваха, че вече нѣма да бѫде турско въ тия мѣста.

Бѣхме писали за помощъ въ Демирхисарско, и Сарафовъ на 29 юлий дойде съ 80 души въ с. Брѣжани. Вечеръта съ бѣличката чета застанахъ между Велмеи и Издеглавье на пжтя на мѣстността Бучища, да дочакаме аскера, ако би да дойде. Бѣхме изпратили хора въ полето да събиратъ жито, да носятъ въ с. Брѣжани. Други вардѣха отъ другитѣ страни. И отъ Сарафовата чета половината вардѣха. А Сарафовъ бъше въ селото. Преди това Узуновъ съ една частъ отъ началствената чета замина за Горна Дебърца. Неговата чета носѣше и знамето (районно знаме). Всичкитѣ селски четници се заклеваха предъ знамето.

Въ туй време и турцитѣ се разпоредили, какъ да нападнатъ с. Брѣжани. Нѣщо 2000 д. аскеръ миналъ презъ с. Слатина та по билото на балкана да слѣзе къ Брѣжани. Случайно, излизайки аскерътъ на балкана, попадналъ на четата на Узунова, която се хранѣла. Четниците отвѣрнали съ огнь и отстѣкли. Аскерътъ презъ нощта трѣгналъ къмъ Брѣжани и се приближилъ на $1\frac{1}{2}$ часъ, заель високитѣ мѣста и почивалъ, докато се сѣмне. Щомъ сѣмна, видѣ се аскерътъ и се разбра, че иде за къмъ Брѣжани. И въ това време дойдоха около 40 души арнаути бashiбозукъ откъде Издеглавье право къмъ мене. Имаше и нѣколко души аскеръ. Щомъ понаблизиха, ние дадохме 2—3 залпа, и бashiбозукътъ удари

на бъгъ, — паднаха отъ тъхъ двама. И тамамъ се готовъхме да обискираме убититъ, яви се другъ аскеръ подиръ тъхъ, около 200 души. Аскерътъ, щомъ наближи, раздѣли се на три части въ разни посоки, за да ни заобиколи. Ние отстъпихме безъ да ни забележи. Нищо не можаха да ни сторятъ, и аскерътъ отъ тукъ та въ с. Бѣлчища, което запалиха. Същевременно надъ с. Брѣжани се отвори сражение съ селската чета, и една част отъ Сарафовата чета. Случило се, че като тичали 7 души отъ Сарафовата чета (отъ с. Вирово, Демиръ-Хис.) да заематъ една чука, веднага задъ тъхъ се явили и турци, които искали теже да взематъ тая позиция, явили се въ тилъ и ги избили и 7-тѣ на мястността Илинска черква. Сарафовъ отъ вчера отъ селото се разпоредилъ, та другитъ четници захващатъ една мястность надъ селото. Аскерътъ отгоре като разбилъ четата горе — идѣлъ по диригъ ѝ, докато се сражавала четата съ тъхъ, — Сарафовъ отвори огънь и отстъпи аскерътъ къмъ с. Велмей. А пъкъ по-преди моята чета бѣше оставена въ засада по пътя за Велмей, та аскерътъ налита на тая засада, — става сражение, което трая до 4 ч. сл. об. Отъ турцитъ паднали 27—28 души. Азъ ги видѣхъ съ очитъ си, натоварени на конье.

Въ селото Брѣжани презъ време на сражението се рани само единъ четникъ отъ сѫщото село.

VI.

Никола Митревъ; биографични данни. — Митревъ става четнишки войвода въ района на езерските села. — Събитията въ този районъ следъ 20 юлий. — Сражение при с. Велгощи. — Изгарянето на с. Брѣжани и на други села. — Сражение при Горица (Сливовско). — Въстаническа болница въ гората.

2 февруари 1904 г.

Никола Митревъ: Родомъ съмъ отъ с. Олшани, Охридско. Сега съмъ на 39 години; до 20-та си година живѣехъ въ селото си, после ходихъ по работа, зидария и каменодѣлство, въ България — Варненско, Шуменъ, Провадия. Отивахъ презъ Цариградъ—Варна. Често се връщамъ и дохаждахъ. Една година прекарахъ въ Ромъния — въ Галацъ и Браила, а и въ Русия — въ Бесарабия, въ гр. Болградъ, Бендеръ; билъ съмъ и въ Кавказъ — въ Тифлисъ, Кутаисъ, Баку, Батумъ. Въ Варна още отъ 1895 год. се заинтересувахъ за македонското дѣло, членъ бѣхъ на македонското дружество. Бѣхъ въ 1899 год. заминалъ въ Русия и тамъ останахъ до априлий 1902 год. Тръгнахъ отъ гр. Кутаисъ съ 12 души другари, всички родомъ отъ Костурско и Ресенско. На преспанцитѣ идѣха писма отъ България, отъ Варна и др. Лазаръ Андреевъ отъ Преспа имаше братъ въ Варна по име Ангелъ Андреевъ, който пишеше за всичко, какъ заминаватъ чети за Македония. Идѣха и човѣци отъ нашенско, които ни разправяха, какво става по нась, че чети сѫществуватъ и пр. Знаехме, че има вѫтрешенъ комитетъ. Азъ и Христо Митревъ, другарятъ ми отъ Преспа, бѣхме главнитѣ виновници да вземемъ решение да тръгнамъ отъ Русия право въ свое то отечество, за да се присъединимъ къмъ сѫществуещитѣ чети. Другаритѣ ми бѣха Дине отъ Преспа, Митъо Търповъ и др. Всички 13 души стигнахме по

море до Солунъ, и отъ тамъ по желѣзницата до Леринъ и сепак всички право въ Костурско. Отъ Леринъ скришно пѫтуванье — първомъ въ с. Ощима се среќнахме съ четата на Коте войвода. Тогава бѣше още неговата чета призната. Коте бѣше съ 12 души, въ една кѫща се среќнахме. Бѣхме дошли само двама, а другите другари останаха въ с. Джелево, около 1 часъ далечъ отъ Ощима, да чекатъ. Имахме устна препоръка, а пъкъ имаше работници въ с. Джелево, които бѣха работили съ Коте и бѣха дохождали въ Русия при настъта се знаехме. Коте безъ много изпитване каза ни, какви сѫ условията. Дадохме клетва, пратихме човѣци отъ селото и дойдоха и другаритѣ. Походихме съ Коте до августъ месецъ, — до 16—17 августъ, ходихме по селата, български и влашки, агитирахме, уреждаше се. Азъ се отдѣлихъ и още двама другари, по име Сандре Ивановъ, охридчанецъ и Андрия отъ с. Цѣрско (Дем. Хис.); желаехме да идемъ на родното си място. Право дойдохъ въ Охридско, минахъ презъ Ресенско, Преспанско и стигнахъ въ с. Свеница. Среќнахъ се съ селския ржководителъ, и съ куриеръ азъ и Сандре отидохме въ Велгощи и тамъ се среќнахме съ четата на войвода Никола Малешевски. Влѣзохъ въ неговата чета и съ него ходихме до митровденъ 1902 год. После той напустна четата, че възнегодуваха противъ него четницитѣ. Остана попъ Христо на негово място; до 13 януарий 1903 год. той води четата. Стана сражение на тоя денъ съ турския аскеръ при с. Койнско. По предателство бѣха ни заградили всички 17 души. Въ това сражение, което стана вънъ отъ селото и което трая $3\frac{1}{2}$ часа, паднаха наши три момчета, между които и попъ Христо, и двама бѣха ранени. По-преди участвувахъ въ едно сражение съ Коте при с. Руля, което трая 4 часа безъ загуби.

Следъ като убиха попъ Христо, четата ходи безъ войвода. Следъ три дена подиръ сражението въ Койнско, — четата между туй бѣше минала въ Ресенско, за да избѣгне потеритѣ — при с. Избища попаднахме въ друго сражение. Тамъ бѣше една част отъ Арсовата чета подъ водителството ни Пенчо (псевдонимъ, истинското му име бѣше Вельо отъ Смилево). Взе участие и нашата чета. То бѣше на 17 януари 1903 г. Отъ нашите тамъ падна едно момче (Нове отъ с. Злести); турцитѣ хванаха живи троица: Христо Илиевъ отъ с. Велгощи, Наумъ отъ с. Косель (Охридско) и Митре Гьоревъ (отъ с. Лешани, Охрид.). Тия после амнистията ги пуснаха. Наума убиха въ село презъ въстанието (въ родното му село), а другите сѫ живи — тамъ си сѫ. Останахъ азъ съ четата, раздѣлена на две, — половината начело съ Деяна, половината съ Тасето, до февруарий 1903 г. Тогава по заповѣдь отъ началството, за да не стои четата безъ войвода, съ съгласието на четниците станахъ войвода на четата, а учителятъ Аргиръ Мариновъ отъ Охридъ, който до тогава бѣше въ четата на Деяна, мина за мой секретарь. Отъ тогава до въстанието водихъ четата. Районъ ми бѣха езерските села, близу около града. Имахъ до 35 села. Презъ юлий месецъ Деянъ дойде и се раздѣлихме; още една чета се образува, на която войвода стана Смиле Войдановъ.

На 13. юлий бѣхъ въ Куратица заедно съ Деяна. Получи се известието да се срещнемъ съ горското началство въ Плакье (а не въ Куратица, както ви е казано по-горе, то е погрѣшно) съ Узуновъ, Кецкаровъ и др. Отъ тамъ се раздѣлихме — всѣки въ своя районъ. Планътъ бѣше за моя районъ: първата вечеръ да се скжсатъ телеграф. жици (Охридъ—Битоля, Охридъ—Подградецъ—Корча), джадета да се разваляятъ, турци, каквито се намѣрятъ по българските села, да се убиятъ,

а на жени и деца ржка да не се дига. Тръбаше да се развали джадето Охридъ—Битоля.

На 20. юлий по предателство ни начека аскеръ до 400—500 души въ засада между Олшани и Койнско, тъкмо на синора, заранъта на 20. Паднаха 5 момчета (едно момче Христо отъ Косель, Климе Гьоргевъ отъ Олшани, Климе Рилковъ отъ Охридъ, Тома Бораковъ отъ Велгощи и Лазаръ Голабовъ отъ Конско, мой внукъ). Другитѣ (бѣхме всичко 12 д.) се оттеглихме и до вечеръта сѫщия день аскерътъ си отиде въ града. Вечеръта въ Олшани подигнахме селяните. Презъ нощта извършихме всичко, що бѣ предписано. Не се случиха турци въ селата, та не убихме мнозина. На 21—23 чекахме при с. Трапезица (близу до манастира св. Наумъ), да не би да дойдатъ арнаутитѣ откѫде Поградецъ. Седохме четири дена, не дойде нищо. Тръгнахме после съ другаритѣ, дойдохме въ Велгощи и сѫщия денъ, на 26 юлий, аскерътъ изгори селото Велгощи, а ние бѣхме далечъ въ гората и гледахме.

На 27. ние бѣхме събрани 2—3 села (Конско, Олшани и Велгощи) въ гората Асанджура (надъ Конско). Сабайлето, като бѣха жени, деца отъ Велгощи тъй сѫщо събрани въ гората, изпратихъ 40 души въоружени на пѫтя да пазятъ, дали ще мине нѣкоя стока или др. Четата отивайки намира, че турскиятъ аскеръ по-рано заловилъ това място, открива се 5-часово сражение. Паднаха наши 4 души, всички отъ селото Велгощи: Серафимъ, Ангеле Дамяновъ още Тодоръ и още единъ. Отъ аскера бѣха убити 8 души и 1 юзбашия. Дойдохме на помощъ, азъ още съ 50-тина души и взехме участие въ сражението. Турцитѣ бѣха около 500 души. Позиционитѣ бѣха каменисти, добри, не можаха да ни измъстятъ, и турцитѣ ни оставиха и заминаха презъ Скрепатно, което изгориха, и убиха единъ селянинъ, Наумъ,

и единъ старецъ Вельо отъ това село. Народътъ бѣше избѣгалъ въ гората.

Подиръ това сражение всичките въоржени се прехвърлихме въ Оленичко и Куратичко, и тамъ постоянно всѣки денъ имаше малки сражения. Тамъ бѣха куратичката чета, опеничката, стружската и отъ полските села. Секретарътъ Аргиръ Мариновъ бѣше оставенъ въ Оленичко да ржководи въстанието по тамкашнитѣ нѣколко села, като по-главенъ на нѣколко селски чети. На 23. юлий той залови 65 товара брашно на джадето Битоля—Охридъ. Брашното го докара въ Куратичко — въ мястността Гърмешница (гора); тамъ имахме 3 фурни.

На 25 юлий пакъ Аргиръ залови стока, 21 товаръ (коприни, сърми, легени пакфонени и др. — сапуни, шекеръ, локумъ, оризъ и др.). Взеха и конетѣ, които бѣха арнаутски; паднаха убити и кираджиите арнаути.

На 4. августъ селската куратичка чета се сражава противъ аскера, който дойде да нападне селото. Другите чети бѣха по-далечъ. Това сражение мина безъ жертви, само единъ старъ човѣкъ загина. Аскерътъ влѣзе въ селото, което бѣше празнно; изнесли си бѣха хората, каквото можеха. Куратица изгорѣ на 4-и августъ, а сѫщиятъ денъ другъ аскеръ, дошелъ откѫде турското село Буково, запали селата Свинища и Рѣчица. Отъ Свинища не бѣха избѣгали всички жени и дѣца. Когато наблизилъ аскерътъ, взели нашитѣ съ децата да бѣгатъ. Аскерътъ гърмѣлъ на тѣхъ и убили 2 момичета и една мома ранена, и 6 души старци убити. При Рѣчица не пострадаха невинни.

Следъ като си замина Сарафовъ, нѣколко време — 15—16 дена; не се яви аскеръ да нападне селото Брѣжани. Но разбрахме, че се крои планъ, да дойдатъ съ голѣма сила да го изгорятъ. Началството ни бѣ писало, когато дойдатъ да нападнатъ Брѣжани, да не от-

варяме огънъ. Дойде най-сетне около 400 души аскеръ (отъ Издеглавье мина прѣзъ Велмей) и застана подъ селото Брѣжани въ мястността Градище, — предъ вечеръ бѣше. Селянитѣ бѣха излѣзли по-рано съ все деца и жени въ балкана близу. Изнесоха си всичко. Бѣха си скрили по дворовете въ копани дупки покъщнина и др. Яви се още сѫщата вечеръ другъ аскеръ (до 2000 д.) откънде Слатинската планина — по билото, надъ селото Брѣжани. На заранъта пристигна аскеръ около 400—500 души отъ Сируля презъ Куратица. Отъ Ресенско презъ Плакъе дойде другъ аскеръ около 2000—3000 д. Обиколиха селото дори отъ единъ часъ далечъ и презъ цѣлата нощъ и другия денъ до два часа следъ обѣдъ полека се доближаваха съ голъма предпазливостъ до селото и влѣзоха въ него, безъ да срещнатъ съпротивление. При все това постоянно гърмятъ — и единъ куршимъ случайно въ гората ударя единъ селянинъ, който се потайвалъ, наранява го. Изгориха селото, заграбиха жива стока, що намѣриха по балканитѣ, и си отидоха пакъ отъ гдето сѫ тръгнали. Въ това време Деянъ съ четата се потайвалъ въ Брѣжанско. Азъ пъкъ тогава бѣхъ на Плацкото, близу, аскерътъ мина покрай мене на 20—30 крачки. Смиле билъ тогава далеко въ Горня Дебърца.

Смиле: Следъ като премина Тасе съ населението отъ Малесията (на 23. юлий) на 26. юлий дойде Узуновъ въ Слатинската планина съ чета отъ 45 души, съ знамето. Ние съ Тасета и съ 3—4 другари (секретаритѣ бѣха съ насъ) отидохме при Узунова на Слатинската планина. Разговорихме се, какъ да се размѣсти населението отъ Малесията, за да се прекрани. Узуновъ бѣшѣ тръгналъ съ знамето да обиколи всичките селски чети — та отидохме въ с. Мраморецъ (селянитѣ си седѣха въ селото). На другия денъ, на 27. около 3 ч. въ зори дойде

известие, че аскеръ и бashiбозукъ нападнали селото Слатина и че селската чета се бъше ударила малко, но като видѣла множество до 6000—7000 души аскеръ, се оттеглила. Узуновъ потегли съ своята чета на помощь на слатинската чета. Докато да стигне, турцитъ бъха заловили най-добрите позиции. Узуновъ, нападнатъ отъ турския патрулъ, успѣлъ благовременно да отстѫпи. Четниците по разни посоки всички минали въ Бѣличката планина въ Кичевско. А пъкъ азъ заедно съ Тасета заминахъ за Хърбински ридъ, тамъ бъха наши тѣ чети, — за да отидемъ на помощь на Узунова, ако стане нужда. Потеглихме, дойдохме на Мраморецъ и тукъ вече узнахме, че аскерътъ наближава къмъ Мраморечко, та хванахме позиции. Аскерътъ въ това време бъше изгорилъ с. Слатина и нагазилъ по планината, заграбилъ, каквото било скъжтано отъ селянитѣ, които предъ аскера избѣгали, частъ въ мѣстността Единѣбука и частъ въ Бѣличката планина. Аскерътъ изклалъ само за пакость повече отъ 1000 овци и кози, — изклани и издрани, кожитѣ вземени, — пекли, яли.

Ние чекахме цѣла нощъ въ засада на Мраморецъ, но аскерътъ се върна назадъ пакъ въ Издеглавье. Ние се разположихме пакъ въ Мраморската планина. Аскерътъ отъ Издеглавье отиде та изгори Лактиње (го догориха) и Годивье. Селските чети бъха горе въ планината на засади, пазѣха да не дойдатъ дебраните. Убиха въ Лактиње двама старци. И въ Годивье убиха 2—3 старци и една жена раниха. Отъ Годивье изгориха Върбяни (все на 28. юлий). Върбянската чета и збжшката въ това време се ударили съ аскера и башабозука отъ Дебъръ; паднаха 6 души дебрани башабозуци; отъ четата паднаха трима.

Единъ другъ аскеръ идѣше следъ първия отъ Издеглавье, — мекере. Посрещна го лактинската чета

и успѣва да го върне назадъ. Убили и ранили по единъ турчинъ. Тоя аскеръ, като се върналъ назадъ, изгори Хърбино. Дебранитѣ отъ Върбяни заминали на Иванчища. Тамъ ги посрещнали една чѣсть отъ четата на с. Иванчища и нѣколко момчета отъ върбянската, — нападнали на дебранитѣ и тия се разбѣгали и оставили, каквото бѣха заграбили, до 200 овци, 50олове, 90 оки бакъръ, дрехи, качета съ масть и пр. Паднали тримина отъ дебранитѣ, които презъ Горна Река, миячкитѣ села, си заминали за Дебъръ (все на 28. юлий). На 30. пристигна Марко Павлевъ отъ Дримколъ въ Дебърца съ 200 души четници и се разположи въ мѣстността Гора (Сливовско). На 2. августъ се дигна около 2000 д. аскеръ отъ Изdegлавье съ цель да обиколи Марка и застана подъ Лактине и Годиве по пѫтя. Азъ въ това време бѣхъ въ Слатина. Бѣше се явилъ раздоръ между четниците. Получихъ известие, че аскерътъ дошелъ до Годиве и Лактине и че ужъ ще си заминава за Дебъръ. Азъ потеглихъ за Мраморецъ да видя, що е. Въ това време аскерътъ бѣше настѫпилъ на Марковитѣ чети и бѣше се отворило сражение. Тогава съ Тасето отидохъ на помощъ. Докато отидохме, сражението се прекрати. Бѣха паднали до 17 души отъ Марковитѣ хора, повече въ отстѫпване. Действуваше и артилерия. Отъ турцитѣ мѣртви до 35—36 души. Аскерътъ, като бѣ превзелъ позициите на четата, която се бѣше дрѣпнала въ гората, си дигналъ мѣртвитѣ и се върналъ пакъ въ Изdegлавье. И ние прибрахме мѣртвитѣ 17 души и ранени 11 души и ги занесохме мѣртвитѣ въ сливовската черква (гробища), гдето ги заровихме. Раненитѣ ги изпратихме въ гората при Брѣжани, гдето имахме болница — колиба съ шума, поизкопано, поизравнено мѣстото — душеви съ лагратъ. Имахме мѣстни хора, що разбираха малко отъ рани: Христо Ангеловъ, отъ Охридъ, бакалинъ въ

Суровичъ, Леринско, държалъ въ бакалницата си аптечарски работи та знаелъ нѣщо; Ильо отъ с. Селци, „Ильо докторътъ“ — селянинъ, практикъ за рани. Се сбираха ранени най-много 40—50 души.

VII.

Сарафовъ пакъ пристига отъ Демирхисарско — Временно засищие. — Турцитъ съ голѣми сили, развѣрнати въ вериги, даватъ решителния ударъ. — Отчаяната съпротива на въстаниците въ сражението при Гърмешница. — Турцитъ стрелятъ и въ семействата, събрани въ една долина. — Пъленъ погромъ; народътъ принуденъ да напустне горитъ. — Четитъ отстѣпватъ на разни страни. — Деянъ и Узуновъ съ последни усилия се мѫчатъ да задържатъ положението.

Следъ това стояхме нѣколко дена мирни. Кѫде 7—8 августъ пристигна Сарафовъ отъ Демирхисарско, за да види, що сме, какъ сме. Срещнахме се съ Сарафова и отидохме въ Турия. Тукъ се повикаха всичките селски чети отъ Дебърца, Малесия и дримколеската чета — нѣкои 400—500 души. Сарафовъ имъ държа речь, какъ да се покоряватъ, насырдчаваше. Вечеръта се прѣснаха всѣки по-своему. А Сарафовъ замина за Бѣлица (Кичевско). Това бѣше кѫде 9—10 августъ. На 11 заминахъ за Иванчища, тамъ имахме каналъ, та ни идѣха чрезъ Наке войвода нуждни нѣща като подкови, соль и др. Селата Галечникъ, Лазарополе, Тресанче не се дигнаха, но бѣха организирани, Наке бѣше ги организиралъ, и тѣ много помогнаха. Не се дигнаха, защото бѣха дипъ въ рѣцетъ на турцитъ. Климо Групчевъ бѣше неговъ секретарь. Обеща ми той да ми проводи соль, подкови и др. Получихъ известия още тамъ, че аскерътъ отъ Издеглавье се развѣрналъ въ верига и обгърналъ Слатино, Хърбино и Сливово, за да изгори Мраморецъ, Турия и Сливово. Моята чета бѣше въ Вълчий-каменъ, Мраморечко. Аскерътъ първо

нахлулъ откъмъ Мраморечко, ударилъ се съ селската мраморечка чета, единъ четникъ падналъ, а колко турци, неизвестно; убити съ и двама старци. И жени тогава бѣха безчестили, заграбили конье, говеда. Тогава и моята чета нападна аскера, убива до 7 д. турци. Следъ нѣколко залпове се оттеглиха. Аскерътъ пакъ нахлува следъ това, изгаря Мраморецъ и Турия (12. августъ). Надъ Турия три чети, Смилевата, Тасевата и турянската се сблъскватъ съ турцитѣ, падатъ на място 3 д. турци, а ранени — неизвестно. Отъ нашите бѣха убити само една жена и единъ старецъ, заварени въ Турия, когато я запалили. Подиръ това турцитѣ изгориха и Сливово. Като разбрахъ за тия работи още въ Иванчища, взехъ върбянската чета да ида на помощъ, но късно бѣше вече; аскерътъ пакъ си бѣ заминалъ за Издиглавье.

Следъ това останахме до края на месеца безъ сражение. Ние въ това време се грижехме за прехраната. Поставяхме комисии, за да се грижатъ за храна и на мястните и на бѣжанците отъ Малесията и отъ полскиятъ села. Отиваха си да жънатъ — съ стража (Турия, Слатина, Мраморецъ, Брѣжани, Плакъе) — все високи места, та жънаха презъ августъ — жъни и върши. Но съхна сноповете и въ селата на гумнищата. Народътъ въ гората като въ лагеръ, тукъ една фамилия, тамъ друга. Тамъ плаче една, децата ѝ хлѣбъ нѣматъ, тамъ пѣкъ помежду си се крадѣха, нѣкой си оставилъ дрехи, пѣкъ му ги снѣмало. Сждъ, наказание, бой, глоби.

Деянъ: Следъ като изгорѣ селото Брѣжани, дълго време стояхме надъ селото Куратица въ мястността Вишешловецъ (ридъ, горе голо) — отъ тамъ се виждаше. Турцитѣ ни гледатъ и ние ги гледаме. И ние се грижехме за храна, — на Лешанско въ мястността Срѣпница имахме фурна, тамъ се готвѣше за четитѣ, имахме казани. Тамъ

бъше селската комисия на с. Лешани и попъ Василь ржководъше. Така мина до края на августъ.

На 30 августъ бъхъ слъзълъ при фурната долу въ Лешанското. Едно писмо получихъ отъ попъ Василь, че станали нѣкакви кражби помежду селянитѣ отъ с. Лешани (разположени въ гората — дрехи си изкрали помежду си) та ме викаше да разгледаме тая работа. Сѫщевременно ми дойде ёдно писмо и отъ Велмей, отъ велмешката комисия, която искаше нѣколко четници, за да се поставятъ стражи, за да може да се дигне жито отъ полето, снопъе — та въ гората да го овършатъ. Наблизу имаше чифликъ и 50—60 д. аскеръ бъше дошелъ, и имаше и башибозукъ та четата да варди, докато ще дигнатъ снопъето. Дойде писмо и отъ войводата на лешанска чета, оплакващо се, че четниците не го слушали въ всичко, а тѣзи подирнитѣ се плачеха отъ него. Наблизу бъше въ това връме и Узуновъ та го повикахъ да дойде, понеже имаше нужда отъ по-добро оржжие за четата ми, а пъкъ въ Куратичко въ планината въ склада имаше оржжие, донесено отъ Охридъ въ време на въстанието. Дойде Узуновъ въ мѣстността Вишешловецъ, — повикахме лешанския войвода да му уредимъ работата и мислѣхме да пратимъ него съ четата му 30 и д. съ 5—6 д. мои четници да иде, да помогне на ония въ Велмей да дигатъ житото. Повикахме и ония, що се плачеха за кражба и пр.

Така и стана, а пъкъ азъ и Узуновъ останахме въ Лѣшанската гора презъ нощта (азъ съ 40 д. и Узуновъ съ 60 д.). Заклахме 10 овци, взети реквизиция съ разписка отъ селянитѣ, изпекохме ги за другия денъ. Бъхме си вечеряли, бъха ни донесли отъ фурната. На заранъта въ призори изпратихъ 7 души въ Вишешловецъ да пазятъ стражи. Щомъ бъха излѣзли горе, единъ се върща и ни казва, че се чували много гър-

межи откъде Плакъе (нѣщо до 2 часа далечъ). Следъ него иде другъ отъ тѣхъ и той съобщава, че имало гърмежи и оздола откъде селото Опеница. Иде и трети, който ни каза, че и отъ вси страни се чуватъ гърмежи и че аскерътъ отъ Сируля вече е въ изгореното село Куратица (нѣщо $\frac{1}{8}$ часть отъ часовоитѣ ни). Бѣше съмнало. Като излѣзохме на Вишешловецъ и нашите 4-ма часовои и останалиятѣ бѣха отворили огънь, и ние докато да стигнемъ бѣше аскерътъ се повърналъ назадъ и бѣше тръгналъ къмъ мястността Гърмешница, на разстояние до единъ часъ отъ Вишешловецъ, гдето се намираха разположени четитѣ на Никола Митревъ, Аргиръ и Цвѣтко Стояновъ отъ Ябланица — всичко 130 души, разпоредени на четири мяста. И куратичката чета бѣше смѣсена съ насъ подъ ржководството на Иове Сърбиновъ (отъ Куратица). Още имаше тамъ и семейства отъ Куратица, Сируля и Опеница (до 1500 души и повече). Тамъ имаше и фурни, казани за готовене. На вечеръта (30 августъ) Никола, Цвѣтко, Аргиръ и Найумче Цвѣтановъ отидохме въ близкото село Завой, за да се разпоредимъ за брашно. Тия селяни ужъ не се дигнаха, а пѣкъ тѣ ни спомагаха за храна, та презъ тѣхъ отъ града си доставяхме всичко — соль и др. Тия вършеха, та отъ нихъ брашно поръчахме. Върнахме се на мястото и следъ малко чухме гърмежи откъде Плакъе. Станахме ние ржководителитѣ и се разпоредихме — едини на една страна, други отъ друга. Вече се съмна. Единъ аскеръ наближи откъде Плакъе, а другъ откъде Буково чрезъ Свинища; трети — отъ Охридъ чрезъ Опеница, а пѣкъ четвърти — откъде Сируля презъ Куратица. Тоя аскеръ мутлакъ бѣше тръгналъ за Гърмешница. Имаше предателство. Единъ селянинъ, Велянъ Славевъ отъ с. Рѣчица, до 29 августъ се намираше съ семейството си и съ брата си заедно съ цѣлия

народъ въ гората надъ Рѣчица, въ мѣстността Мѣзатарь. И тогава, на 28 августъ, съ все семейство избѣгва и отива при единъ бегъ въ Охридъ, а стоката си (овци, кози, говеда и др., бѣше богатъ) откара на единъ чифликъ, „Подмолье“, при единъ Мустафа-ага. Той, като отишель въ Охридъ, описаль на кой халъ сѫ въстаницитѣ въ Гърмешница, че легко ще се разправяять съ тѣхъ, че нѣматъ много патрони и пр. Съ Веляна бѣше избѣгалъ Иоанъ и синъ му Петре. Тия троицата, премѣнети въ аскерски дрехи, водѣли аскера, показвали му, какъ отъ три страни да нападне.

Като съмна, ние видѣхме, чѣ сме заградени отъ вси страни. Отвсрихме огънъ, и аскерътъ откѣде Курагица на „Срѣдни ридъ“ бѣ поставилъ 5 горски топа. Сражението трая 11 часа, дори до вечеръта. Отъ нашите паднаха мжже съ оржие 32-ма. Още презъ дена аскерътъ наближи много и вече се измѣсиха четници и аскеръ и кой каквото мѣсто заловилъ тамъ се биелъ. Турцитѣ запалиха и гората. Кой избѣгалъ отъ четниците, кой въ нѣкоя пещера, нѣкой, залегналъ задъ нѣкоя карпа, стреля; измѣсти се отъ тамъ, заема друго. Първите позиции четниците задържаха 4 часа. Семействата бѣха по срѣдата, въ долината. Въ време на сражението турските курсуимипадаха и въ семействата, които се виждаха отъ тамо, гдето се биеха. Повече нарочно стреляха въ невинните деца и жени. Никола Митревъ презъ това време самъ е видѣлъ и чулъ, какъ единъ бимбашия е заповѣдалъ на аскера да не стрелятъ въ жените и децата. Но тѣ нѣ го слушали; той съ камшикъ удрялъ нѣкои, да не правятъ това. И като видѣлъ, че не го слушатъ, дигналъ ржце и нажаленъ извикалъ „аллахъ, аллахъ!“ Тогава отъ семействата паднаха: 60 души отъ Сируля — жени, деца, старци и мжже безъ оржие, 32 души отъ Опеница, 28 отъ Курагица, отъ Рѣчицаoko-

ло 15 души, 12 души отъ Плакъе — всичко около 160 д., а заедно съ четниците бъха убити до 190 души. Въ казаното число семейни имаше и ранени, но повечето отъ тяхъ измръха, понеже ги занесоха въ града, но късно, на другия и третия ден. Вечеръта войската до късно остана тамъ и сутре всѣкоя се оттегли по пунктовете си. Четитѣ тогава се събрахме на едно място. Аскерът мина презъ семействата и завлече всичко, каквото можеше; и обезчестиха каквото можаха. Аскерът бъше закаралъ около 100 жени, като имъ казалъ, да вървятъ въ града, но ги водили до с. Коселъ и ги оставили въ селото, което бъше читаво. А другиятъ народъ остана въ Гърмешница. Четитѣ се събрахме и решихме да се дръпнемъ отъ това място, понеже брашното се ограби, фурните се развалиха и пр. Решихме, всичкиятъ народъ да отиде въ града. Имаше и деца убити: отъ Опеница видѣхъ убито едно детенце на 6 месеца. Имаше деца, хвърлени нарочно отъ скалитѣ и на парчета. Имаше въ една пещера заклани жени, цѣло семейство отъ 9 души, заклани и подпалени съ гасъ.

И народътъ тръгна къмъ Охридъ, а само младежъта, макаръ и безъ оръжие, остана. Стигнаха въ града, не ги бъха закачили. Християните ги бъха спомогнали. Никола Митревъ съ четниците тръгналъ кѫде Конско-Трапезица, а другите минали къмъ Дебърца, кѫде Брѣжани, за да могатъ се прехранни. Въ това сражение турци паднали до 80 души. Предателите сѫ живи.

Като излѣзохъ съ Узунова и като потегли аскерътъ къмъ Гърмешница, азъ съ Узунова тръгнахме да заловимъ една по-висока чука, азъ заехъ чуката св. Илия, а Узуновъ потегли да заеме чуката Мазатаръ, но пресрѣща го аскеръ, който като чета взелъ да вика „ура!..“ Узуновъ отстѫпва къмъ Брѣжанско. Азъ

пъкъ отъ св. Илия отворихъ огънь и се сражавахъ съ аскера. На юрушъ аскерътъ следъ два часа ме изгони изъ позициите та се принудихъ да останя къмъ Брѣжанско, гдето се срещнахме съ Узунова.

4 февруари,

Отъ Брѣжанско минахме за единъ день въ Демирхисаръ, защото войската много насили. На третия день се върнахме и отдохме презъ Брѣжани въ Гърмешница, гдето бѣше станало сражението. Тука намѣрихме и прибрахме разпрѣснати наши четници и заровихме до 7 души отъ убититѣ четници, а другитѣ така останаха незаровени, защото пакъ аскеръ взе да доближава. И ние не можахме да заровимъ вече другитѣ лешове; отъ семейнитѣ имаше още малко незаровени, а народътъ бѣше се оттеглилъ на страни. Ние се оттеглихме отъ Гърмешница, отдохме въ Давидова долина и намѣрихме тамъ селянитѣ съ все семейства отъ с. Куратица, а другитѣ отъ останалитѣ села бѣха слѣзли долу по селата, — вече решени на всичко, като казвали, гдето ще ни колятъ въ планината, нека ни колятъ доле. Ние съветвахме и на куратичани и тѣ да отидатъ въ града. Дори и нѣкои отъ четниците отъ селската чета (отъ Куратица) бѣха се отчаяли и взели да говорятъ, че би било най-добре да си предадатъ оржието на турцитѣ, та каквото ще да става. Понеже селскиятъ войвода Иове Сърбиновъ дойде да ни каже това, ние свикахме четниците и ги обезоржихме. Тогава четниците взеха да ни се молятъ, да имъ дадемъ оржието и се обещаваха, че безъ наше позволение нищо нѣма да вършатъ и че ще вървятъ съ насъ до край. И наистина народътъ на заранъта потегли къмъ града — жени, деца, старци и нѣщо 6—7 души ранени. А мжетѣ и младежката останаха въ гората. Житото — до 150 ко-

шеви, прикрито въ гората, турцитѣ го откриха и съ гасъ го изгориха. Фурнитѣ ни събориха, казанитѣ ни развалиха. Убити бѣха отъ четницитѣ: Аргиръ Мариновъ—учителъ отъ Охридъ (25 години), учителствуvalъ въ Охридско, загина на 45 год., миналата година бѣше дохаждалъ въ София); Стефанъ Куртелевъ — старъ четникъ, на възрастъ 26—27 год. (отъ Охридъ, градинарь); Георги Трайчевъ, на 22 год. отъ Охридъ (терзия); Андонъ Узуновъ, кундураджия, отъ Охридъ, братъ на учителя Узуновъ, на 23 год.; Дулье Пармаковъ, 23—4 г. отъ Охридъ, бакалинъ; Наумче Златаревъ, съветникъ въ горското районно началство, отъ Охридъ, златаринъ, 25 год.; Ламбе Берберинъ, род. отъ Ресенъ, преселенъ въ Охридъ, 23 год. берберинъ; Йонче Шапкаревъ отъ с. Велгощи, бакалинъ, 35 г.; Лазаръ Стефановъ, отъ Велгощи, учитель въ Велгощи, 21—22 год.; Димко Шапкаревъ отъ Велгощи, селянинъ, 25 год. Петре Муйовъ, 60 год. отъ Велгощи, воденичаръ, имаше два сина съ оржжие, останали живи; Ильо Шапчевъ, на 22—23 г., чифчия и пр.

Въ това сражение Цвѣтко войвода се ранилъ, строшена му лѣвата ржка, искалъ да се убие съ револверъ, но не успѣлъ и се закрилъ.

Въ с. Лъжанци отъ задругата Поповци (64 души задруга) имаше 14 души четници. Отъ тѣхъ паднаха въ това сражение петима и двама по-напредъ въ първото сражение въ Ташморунища — та всичко седемъ души.

Имената на другите паднали сега не ги помня.

VIII.

Следъ сражението при Гърмешница Деянъ и Узуновъ се раздѣлятъ. — Аскерътъ продължава да преследва въстаниците.—Сражение въ Лепанската гора.—Никола Митревъ действува по езерските села.—Турска войска при с. Туря стреля върху жени и деца завлича съ себе си въ Кичевско 40 жени.

АЗъ и Узуновъ се оттеглихме още презъ нощта на 3. септемврий и отдохме въ Брѣжанско. Куратичката селска чета я изпратихме къмъ Лешани, за да бѫде по-близко до Гърмешница, та да може да пограбатъ непогребенитѣ, ако би аскерътъ да се тръгне. Бѣше убитъ и Мияйле отъ Поградецъ, арнаутче, четникъ отъ четата на Митревъ.

Бѣхме заклали, разположени надъ Брѣжани, овци, за да се нахранимъ, — безъ хлѣбъ. Пратихме нѣколко души на върхъ Мазатаръ, за да гледатъ отъ тамъ движението на войските. Току що почнахме да ги печемъ овцитѣ, върнаха се нашитѣ хора и ни обадиха, че аскерътъ заловилъ и Мазатаръ. Ние тогава натоварихме овцитѣ недопечени и отдохме въ мѣстността Чемерски долъ, — пакъ Брѣжанско. Презъ вечеръта дойде единъ четникъ отъ плацката чета кѫде 11 ч. и ни съобщи, че аскерътъ заелъ и Плацката планина, та и тая чета била принудена да се отбие тукъ на близу. Затова поискаха да имъ опредѣлимъ едно мѣсто, гдето да се срещнемъ та заедно нататъкъ да вървимъ. Ние имъ опредѣлихме мѣстността Илинско Бачило и тамъ ги чекахме цѣла нощъ, ала не дойдоха, — бѣха заминали къмъ Долни Демирхисаръ, въ Слоещичките планини и тамъ се криели 4—5 дена. Тогава на заранъта дойде единъ отъ брѣжанската чета та ни извести, че аскерътъ иде по върха на Плацката планина. Поради това ние презъ гората прехвърлихме къмъ Голѣмо-илинската планина (с. Голѣмо Илино). Сетне престояхме 2—3 дена по тия

мѣста. Хлѣбъ вземахме отъ селото Илино (имаше си и тамъ селска чета). Тукъ се раздѣлихме съ Узунова. Язъ заминахъ за Велмешкитѣ планини — въ своя районъ, а Узуновъ замина за Горна Дебѣрца. Забикаляхъ 5—6 дена Велмешкитѣ планини; тамъ имаше и фурна та се хранѣхме (бѣхъ съ 40 души). Отъ тамъ пакъ минахъ въ Лешанското, и тамо имаше фурна. Тукъ дойде и плацката чета подъ ржководството на Петрушъ Чановъ. Съ тая чета (35—36 д.) и съ лешанска чета (20-тина души) се движехме една покрай друга по Лешанското. Аскерътъ бѣше въ туй време, докато ние ходѣхме по Велмешкитѣ и Лешанскитѣ планини, завзелъ върховетѣ въ Куратичко (Вишешловецъ, св. Илия, Мазатаръ) и пр. Като се помая аскерътъ 7—8 дена по тия върхове, си слѣзе долу и постави чадъри въ селото Куратица и Рѣчица. Като слѣзна аскерътъ, получихме писмо отъ Узунова отъ Горна Дебѣрца, съ което ни предписваше, да отидемъ кѫде селото Плакъе, за да видимъ, да ли народътъ е отишълъ въ града, както бѣхме съветвали или не е; тамъ имаше фурна, да ли е развалена или не и пр. Между туй турцитѣ взеха да поставятъ чадъри покрай изгорените села. Преседѣхме единъ день въ Плацката планина въ Мазатаръ. — На третия день заранѣта, като трѣгнахъ съ Петруша Чановъ да направя ревизия на часовоитѣ, забележихъ, че иде аскеръ откѫде Рѣчица та скоро отстѣпихме къмъ Брѣжанско, презъ Брѣжани на доле отидохме дори до Велмешкото. Отъ тамъ видѣхме, че аскерътъ бѣше заелъ всичкитѣ върхове. Планътъ на аскера бѣше да окупира и Лешанска гора, бѣха разбрали, че въ тая гора има фурна и че тамъ се хранатъ чети. И наистина тамъ бѣха още лешанска и куратичка чета и семействата на с. Лешани. Щомъ се отдалечихме ние, чухме, че аскерътъ завѣрзалъ сражение съ казанитѣ

две чети. Въ това сражение падна убитъ Попъ Василь отъ с. Лешани и се рани единъ отъ Бълчица. Турцитѣ тогава бѣха обезчестили 10-тина жени отъ Лешани, които се намирали заедно съ всички други въ четата. Това сражение трая около 5—6 часа. Дветѣ чети се проврѣли низъ аскера, кой кѫде можелъ — и пакъ въ сѫщата мѣстностъ. Къмъ вечеръта нѣкои отъ тия чети дойдоха кѫде настъ, други се оттеглили въ Куратичко, а на другия денъ се прибраха всички кѫде настъ. Отидохме пакъ въ Велмешкото и тамъ седѣхме два дена. Сетне отъ тамо вече видѣхме, че аскерътъ се движи на всѣкѫде, а бѣше останала само Велмешката планина ненападната, се говорѣше, че и тая гора ще я нападнатъ. Затова и ние (моята и плацката чета), около 80 души, отидохме въ Горна Дебърца, въ Слатинската пла-нина, мѣстностъта Мирчев-кутелъ.

Тамъ бѣше горското районно началство, селската слатинска чета подъ ржководството на Никола Аврамовъ отъ Слатина и Узуновъ съ 60 души, — всички бѣха тамъ около 200 души безъ настъ и ние 80 д. Имаше 15 колиби, съ шума правени, имаше ахчилница, а фурната бѣше по-далеко. Куратичката чета остана да се движи въ Куратичко, лешанская остана въ Велмешко, за да следи аскера и да работи канала за едно за друго. Узуновъ бѣше разбралъ, че аскерътъ се пооттеглилъ въ полето та предложи пакъ да замина за Вел-мешко. Азъ се съгласихъ да отида само съ 10 души, колко да видя, що е. Заминахъ за Велми. Селянитѣ съ все челядъ бѣха въ гората. Имаше и тамъ фурна; на-карахъ ги да извадятъ нѣколко хлѣба за четниците. Въ това време дойдоха около 70 души жени и деца Малесийски отъ Горна Дебърца, пратени за въ града. Дойдоха до мене, да ги упжтя. Тѣ, горкитѣ, безъ хлѣбъ, безъ нищо. Не можехъ съ друго да имъ по-

могна, ами заклахъ З турски вола (намѣрихъ ги въ гората отъ чифлика), наготовихме, похапнаха малко. Дадохъ имъ четници, да ги заведатъ до Куратица (нощно време), а отъ тамъ вече градътъ се вижда, та да си идатъ право и явно, безъ да се криятъ отъ турцитѣ. Изпратихъ ги, и стигнаха въ града. Следъ два дена дойде и Узуновъ съ четата, бѣше дошла и куратичката чета, — тамъ не можеше да се живѣе вече. Зададе се ненадейно аскеръ отъ две страни — отъ кѫде Лешани и Издеглавье. Узуновъ съ куратичката чета прехвърли презъ планината въ Демирхисарско. Азъ отстъпихъ пакъ въ сѫщата мѣстностъ, Велмешко, заехъ едни високи чуки. Видѣхъ, че иде аскеръ и откѫде Слатинско, откѫде Сошани, разбрахъ, че искатъ да обискиратъ цѣлата планина. Нѣмаше смисълъ да се сражава човѣкъ, а немислимо бѣше и да се прикриваме. Решихъ да отстъпя къмъ Слатинско, — за Горна Дебърца ще прехвърляме. Аскерътъ бѣше вече хваналъ проходитѣ и на отстъпване се ударихме съ аскера на Сошанско, на мѣстността „Шагойзвори“. Стана само престрелка безъ загуби, — отстъпихме. Минахме презъ единъ проходъ. Турцитѣ стреляха отъ 500—600 крачки. Когато Узуновъ отстъпваше, азъ проводихъ хора да съобщатъ на велмешките фамилии, да слѣзатъ въ полето, зе да не ги заварятъ въ гората. Така и направиха. Аскерътъ бѣ хваналъ 9 души старци отъ тѣхъ (нагоре отъ 50 г.) и въ гората хванали трима — всичко 12 души. Друго нищо не сториха на женитѣ.

И лешанская чета бѣше отстъпила следъ малка престрелка. Аскерътъ забра всичка жива стока, овци, говеда и ги закара въ планината на мѣстността Горно Бачило, гдето аскерътъ нощувалъ. Тамъ заклали много овци, говеда, пекли, яли, — и 12-тѣ старци тамъ ги бѣха избили (Това бѣше кѫде края на септемврий). Къмъ

27/28 септемврий аскерътъ вече тия мѣста ги завзе и сутне вече той тамъ свободно се движеше. Чети нѣмаше вече тамъ и не се върнаха. Всичкитѣ чети се събраха въ Горна Дебърца.

Никола Митревъ: Следъ сражението при Гърмешница, както видѣхме, бѣхъ заминалъ къмъ езерските села Конско и Трапезица и отъ тамъ се движихъ по селата Любанища, Трапезица, Пещани, Елшани, Конско, Велѣстово, Рамне и Скребатно (Велгощи бѣше изгорено и фамилииитѣ бѣха въ града). Въ тия села стояхъ отъ сражението дори до края на септемврий; бѣхъ отишель и въ св. Наумъ. И отъ Поградецъ купувахъ гуни и цѣрвули за четниците (четата бѣше 12—13 д.), — това купувахъ по заповѣдь отъ горското началство за всички четници. Пращахъ ги тия нѣща презъ Конско по каналъ. Пари имаше у насъ събрани (съ разписки) предъ въстанието, за да ни се намиратъ презъ въстанието.

Езерските села въ това време бѣха читави. Тия села не бѣха въстанали. Пушките отъ Конско и Елшани въ началото на въстанието ги взехме и ги дадохме на велгощани, а пѣкъ на нихъ поръчахме да ни помогатъ инакъ, — чрезъ тѣхъ получавахме отъ града всичко, що е потребно. Селата бѣха организирани и леко се движехъ по тия села.

На 1. октомврий въ гората (въ Конско) „Високи върхъ“ ни нападна аскер отъ рано. Тъкмо валѣше, мъгла, та не го бѣше забележилъ часовоятъ, а само когато вече наближилъ. На нашия часовий аскерътъ му викналъ, той отговори, че е овчаръ, и ние като чухме думитѣ му „овчаръ сумъ, овчаръ!“ рипнахме и избѣгахме на страна, съ насъ и часовоятъ се дръпна. Турцитѣ стреляха и убиха единъ четникъ, Насте Котларовъ (отъ Охридъ) и двама души отъ Велгощи, които не бѣха четници — единъ старецъ, Велянъ Шиболковъ, и братъ му Анастасъ, —

по-младъ. Раниха едно велестовче по име Петре Димовъ. Ние се оттеглихме недалечъ по биглото, и аскерът се върна още вечеръта назадъ.

На 2 октомврий дойде писмо отъ горското началство, да позволявамъ на четниците, които искатъ, да се предаватъ. И тогава седъхъ още 2—3 дена въ Кощанско и Велестовското докжде 8 октомврий. Нѣколко отъ момчетата, нови въстаници, отидоха въ града и се предадоха. И отъ Велестово сѫщо нѣкои се предадоха. Останаха само 5—6 души отъ старите четници. Тогава дойде четата отъ Куратица съ писмо отъ горското началство, донесено отъ единъ отъ моите четници (шифровано писмо), за да ѝ взема пушките и да ги складирамъ въ гората въ Конско. Пушките бѣха гръцки; въ четата бѣха 16 души. Като свършихъ тая работа, пустнахъ момчетата по каналъ та си отидоха въ село и се предадоха на аскера въ с. Рѣчица. И нимъ нищо не сториха.

А пъкъ азъ на 9 октомврий заминахъ преко Куратица и Брѣжани съ 8 души, дойдохъ въ Илино (Демирхисарско), гдето бѣше горското началство, но тукъ не го намѣрихъ. Отъ тамъ презъ Бозарникъ, Вирово дойдохъ въ Смилево. Тукъ се срещнахъ съ горското началство — съ Узуновъ и Даме Груевъ; тамъ бѣше и Смиле.

Смиле: Както видѣхме вече, азъ до края на августъ заедно съ Тасета нѣмахме сражения и се занимавахме да покровителствуваме населението.

Следъ като изгориха селата въ Горна Дебърца, турцитѣ, настанени въ мюдюрницата въ Издеглавье, често нахлуваха по изгорените села да търсятъ скритите, заключените вещи въ скрийниците по изгорените къщи. Въ това време въ Слатина единъ, по име Стоянъ Томевъ, селянинъ, турски приятель, като си мислилъ, че него турцитѣ не ще закачатъ, отишъ да ра-

боти въ полето. Но турцитѣ го намѣрили на нивата и го убили безъ да го питатъ, кой е и що е. На другия денъ поставили засада съ надежда, че ще дойдатъ нѣкои, за да го погребатъ. Дошелъ братъ му и други две момчета, и тѣхъ ги убили.

На 27 августъ турцитѣ бѣха пакъ дошли да претърсватъ по изгоренитѣ кѫщи. Селскиятъ войвода ме попита, какъ да постѫпи, и азъ му казахъ да поставяятъ засада отъ селската чета подъ ржководството на Алексо Стояновъ отъ Лактиње. Бѣха дошли около 20 души. Нападатъ ги, убиватъ едного и раняватъ двама, а другите избѣгватъ. Спуснали се подиръ тѣхъ да ги гонятъ.

Аскерътъ съобщилъ въ Издеглавье, — връща се аскеръ, около 500 души, обкръжаватъ селото съ топове, за да дигнатъ убития, изгарятъ всичко, що бѣха селянитѣ си прибрали, дигатъ убития и си отиватъ назадъ.

Въ това време азъ бѣхъ въ Турия, излѣзохъ на мястността Голякъ, гдето бѣха поставени четитѣ отъ Селци, отъ Сбѫжди, Локовъ и Жржани. Тамъ бѣше и Тасе съ брата си Цвѣтко. Получихме писмо отъ Лактиње, въ което ми съобщаватъ, какво е направено тамъ та взехме решение една чета да застане надъ Лактиње, на платината Славей, за да не напакостятъ на фамилиите отъ Лактиње, които бѣха на близу въ гората. Самъ отидохъ тамъ съ Цвѣтка съ четитѣ селечки и жржански — около 80 души всичко. Застанахме тамъ, заехме позиции и стояхме тамъ. Бѣхъ оставилъ Цвѣтка съ четитѣ и се върнахъ въ Турия, а Цвѣтко постоя тамъ до 1—2 октомврий, до края на въстанието.

Като се върнахъ въ Турия, пристигна началство то отъ Долна Дебърца — Андонъ Кецкоровъ, Узуновъ, Лазаръ Димитровъ, Сандо Чакъровъ и Наумъ Цвѣтановъ; ходихъ нѣколко дена заедно съ тѣхъ. На-

сърдчавахме населението. Тогава се пръскаше слухъ, че турцитѣ кроятъ да окупиратъ всичкитѣ планини, а и ние си вземахме мѣрки, какво ще правимъ. Прегледахме работитѣ на селскитѣ комисии, кражби и др. и дойдохме въ Мраморечко. Въ това време въ Издеглевъе се намираше около 8000—9000 д. аскеръ. Също и отъ Кичевско бѣше наближилъ също толкова ескеръ къмъ селата Кладникъ, Бѣлица, Козица, Бѣрждани. Ние се побояхме, като чухме, че идатъ по планината по върха откѫде Демирхисаръ. Горското районно началство замина за Бѣличката планина. Четата на гор. нач. бѣше около 40 души, а моите съ Тасевата и селската чета бѣха до 130 души. Тѣ бѣха на друго място. Моята чета и Тасевата се намираха въ турянскитѣ Чукари. Тукъ прекарахме една нощъ заедно, а на другия денъ се дигналъ аскеръ отъ Издеглавъе заедно съ единъ паша, за да мине презъ турянската мястностъ за Кичево. Направо идѣха на Турция. Часовитѣ ни съобщиха, че наближава аскеръ. Аскерътъ се насочи тѣкмо къмъ насъ. Тогава съ Тасето се съветвахме, дали да отворимъ сражение или не. Понеже наоколо бѣха и семействата на селянитѣ, за да не имъ напакостимъ, решихме да се оттеглимъ въ Козичката гора и пуснахме турцитѣ да минатъ за Кичевско. Турцитѣ, безъ да видятъ хора, като наближиха до мястото, гдето бѣхме ние, гърмѣха съ залпове и топове по чукаритѣ. Спуснаха се тогава върху семействата и нѣщо около 40 жени и деца завлѣкоха съ себе си. Безчестиха жени. Завлѣченитѣ ги откарали въ Бѣлица кѫде кичевския аскеръ и имъ заповѣдали да не седятъ въ горитѣ, а да си идатъ по селата, защото въ горитѣ аскерътъ ще се бие съ комититѣ. Убиха една мома, която не се предавала, и убита я безчестили. Отъ куршумитѣ бѣха ударени и две малки деца. Едно двегодишно детенце, което майка му, като бѣгала,

оставила въ гората, аскерътъ го взема и го занася въ Бълица, а отъ тамъ пашата го проводилъ въ Кичево, гдето го предали на българския владика Козма. Женитѣ отъ Бълица пакъ се върнали вечеръта. Турцитѣ нѣкои бѣха забрали, като минали низъ семействата, които се разбѣгали като пилци предъ тѣхъ кой кждето види, така че едвамъ следъ 2—3 дена се изнамѣриха; едни моми бѣха избѣгали дори въ Пространската планина (4—5 часа). Турцитѣ бѣха ограбили всичко, що бѣше останало на народа отъ пожара, намѣрили напр. нѣколко чувала брашно, изтѣсили брашното и взели чувалигѣ. Грѣнци, котли, всичко изпочутили (това всичко стана около 5—6 септемврий).

IX.

Охридскитѣ и кичевскитѣ войводи действуватъ заедно. — Гладъ и болести косятъ народа, събранъ по горитѣ. — Охридскиятѣ въстанически началници се оттеглятъ презъ Малесията въ Черна Гора. — Войводитѣ Деянъ, Смиле, Митревъ и Тасе заедно съ Узуновъ постояннствуватъ. — Срещата имъ съ Дамянъ Груевъ и Сугаревъ — Решава се, войводитѣ съ нѣкои четници да се оттеглятъ въ България. — Дълго и мжително лутане докато стигнатъ българската граница.

Следъ това ние въ Козичката гора се срещнахме съ козичката чета. И тѣ гладни и ние гладни, а въ селото (неизгорено) бѣше имало аскеръ преди два дена, не могли да взематъ хлѣбъ. Затова ние вечеръта се принудихме пакъ да се върнемъ въ Турийската планина — намѣрихме тамъ овцитѣ, въсти съ реквизиционни разписки; тѣ бѣха общи, заклахме 10-на овци и се нахранихме безъ хлѣбъ. На другия денъ заминахме за мѣстността Голякъ и се срещнахме съ кичевскитѣ войводи Наке и Арсо. Зададе се аскеръ тогава и отъ Дебръ. Нѣкои отъ кичевскитѣ села бѣха почнали да си предаватъ

оржието. По тоя поводъ преговаряхме и съветвахме да се накажатъ тия, що предаватъ оржието, защото тоя примѣръ може да зарази и нашите селяни. После се раздѣлихме. Азъ заминахъ за Вѣрбяни. Въ това време Наке се сблъсналъ въ Душегубичката пла-
нина (Кичевската) съ оня аскеръ, що идѣше отъ Де-
бъръ. Наке бѣше отблъсналъ аскера, който се бѣше раз-
бѣгалъ (аскерътъ бѣше 150 души). Следъ това аскерътъ
се сгруппиралъ съ още другъ аскеръ отъ Дебъръ и съ
бashiбозукъ и пакъ нападналъ Накето. Тогава Наке се
сражавалъ. Ние чухме, дойде и куриеръ отъ Иванчища
да ни обади. Пратихме му върбянска чета (50 души)
на помощъ. Когато четата пристигнала, Наке бѣше
отстѫпилъ. Тогава аскерътъ изгори с. Душегубица и с. Лаф-
чани. Нашата чета малко участие е взела. Азъ отидохъ
въ Сливовскиятъ гори на мѣстността Мичерникъ. Тукъ
бѣшешошлогорското началство. Тукъ имашескладъ, фурни,
касапи и пр. Тукъ бѣха заседнали повечето малесийски
фамилии отъ Сбажди, Локовъ, Присояни и Жржани.
Оплакахъ се на горското началство, че тукъ много свѣтъ
се събра, че съ храната е мѣжно и имъ предложихъ да
се разредятъ фамилиите по околните села. Взе се ре-
шение и съобщи се и на кичевскиятъ войводи, разпрѣс-
нахме нѣколко отъ сбаждките фамилии по селата на
Бѣржанска рѣка (то е мѣстность: Бѣрждани, Юдово,
Свилища, Козици, Бѣлица — Кичевско) и по демирхи-
сарските села Спространи и Велмевци. Взехме реше-
ние останалиятъ фамилии да пратимъ въ Охридъ, за да
видимъ, какъ ще стане. Пратихме около 70 души, ония,
за които по-горе се каза, че Деянъ ги изпроводилъ до
Куратица. Тогава се появи и болестъ по малесийските
бѣжанци: тѣ бѣха по-измѣчени, по-гладни; прекарвали
повече съ плодове — съ сливи и круши — ето ти го-

това болестъ. Огъ болестъ, повече и отъ гърло, измръха много деца и други.

Следъ това кичевскиятъ аскеръ отъ Бълица, душелъ презъ Мраморецъ и Турия, изкача на Голякъ (къмъ края на м. септемврий). Тогава изгориха селото Юдово, за да сплашатъ другите кичевски села, за да си предадатъ оржието. Събраха всичките фамилии отъ малесийските села, що ги бяхме размѣстили по Кичевско и ги прехвърлиха въ Охридско, доведоха ги на мюдюрницата въ Издеглавье, а отъ тукъ ги закарали въ Малесия и тамъ ги бяхъ оставили.

2—3 дена се движехме заедно съ началството — ходихме въ Годивье. Нашите воденици бяхъ изгорени, за храна бъше мжчно. Имаше поправени само нѣколко, но не стигаха.

Кичевските воденици, гдето мелѣхме (въ Бърждани, Козица, Бълица), аскерътъ ги захвати. Намислихме да пишемъ на щаба, да ни каже, где можемъ да бждемъ полезни съ четитъ та да идемъ въ нѣкои други райони, защото въ Охридско и поради многобройния аскеръ мжчно вече се живѣеше. Заминаха пратеници да искатъ по тоя въпросъ съгласието и на кичевското горско началство, та задружно да се пише на щаба, понеже и въ Кичевско бъше сѫщото несносно положение. Пратениците не се срещнаха съ кичев. район. началство. Още сѫщия денъ видѣхме, че отъ Кичевско аскеръ до 5000—5000 души замина презъ Мраморецъ, Турия; на Сливовския ханъ кондисали. Бяхъ хванали нѣкои стари хора, бяхъ ги били и мжчили. Се разположи аскерътъ на Сливовския ханъ. Понеже бяхме много чети въ това място, азъ заминахъ надъ Сливовските планини подъ Голякъ. Сега тукъ прекарахме единъ денъ и тукъ дойде Деянъ кѫде нась (2 октомврий). Деянъ предъ аскерътъ отстѫпвайки презъ Мраморецъ, — дошелъ въ Кичевско.

Турцитѣ тогова гонейки бѣха убили нѣкои четници отъ мраморечката чета, — заловили живъ Стоянъ Матевъ, когото сетне убили пакъ, като се оттеглилъ аскерътъ. Най-сетне на 1—2 октомврий се стави Деянъ съ моята чета, съ четата на Тасе и на Марко. Вечеръта всички се върнахме въ Турия. Изпратихъ отъ своята чета 10 души четници отъ полскитѣ села (взехъ имъ оржието), за да идатъ да се предадатъ. Азъ имъ съветвахъ, и тѣ — три дни не яли нищо, вече се поотчаяли, канисаха. Оржието, що бѣ излишно, го предадохъ на Тасе; той си имаше складъ тамъ да го остави въ склада. Понеже се появи пакъ аскеръ отъ много страни, отстранихме се по гората къмъ Върбянско, слѣзохме въ с. Върбяни, пратихме брашно да се приготви хлѣбъ. И отъ тукъ изпратихъ 5—6 души отъ четницитѣ отъ полскитѣ села: казахме имъ, ако ги пита валията, камо ви оржието, да кажатъ, че комититѣ имъ взели пушкитѣ.

Азъ заминахъ за Лактинье — тамъ намѣрихъ хлѣбъ. Дойдоха 11 души отъ началствената чета, тръгнали за града да се предаватъ, още съ оржие, ала съ намѣрение да го скриятъ негде, преди да наблизятъ до града. Имаше писма до мене, да имъ дамъ хора, да ги изпратятъ. Дадохъ имъ 4 души, които бѣха отъ селото Ботунъ, но и тия си останаха въ селото си, не се върнаха. Азъ потеглихъ за Мраморецъ. Нашитѣ началници (Кецкеровъ, Лаз. Димитровъ, Наумче Цвѣтановъ и Алекс. Чакаловъ) бѣха потеглили за Малесия и за Дримколътъ, за да бѣгатъ презъ Албания и Черна гора, безъ да ни съобщатъ намъ, на войводитѣ. Стана ни криво на всички и на селскитѣ чети. Щомъ се узна, че сѫ избѣгали, то повлия деморализующе. Узуновъ бѣше съ своята чета на друго място — въ Демирхисарско (около 4 октомврий).

Азъ съ Тасета и всичкитѣ чети турянски и пр., като се видѣхме отъ вси страни обиколени отъ аскеръ, дойдохме до Годивскитѣ планини, пратихме за хлѣбъ до годивската фурна, но хлѣбъ не се носило, и заминахме за Славей (Лактин. планина). Тамъ узнахме, че началството е избѣгало. Ние изпратихме селскитѣ чети, що бѣха отъ Долна Дебърца (Турия, Сливово, Куратица и др.), да си идатъ всѣка на своето място до повторно разпореждане. Отъ тукъ ние презъ Лактиње—Сливово дойдохме въ Турянската планина, въ мястността Чукаритѣ. Мислихме, какво да правимъ: по селата хлѣбъ нѣма па и не ни даватъ, та решихме да идемъ въ Демирхисарско, да търсимъ щаба. Отъ тукъ следъ това решение потеглихме презъ Мраморската планина, гдето се срещнахме съ Деяна; казахме му намѣрението си. Писахме на селскитѣ ржководители въ Дебърца, да потраятъ 3—4 дена, докато повторно не имъ съобщимъ. Потеглихме задружно тритѣ чети — Деянъ, Тасе и азъ — дойдохме въ Илинската планина и на мястността „Господско бачило“ срещнахме Узунова. Видѣхме тогава, че вече въ Демирхисарско селянитѣ се предали, че въстанието се потушило; нѣма вече човѣкъ да срещнешъ, като по-напредъ, нѣма чети. Когото срещнешъ, ще ти каже, че аскеръ по селата събира данъка и др. Тукъ предаването бѣше станало преди нѣколко дена. Селянитѣ бѣха си скрили оржието, ходили въ Битоля и при консулитѣ и се предали. Срещнахме се съ Узунова, съобщихме му за бѣгството на горското началство. Тогава Узуновъ ни каза, че въстанието се потушва, затова ни каза, че трѣбва да се върнемъ въ районитѣ си, да приберемъ оржието отъ селянитѣ, да го скриемъ и да съветваме селянитѣ да се прибератъ по селата си. Които селяни се боятъ по нѣкои причини, че ще пострадатъ, да идатъ въ Битоля и да се

явятъ предъ консулитѣ, та тѣзи ще ги представятъ предъ валията въ Битоля, който ще имъ даде по едно тескере, за да не ги закача никой.

Ние се върнахме, но намѣрихме, че повечето селски чети сами си скрили оржието и си слѣзли въ селата. Само отъ мраморечката и туриянската чета, които не бѣха още растурени, прибрахме и скрихме оржието. Старитѣ четници, оставени за ржководители на селските чети, прибрахме съ себе си и тогава пакъ се върнахме да се срещнемъ съ Узунова и Деяна, които бѣха заминали да прибератъ оржието отъ селските чети на Брѣжани, Лешани, Велмеи и Бѣлчища.

Деянь: Бѣлчишката чета бѣше се предала съ все оржие въ село, на аскера се бѣше предала. Само 5—6 пушки бѣха скрили. Въ Велмеи сѫщо; нѣкои бѣха предали пушките си, а други бѣха ги скрили. Лешанскиятъ войвода бѣше складиралъ пушките и дойде при насъ само съ двама четника, а другите разпуснали — да се предадатъ. Отъ брѣжанска чета азъ и Узуновъ прибрахме и складирахме 35 пушки, а другите, понеже четниците се бѣха прѣснали, не можахме да ги приберемъ. Пакъ се върнахме назадъ и на „Господско бачило“ се срещнахме съ Смиле и Тасе. Узуновъ, Тасе, Смиле и азъ отидохме въ село Спространи да се съветваме съ Фанче, районенъ началникъ въ Поречко, за да ни каже, по кой каналъ ще можемъ да минемъ за Сърбия. Бѣхме около 50 души, а и четниците на Фанче — около 60 души, които тѣй сѫщо мислѣха да минатъ презъ Сърбия. Фанче ни каза, че такъвъ калабалъкъ не може да премине, та най-много приема до 20 души.

Смиле: Тогава ние съветвахме другаритѣ, четниците, кой кждето може, ако мисли че нѣма опасностъ, да иде да се предаде или да се погрижи да мине презъ границата. Но никому отъ четниците не се щѣше да

се отдѣли. Тогава ние видѣхме, че нѣма какъ и решихме Деянъ и Тасе съ другаритѣ си (Деянъ 12 д. и Тасе 13 д.) да минатъ съ Фанче презъ Сърбия. А пъкъ азъ и Узуновъ потеглихме за Смилево, за да се срещнемъ тамъ съ Дамянъ Груевъ. Въ това време Сарафовъ вече бѣше заминалъ отъ Леринско къмъ Мориовско. Въ Смилево пристигна и Н. Митревъ. Тамъ се срещнахъ съ Дамета и съ Георги Сугаревъ, битолски войвода. Ние отивайки си мислѣхме, че ще има каналъ да минемъ презъ Гърция. Даме ни каза, че презъ Гърция не ще може, защото нѣколко момчета, които отишли, гърцитѣ ги заловили. Презъ Мориовско тъй сѫщо не бѣше сгодно, защото тия дни бѣ становало сражение съ Толе Петровъ (отъ Прилепъ, Мориовски войвода), а и нѣкои отъ костурскитѣ чети бѣха тамъ стигнали и се сражавали. Даме ни каза, че по-лесно ще бѫде, ако тръгнемъ по канала, по който е миналъ Ярсовъ за България. Нѣколко момчета и тукъ освободихме, и тѣ отидоха да се предадатъ въ Битоля на консулитетъ. Отидоха при австрийския консулъ, защото той гарантираше за всичко. На 12. октомври пристигна Никола (ние бѣхме стигнали на 11. окт.) и на 13 окт. потеглихме съ 40 души, като взехме и отъ Сугаревата чета трима и две жени — Донка и Сребра (етърви отъ с. Лера, Битолско); тѣзи жени бѣха заподозрени отъ турското правителство (бѣха извѣршили едно убийство на единъ турчинъ въ своето село). Тѣ сѫ млади жени и бѣха постѫпили въ четата на Сугаревъ. Трѣбва да кажа, че въ четата никой не смѣеше и да помисли да закачи тия моми. Това нѣщо най-строго бѣше забранено. Ще ви кажа единъ примѣръ. Въ Тасевата чета единъ четникъ бѣше нагазилъ честъта на една мома отъ село Жржани, бѣше я само докачилъ съ думи, взелъ да пипа съ ржце и пр. Това се доказа отъ другаритѣ му, а и тя се сама оплака,

и го осъдихме — застрелихме го вънъ отъ селото Жржани. Казваше се Яне, отъ с. Вранища.

Тръгнахме на 13. октомври отъ с. Вирово къмъ горитѣ Радовски, отъ Радово — презъ Долно-Дивяци въ с. Сланско (Крушевско); Отъ Сланско — въ Крапа, отъ Крапа презъ планината Даутица стигнахме въ Велешко, село Орешье. Презъ тия села първомъ бѣше миналъ Арсовъ и бѣше ги организиралъ. Отъ Орешье—въ Папрадища, отъ тукъ въ Черешово—Нажилово—Чрешнево—Бистрица (Велешко, въ „АЗЪТЬ“). Отъ Бистрица пратихме куриеръ въ Крива Круша, да ни извести, да ли има аскеръ. Узнахме, че наистина е мъжно. Всичките села въ „АЗЪТЬ“ молѣха, да останемъ тамо, защото до тогава не е имало тамъ чети та много искаха да останемъ тамъ. Отъ Бистрица заминахме за Степанци, като ни казаха, че тамъ ще ни покажатъ пътъ за на самъ. Дойдохме въ Степанци; тукъ срещнахме Андонъ Късето и отъ тукъ заедно съ него отидохме въ Стари Градъ. Тамъ ни предадоха още отъ рано и около 700—800 д. аскеръ бѣха захванали да ни обграждатъ. Предадено било, че охридските войводи завлѣкли съ себе си две жени туркини и единъ аскерски конь, та затова голѣми потери тръгнаха подире ни. Щомъ се видѣхме заградени (на заходъ слѣнце), ние се спуснахме презъ аскерътъ, и аскерътъ не отвори огънь; пристигнахме въ Смиловци (Велешко), отъ тукъ на с. Попадия — Краинци—Войница—Ораховецъ—Чашка—Сълпци (между Велесъ и Скопье). Тамъ селяните се бѣха изплашили и не ни даваха куриери, ала минахме кое съ овчари и др. Пѫтувахме повече нощемъ. Вечеръта ще минемъ Вардара, но попаднахме на една турска засада, която пазѣше единъ малъкъ мостъ. Отвориха огънь, и ние безъ загуби съ усиленъ маршъ се върнахме въ Ораховецъ. Много се измориха момчетата, — съ зоръ,

съ викъ стигнахме въ Ораховецъ. Тукъ цѣлъ денъ бѣхме затворени въ черквата. Аскеръ въ селото бѣше дошelъ да преброява добитъкъ; около вратата минаваха. Отъ Ораховецъ пакъ презъ Войница назадъ на Краинци, на Тиквешко та на Мързенъ Ораховецъ; отъ тука прегазихме рѣката Черна кѫде с. Беглища. Тамъ срещнахме и тиквешкия войвода Геле, — влѣзнахме въ Кожухъ та въ с. Сърменинъ (Гевгелийско). Тукъ срещнахме Тодорчо и Голе — работници. Отъ Сърменинъ отидохме въ Петрово та презъ Вардара въ с. Боленци (тамъ се изсушихме). Отъ Боленци — Костурино — Топчево (Струмишко) до подъ Струмица въ Нивичани, гдето се срещнахме съ Атанасъ... и съ струмишката чета. Сетне въ Митрошинци — Разлосци (Малешевско), презъ Голакъ планина, мъгла, тъмно — пакъ назадъ на Разлосци — вечеръта на Лешково и най-сетне при Ново Село минахме границата (между Кюстендилъ и Дупница).

Пристигнахме на 30 ноемврий. Пѫтувахме 45 дена. Дветѣ жени ги оставихме въ Велешко, въ Ораховецъ.

Въ с. Попадия се върнаха назадъ за Охридско само 6 души.

Стигнахме съ 25 души наши момчета отъ Охридско.

Сетне женитѣ отъ Велешко, преобрѣчени съ цигански дрехи, минаха презъ Сърбия.

Деянъ: Като се раздѣлихъ съ Тасе и Фанчо, заминахъ за Вранешница (Кичевско). Тукъ седѣхме три дена, чекахме отъ Скопье известие. Узна се, че нѣма каналъ, че има много войска и че не е възможно да преминемъ.

Решихме да се прѣснемъ и всѣки самъ да гледа да мине, презъ кѫдето може. Повикахме момчетата и имъ казахме, че всѣки да се погрижи за себе си, да се върнатъ назадъ, да се предадатъ. Тѣ заплакаха. Отъ 12 души мои четници се върнаха 8 души, останахъ азъ съ 4-ма: Константа Ивановъ, Наумъ Илиевъ, Тасе Христовъ. Цв. Хри-

стовъ. И отъ Тасевитѣ 9 души се върнаха. Огъ Фанчовитѣ също се върнаха 5—6 души. Всичко останахме 8 души. Заржчахме въ с. Вранешница да ни пригответъ по 3 оки хлѣбъ. Огъ Вранешница стигнахме до Грѣшница (Поречье). Въ Балкана намѣрихме 6 д. четници отъ поречката чета. Огъ Грѣшница—въ Виръ—Черешово. Тукъ намѣрихме Георги Пешковъ, прилепски началникъ, съ 10-тина другари. Огъ тукъ въ Бѣлица. Тукъ остана Пешковъ, а съ нась отъ тукъ тръгнаха още 12 души — всичко 20 д. Стигнахме въ Пуста Брезница (Скопско). За вода умирахме. Ни донесоха двама овчари. Потеглихме за Горно Сонье (селото неорганизирано, освенъ 5—6 кѫщи). Излѣзе единъ отъ бившите четници на Фанча да ни посрещне, изпрати ни до с. Лисичье — на Вардаръ, прегазихме Вардаръ — съблѣкохме се — дойдохме въ с. Идризово (чифликъ отъ 4 кѫщи). Вечеръта тръгнахме, дойдохме въ Кумановско. Тукъ вече никаква организация. Пѫтувахме 13 часа тая нощь. Намѣрихме едни малки стрехи на едно място, тамъ почивахме. Сетне все по рѣката Пчина наблизихме на 2—3 часа до срѣбската граница при с. Старецъ. Силенъ дъждъ. Минахме границата и дойдохме въ срѣбското село Бушиновецъ (Вранско), 3 часа отъ Ристовецъ. Въ Враня пушкитѣ ни взеха подъ разписка. Нѣкой си Рефаниловичъ ни каза, че ще ни ги върнатъ. По желѣзницата стигнахме въ Бѣлградъ и отъ тамъ тукъ, въ София, на 1 ноемврий.

Питате ме, колко пушки можахме да запазимъ. Складирахме най-малко до 500 пушки. Тайна и сега строго пазятъ. Напр. единъ нашъ четникъ, Миладинъ Христозъ, отъ с. Долна Дебърца, хванатъ съ пушка, раненъ предъ кѫщата си, много битъ и въ Битоля грозно изтезаванъ, умрѣ, но нищо не изказа. Въ нашия районъ има невинни избити до 600 души, паднали съ оржжие въ ржка до 100 души, а турци избити има много повече.

КЪМЪ ПРЕДГОВОРД.

Надеждата ми, че докато се печататъ още споменитѣ за бсрбата въ Охридско ще се сдобия съ портретъ на войводитѣ Смиле Войдановъ и Никола Митревъ, а сжшо тѣй че ще узная нѣщо положително, какво е станало съ тѣхъ самитѣ въ последствие — не се изпълни. Остава при едно евентуално второ издание на споменитѣ имъ да се запълни тази празнина. Портретътъ на Деянъ Димитровъ е запазенъ на една фотография на неговата чета, гдето той отъ лѣво е седналъ съ пушка въ ржка, както се вижда на приложената въ началото на книгата репродукция. — Давамъ тукъ портрета на най-важния революционеръ организаторъ и гла-венъ началникъ на въстанието въ Охридско, Хр. Узуновъ, който и следъ злополучния край на въстанието остана въ района си и сетне, въ 1905 год. 24 априлъ, обсаденъ отъ турски войски при село Цѣръ (Битолско), се самоуби заедно съ своите 13 души четници.

Л. М.

